

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu
Obor české a československé dějiny

Robert Novotný

**Sociální, institucionální a konfesionální aspekty
vývoje české šlechty v pozdním středověku**

Dizertační práce

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Petr Čornej, DrSc.

Praha 2008

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem dizertační práci vypracoval samostatně na základě uvedených pramenů a literatury.

Obsah

Úvod.....	4
I. Sociální aspekty	
I/1 Mezi šlechtou a třetím stavem. Počátky nobilitační praxe.....	7
I/2 Stavovské povyšování a uzavírání panského stavu.....	42
I/3 Spory o přednost.....	68
II. Institucionální aspekty	
II/1 Dvorská a zemská hierarchie	83
II/2 Šlechta a panovnický dvůr (Příklad dvora Václava IV.).....	104
II/3 Úloha zemského soudu pro formování panského stavu.....	122
III. Konfesionální aspekty	
III/1 Husitská a katolická šlechta: „Konfesionalizace před konfesionalizací“?.....	141
III/2 Proměna rituálu. Šlechta v období dvojvěří.....	154
III/3 Mezi klientelismem a svobodou vyznání. Nižší šlechta na prahu husitské revoluce (příklad jižních Čech).....	163
Závěr	178
Seznam pramenů a použité literatury	181
Seznam vyobrazení a zkratk.....	206

Úvod

Jen těžko by se hledalo téma, které se v posledních dvou desetiletích těšilo u českých historiků tak velkému zájmu, jako jsou dějiny šlechty. Uvolnění ideologických zábran, které dosud vymezovaly výzkumu urozené složky společnosti okrajové místo, spustilo po roce 1989 vlnu zájmu o dosud zanedbávanou oblast. Systematický výzkum šlechtických archivů spolu s překotnou recepcí zahraničních metodologických podnětů záhy přinesly řadu pozoruhodných výsledků, především však na poli výzkumu šlechty raně novověké. Byť i v medievistice se nobilita těšila zvýšenému zájmu, badatelé se povětšinou přidrželi biograficko-genealogické metody. Vznikly tak velmi pracné a materiálově cenné studie, nicméně zajetí v tradičních postupech často bránilo udělat krok dále a opustit zajeté koleje faktografického způsobu práce.

Nepočítáme-li kulturně-historickou fresku – v tom nejlepším slova smyslu – Josefa Macka o šlechtě v jagellonském období, patří zevrubný výklad proměn šlechtické společnosti pozdního středověku mezi desiderata české medievistiky. Následující práce si ani zdaleka neklade za cíl tuto mezeru zaplnit, neboť se soustředí jen na určité výseky této problematiky a často jde také jen o první sondy do témat, které stály doposud stranou zájmu. Avšak byť se jedná o sondy dílčí, jejich snahou je zahrnout všechny možné typy pramenů, včetně ikonografických, jež o daných fenoménech podávají svědectví. Tradičně největší váhu při reflexi středověké šlechty měly prameny právní, neboť se zdály nejvěrněji odrážet společenskou realitu. Problém ovšem nastává při otázce, jak právo chápat, neboť v jeho pojetí dochází k určité změně a moderní historiografie reflektuje již jen jeho novější podobu. Právo přitom nebylo o nic méně závazné, pokud bylo zajišťováno akty rituálně-symbolické povahy, než když jej charakterizovaly akty racionálně-diskurzivní, které

se pozvolna v průběhu středověku prosazovaly, v raném novověku získaly navrch, až konečně během 19. století symbolickou komunikaci zcela vytěsnily. Poslední fáze tohoto vývoje probíhala v době, kdy se konstituovala kritická historiografie, což se pochopitelně odrazilo v jejím přístupu k problematice. Symbolické akty posuzovala značně přezíravě, pokud je vůbec tematizovala.

Toto dědictví je dnes již částečně překonáno, částečně však stále přežívá, což je dáno pramennou základnou. Rituální chování bylo totiž jen málokdy zaznamenané, a pokud ano, tak spíše prameny narativní či ikonografické povahy. Nebylo ostatně potřeba se o podobných věcech rozepisovat, když symbolická stránka byla každému zřejmá. Trvalé uchování si zasluhovaly spíše okolnosti než vlastní rituál, který, byť byl nejdůležitějším momentem, nemusel být zaznamenán. Stačí zde připomenout stesky značné části referentů dvou konferencí věnovaných rituálům z roku 2007, kteří veřejně či v kuloárech popisovali zoufalství, že „někde tam ty rituály musí být“, ale v pramenech jednoduše nic nalézt nelze. Oproti tomu akty racionálně-diskurzivní byly písemně zachycovány, nadto především prameny diplomatickými, kterým bádání přisuzuje podstatně větší právní relevanci, vycházejíc přitom z moderního pohledu na věc.

Zde je ovšem zakopán pes. Právní ukotvení určitého fenoménu – a mnohdy i jeho vlastní vznik – je většinou tematizován teprve pro období, kdy ho zaznamenáváme v normativních pramenech. Pochopitelně že je tento postup jednodušší, neboť vyhodnocovat s každým jevem i bezbřehou problematiku orální a písemné kultury jednoduše není možné. Nicméně, jak se pokusím ukázat zejména v prvních třech kapitolách práce, je důležité tento aspekt nespouštět ze zřetele, neboť může perspektivu značně pozměnit. A to nejen ve smyslu posunutí určitého fenoménu do časnější doby či ve smyslu přehodnocení jeho povahy; písemná fixace jevu, byť často znamenala jen zachycení dosavadního

stavu, mu mnohdy dodala dynamiku s dalekosáhlými důsledky, což doložím na příkladu sociální mobility, jež je leitmotivem prvního oddílu práce.

Oddíl druhý obrací pozornost k poznání dvou hlavních institucí, na jejichž pozadí se šlechta formovala. V první kapitole je popsán mechanismus soupeření obou těchto institucí, resp. šlechtických bloků, které s nimi spojoval své ambice. Nástin vztahu šlechty a dvora byl podniknut na příkladu dvora Václava IV., který je obklopen mnoha mýty. Analýza literárních pramenů v kombinaci s materiálem diplomatickým ukázala překvapivé souvislosti, které na působení šlechty na Václavově dvoře vrhají poněkud odlišné světlo. Ve třetí kapitole je pojednána úloha zemského soudu, který měl zásadní vliv na zformování vyšší šlechty.

Oddíl poslední se pokouší naznačit několik problémových okruhů, které souvisí s dopadem věroučného rozdělení na šlechtické společenství. Převážily po staletí se utvářející hodnoty, na kterých si prostředí nobility zakládalo, anebo byl náraz konfesního rozkolu natolik silný, že religiózní pohnutky získaly větší váhu než tradiční komponenty šlechtického světa? Držela si nobilita ve věcech víry odstup, anebo se nechala ovlivnit duchovními obou směrů, kteří se snažili včlenit konfesní otázky do šlechtického kodexu hodnot? Vedle obecnější vstupní úvahy se pokusím na příkladech proměn symbolické komunikace a vztahu nižší šlechty ke konfesní příslušnosti ukázat limity recepce věroučných imperativů v prostředí nobility.

Ačkoli v titulu práce stojí jako chronologické vymezení pozdní středověk, jednotlivé kapitoly budou obsahovat přesahy oběma směry. Ne snad kvůli snaze bořit staré milníky a vytvářet nové, naopak. V některých případech, jako ve výkladu zemské a dvorské hierarchie, jde o mezníky naprosto funkční. Nicméně určité jevy je lépe sledovat v dlouhodobé perspektivě a zejména využití poznatků raně novověkého bádání může při komparaci přinést zajímavé výsledky.

I. Sociální aspekty

I/1 Mezi šlechtou a třetím stavem. Počátky nobilitační praxe

Ačkoli se během středověku objevily různé teorie, jež vysvětlovaly původ šlechty, formulář nobilitačních listin římských panovníků nepřipouštěl v otázce zřídla urozenosti žádné pochybnosti. Císař je přirovnáván ke slunci, které vše oživuje svým světlem, aniž by však ztrácelo na svém jasu a třpytu. A tak jako všeosvětlující záře pochází od slunečního kotouče, šlechta má svůj počátek u císařského majestátu.¹ Vzletná arenga, která se poprvé objevila v kanceláři Karla IV., byla spíše literární hyperbolou než odrazem vztahu panovníka a šlechtické pospolitosti. Její špičky se ostatně opíraly o zcela jiný výklad, v němž byla královská moc chápána jako odvozená od předáků země.

Rozdílné akcenty obou zainteresovaných stran jsou pochopitelné, neboť každá hájila svoji supremaci. Otázka původu šlechty nicméně rozděluje i současnou českou historiografii a s nadsázkou lze říci, že jak argumentační východiska, tak malý prostor pro kompromisní řešení zůstaly stejné.² Pomyslným základem je přirozeně knížecí období, kdy již lze z pramenné základny vytěžit materiál, který unese určitou koncepční stavbu. V současnosti nejrozšířenější model chápe přemyslovský stát jako

---

¹ *Summa cancellariae (Cancellaria Caroli IV.). Formulář král. kanceláře české XIV. století*, ed. Ferdinand TADRA, Praha 1895 (= Historický archiv ČAVU I/6), s. 21, č. XXIX. Tato arenga pak doznávala nejrůznějších obměn.

² Z bouřlivé diskuse budiž připomenuty pouze poslední příspěvky: Josef ŽEMLIČKA, *Kasteláni, vilikové a beneficia v netransformované transformaci*, ČČH 106, 2008, s. 109-136; Libor JAN, *Skrytý půvab „středoevropského modelu“*, ČČH 105, 2007, s. 873-902; Martin WIHODA, *Kníže a jeho věrní. Kosmas o světě předáků a urozených*, in: *Šlechta, moc a reprezentace ve středověku*, vyd. Martin Nodl – Martin Wihoda, Praha 2007 (= Colloquia mediaevalia Pragensia 9), s. 11-29; Libor JAN, *K počátkům české šlechty. Družina, beneficium, pozemkové vlastnictví*, tamtéž s. 45-52. Nejde přitom jen o specificky český problém. Se stejným zaujetím se již 150 let střetává v otázkách původu šlechty historiografie německá, jak zevrubně dokládá Werner HECHBERGER, *Adel im fränkisch-deutschen Mittelalter. Zur Anatomie eines Forschungsproblems*, Ostfildern 2005 (= Mittelalter-Forschungen, Bd. 17).

všeobjímající „knížecí vesnici“ a jeho výpověď je pro vnímání šlechty zcela zásadní, neboť existenci nobility v podstatě popírá. Vládnoucí Přemyslovci disponovali veškerou půdou i dalšími distribučními zdroji a obyvatelstvo bylo závislé na vůli příslušníků panovnické dynastie. Připustit existenci šlechty jako autonomní sociální složky, na panovníkovi jen v určitých ohledech závislé, by znamenalo narušit hned dva pilíře tohoto modelu. Kromě toho, že bychom museli poněkud redukovat neomezené knížecí pravomoci, představuje úhelny bod otázka svobodného vlastnictví, které je nezbytným předpokladem formování šlechtické vrstvy, neboť právě ono legitimovalo status urozených a zajišťovalo jim reprodukci výsadního postavení. Popřeme-li v konceptu knížecí vesnice svobodnou majetkovou dispozici, popřeme tím i základní a v podstatě nezbytný šlechtický atribut. Budovat si nadgenerační kontinuitu pouze na základě přízně panovníků, nadto v dobách politicky více než turbulentních, jednoduše nebylo možné.

Trhlina, kterou by model všeobjímajícího státu dostal s uznáním šlechty, je šikovně zakrývána i v sémantické rovině. S odvoláním na diki pramenů se jeho zastánci užití tohoto termínu pokud možno vyhýbají a pro období knížecích Čech hovoří o předácích či velmožích. Pravdou je, že koncept knížecí vesnice počítá s ustavením šlechty se všemi charakteristickými atributy, které ji budou provázet v dalším vývoji (tedy především svobodným pozemkovým vlastnictvím), ve 13. století, a samotný termín se objevuje krátce poté.³ Nicméně v tomto případě sémantika příliš nápomocna být nemůže, pokud chceme s pojmem šlechta pracovat jako s moderní analytickou kategorií – se všemi klady i zápory, které to přináší.

Pokud se dosavadní úvahy opíraly především o písemné prameny, cenná svědectví o počátcích urozené společnosti přináší v poslední době archeologie. Zejména interpretace dětských pohřbů raného středověku

---

³ Josef MACEK, *Česká středověká šlechta*, Praha 1997, s. 10

přinesla nové poznatky na poli sociální stratifikace. Zatímco u hrobů dospělých bojovníků se předpokládalo, že pohřební artefakty patřily mezi běžnou výbavu během jejich životní pouti, „dětské“ ostruhy nalezené u kosterních pozůstatků tří až pětiletých dětí tuto možnost vylučují. Jejich funkce jako symbolu bojovnického statusu je evidentní a dokazuje, že některé děti se rodily se zděděným nárokem na právně zaručené společenské postavení.⁴ Již v časném středověku tak registrujeme jeden ze základních atributů šlechty, biologickou kontinuitu urozenosti.

Nicméně ani písemné prameny nedávají tak jednoznačné svědectví k podpoře konceptu knížecí vesnice. Ponechám stranou veškeré rané doklady o neknížecím pozemkovém majetku, které jsou v poslední době v literatuře často tematizovány, a pokusím se obrátit interpretační logiku. Nejoblíbenější příklad sociální propustnosti knížecích Čech poskytuje Kosmou zmiňovaná kariéra Vacka, zrozeného „sub mola rusticana“, který dosáhl na vysoké pozice za vlády hned několika knížat.⁵ Právě skutečnost, že svatovítský děkan závratnou Vackovu kariéru zmiňuje a neopomene vyzdvihnout jeho selský původ, dokazuje, že nešlo o osud typický. I v době již pevně zakotvených stavovských hranic představovaly výjimečné sociální vzestupy, často o více společenských vrstev v jedné generaci, výjimku potvrzující pravidlo. Pokud by Vackův osud ztělesňoval běžný jev, nebylo by potřeba jej zdůrazňovat. Dvě interpretační varianty nabízí i Kosmova zmínka o Bořivoji II., který „*de proselitis fecerat comites*“.⁶ Na jedné straně lze tuto poznámku vysvětlovat jako důkaz snadného sociálního vzestupu, mnohem spíše však kronikář zdůraznil neobvyklost podobného jevu.

---

⁴ Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005, s. 24-28.

⁵ *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag*, edd. Bertold BRETHOLZ – Wilhelm WEINBERGER (= Monumenta Germaniae historica, Scriptorum rerum Germanicarum, Nova Series 2), Berlin 1923 (dále jen KOSMAS), lib. I, cap. 35, s. 63. V českém překladu vydal Karel HRDINA, *Kosmova kronika česká*, Praha 1972, s. 59.

V Kosmově díle nacházíme celou řadu svědectví, v nichž autor projevuje pochopení pro genealogické souvislosti českých urozenců v mnohem větší míře, než kterou předpokládají zastánci teze, že kronika sloužila jako obhajoba knížecí suverenity.⁷ Ostatně již přemyslovská pověst je případem *sui generis* mentality urozených; zalidňují ji „nedějové“ postavy fiktivních knížat, mající patrně dodávat rodokmenu hodnověrnost. Pro samotnou šlechtu je zajímavější zmínka o statečném Benedovi, který „*rodem z Juraty byl, jenž prvního předka měl Tasa*“.⁸ Genealogické souvislosti jsou zde naznačeny opět nadgenerační posloupností, již zahajuje – možná mytický – prapředek Tas a na druhé straně ji zaklenují Jurata se současným nositelem rodové kontinuity Benedou.⁹ Podobně je zdůrazněna kontinuita urozenosti u biskupa Marka, jenž „*podle lidského zrození pocházel ze starobylého vznešeného rodu*“.¹⁰ Nadgenerační vnímání celé šlechtické pospolitosti Kosmas potvrzuje i ve známé Jaromírově řeči k synovi, jíž mu doporučuje držet se šlechtických předáků, „*neboť jimi země česká stojí i stála a státi bude na věky*“.¹¹ Nositelem státnosti tu není knížecí dynastie, ale šlechta. Kosmas jakoby s předstihem vyjádřil státoprávní nazírání, které bude charakteristické až pro pozdně středověké sebevědomí zemské obce. Ostatně i přemyslovská pověst v Kosmově podání naznačuje odvozenost panovnické moci, jíž předcházela nezávislá moc urozených (dva znesváření muži „*vynikali*

---

⁶ „*Multi autem ex comitibus, quos ipse Borivoy de proselitis fecerat comites...*“ KOSMAS III/20, s. 185 (překlad s. 163).

⁷ Význam genealogie pro formování urozené společnosti je předmětem široké diskuse. Přehledné shrnutí u Leah SHOPKOW, *Dynastic History*, in: *Historiography in the Middle Ages*, ed. Deborah Mauskopf Deliyannis, Leiden 2003, s. 217-219.

⁸ „*Ex Iurata natus, cui primus Taz fuit avus*“ KOSMAS II/40, s. 144 (překlad s. 125).

⁹ K nutnosti nalézt praotce rodokmenu srov. Arnold ANGENENDT, *Der eine Adam und die vielen Stammoäter. Idee und Wirklichkeit der Origo gentis im Mittelalter*, in: *Herkunft und Ursprung. Historische und mythische Formen der Legitimation*, hg. Peter Wunderli, Sigmaringen 1994, zejména s. 42-46.

¹⁰ „*... qui secundum hominis genituram nobili ortus erat attavorum prosapia...*“ KOSMAS II/42, s. 119 (překlad s. 108).

¹¹ „*...per hos enim Boemie regnum stat et stetit atque stabit in sempiternum.*“ KOSMAS I/42, s. 79 (překlad s. 73).

bohatstvím i rodem a byli jaksi správci nad lidem“).¹² Teprve po svolání sněmu a jeho jednání bylo rozhodnuto o povolání knížete. Smýšlení, jež původ veřejné moci spojuje se šlechtou, je ve své charakteristické formě typické až pro Dalimila či Ondřeje z Dubé,¹³ Kosmas jako by však mnohé z jejich názorů předjímal.

O existenci urozené a na panovníkově vůli jen částečně závislé sociální vrstvě, jejíž společenský status byl dědičný, nemůže být pro Kosmovu dobu pochyb. A protože je třeba počítat s větší či menší mírou sociální mobility, zároveň vyvstává otázka: Jak se z nešlechtice mohl stát šlechtic? Šlo o jakési pozvolné splynutí s urozenou vrstvou, či bylo potřeba určitého formalizovaného aktu, jímž by uchazeč získal nový sociální status? U Kosmovy letmé narážky na Bořivojovy předáky bohužel nelze posoudit, jakým způsobem k jejich vzestupu došlo, zda prvním či druhým naznačeným způsobem. Nicméně úvahy nad možnostmi, od kdy je možné doložit nobilitační praxi, lze postavit na pevnějších základech než na tematizované zmínce.

Vůbec nejstarší dochovaný doklad o nobilitaci ve středoevropském prostoru pochází z díla Galla Anonyma *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum*. Hlavním hrdinou je zde zachránce knížete Kazimíra. „*Sed quidam non de nobilium genere, sed de gregariis militibus nobiliter opem tulit morituro, quod bene Kazimirus sibi restituit in futuro; nam et civitatem ei contulit et eum dignitate inter nobiliores extulit.*“¹⁴ Tematicky podobné, nicméně informačně podstatně výmluvnější svědectví podává opět kronikář Kosmas, jenž pojednává o zachránci knížete Jaromíra Hovorovi. Množství konkrétních údajů dává mnohem větší jistotu

---

¹² „... inter duos cives, opibus et genere eminentiores et qui videbantur populi esse rectores...“. KOSMAS 1/4, s. 11 (překlad s. 15).

¹³ Více Robert NOVOTNÝ, *Dvorská a zemská hierarchie v pozdně středověkých Čechách*, in: *Dvory a rezidence ve středověku I*, vyd. Dana Malá, Praha 2006 (= *Mediaevalia historica Bohemica*, Supplementum 1), s. 147-148. Zde kap. 4.

¹⁴ *Galli Anonymi Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum*, ed. Karol MALECZYŃSKI, Kraków 1952 (= *Monumenta Poloniae historica*, N.S. II), s. 46. V širším kontextu Tomasz JUREK, *Geneza szlachty polskiej*, in: *Šlechta, moc a reprezentace ve středověku*, s. 67.

ohledně autenticity příběhu (byť v interpretaci sociální reality konkrétně nemusí vždy hrát důležitou roli). „*Služebník Hovora, vši chvály hodný přítel knížete, dosáhl té milosti za svou zásluhu, že bylo biřicovým hlasem všude po trzích povoláno, že Hovora sám i jeho rod budoucí mají býti mezi urozenými a svobodnými na věky věkův. Mimo to dali mu hodnost lovčího, jež přísluší ke dvoru Zbečnu a kterou od té doby až dosud drží v pokoleních jeho potomci.*“¹⁵

Jak si vysvětlit tyto časné doklady, když standardní práce a příručky počítají s prvními nobilitacemi až kolem poloviny 14. století?¹⁶ Odpověď se skrývá v povaze pramenné základny. Úvahy o nobilitacích vycházejí převážně z diplomatického materiálu, tedy samotných nobilitačních listin, formulářových sbírek či záznamů o jejich vydání v královských registrech. Nahlíženo touto optikou je otázku povyšování do šlechtického stavu možno spojovat skutečně až s pozdním středověkem. Nobilitační praxe byla jistě rozšířena mnohem dříve, byť o tom neexistují úřední záznamy. Absence zlistiňování přitom v žádném případě neznamena, že by šlo o akty méně závažné. Přestože písemný doklad o nobilitaci byl jistou právní pojistkou proti případnému zpochybnění šlechtictví, samotné postavení šlechtice ve společnosti nezaručoval. Míra urozenosti jedince či rodu se odvozovala nejen od vlastního právního nároku, ale především od vážnosti, již požíval ve svém okolí. Nikoli listina uložená v truhle venkovského sídla či její kopie v registrech panovnické kanceláře vytvářela reálnou pozici šlechtice ve společnosti, ale reflexe jeho postavení ať již urozenými soukmenovci, či příslušníky ostatních společenských vrstev. Hodnoceno z tohoto úhlu zajišťovalo Hovorovo povýšení pozici mnohem spolehlivěji než pozdější nobilitační listiny.

---

¹⁵ „*Servo autem Douore, omni laude digno ducis amico, talis gratia redditur pro merito. Nam voce preconica indicitur ubique per fora, ut quam ipse Douora tam eius proles postera sit inter nobiles et ingenuos in eternum et ultra. Insuper dant ei et dignitatem venatoriam, que pertinet ad curtem Stbecnam, quam ex tunc et usque modo per generationes eius possident nepotes.*“ KOSMAS 1/34, s. 62-63 (překlad s. 58).

¹⁶ Adalbert ERLER, *Standeserhöhung*, in: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte IV*, Berlin 1990, sl. 1914-1916; Erwin RIEDENAUER, *Nobilitierung, -srecht*, in: *Lexikon des Mittelalters VI*, München – Zürich 1993, sl. 1207-1208.

Jednalo se nejen o právní akt, ale díky provolání na všech trzích vstoupilo do obecného povědomí o nově nabytém šlechtictví, což knížecímu zachránci etablování mezi urozenými usnadnilo. Na rozdíl od pozdějších nobilitačních listin tak mělo Hovorovo povýšení nejen bezprostřední důsledky právní, ale i sociální.

Dalším pozoruhodným momentem Kosmova líčení je zmínka o hodnosti lovčího, kterou Hovora za svoji pomoc obdržel nejen pro sebe, ale i pro své potomky.¹⁷ Dědičné propůjčování úřadů bývá totiž spojováno opět až se 14. stoletím.¹⁸ Nahlíženo z hlediska panovnické moci představoval tento druh odměny problematický krok; zeměpán jím sice řešil aktuální situaci, komplikoval ovšem pozici svým nástupcům. Rozdělování úřadů patřilo k důležitým mocenským prostředkům, jimiž vládci odměňovali své věrné a zajišťovali si jejich loajalitu. Vytváření dědičných hodností zužovalo na tomto poli manévrovací prostor. Jan Lucemburský, za jehož vlády byly tři ze čtyř klíčových dvorských úřadů postoupeny trvale do rukou panských rodů (nejvyšší maršálek pánům z Lipé, nejvyšší číšník Vartenberkům a nejvyšší stolník Házmburkům), ztížil pozici svému synovi, který měl v personálním obsazení naznačených hodností svázané ruce. I když nelze srovnávat význam těchto úřadů s uvedenou hodností lovčího, o jejíž důležitosti v hierarchii správního systému nelze vynést jednoznačný soud, jde přesto o zajímavý doklad ukazující na jeden z možných rysů přemyslovského státu. Pokud jsou knížecí Čechy obdobím, které je při změnách na trůnu charakterizováno i masivními proměnami

---

¹⁷ Z Kosmovy formulace nevyplývá zřetelně, zda šlo o úřad (nejvyššího) lovčího spojený s držbou dvorce ve Zbečně, anebo loveckých dvorců bylo více a Hovora se stal správcem právě toho zbečenského. Jiná Kosmova zmínka („*Conradum praeficiens venatoribus*“ k roku 1055, KOSMAS II/15, s. 106) by nasvědčovala spíše druhé variantě. Jako dědičný úřad nejvyššího lovčího naopak zmínku interpretuje Přibík Pulkava z Radenína (*Fontes rerum Bohemicarum V*, ed. Josef EMLER, Praha 1893, s. 34). Ať tak či onak, vzhledem ke klíčovému významu loveckého hvozdu v okolí Zbečna šlo v rámci knížecí správy o důležitý úřad. K postavení Zbečna srov. Martin JEŽEK, *Sídelní pás u středověkého Zbečna*, *Mediaevalia archaeologica* 1, 1999, s. 292-294. Držba Zbečna měla však nejen svoji reálnou, ale i symbolickou hodnotu, která byla dána jeho postavením v mytických počátcích Čech – sídlil zde bájný Krok a jeho dcera Libuše.

¹⁸ Srov. R. NOVOTNÝ, *Dvorská a zemská hierarchie*. Zde kap. 4.

ve správním aparátu (oproti již ustálenějšímu politickému klimatu pozdně středověkého státu), úřad propůjčený Hovorovi a jeho potomkům jakoby patřil spíše do pozdější doby. Přes veškeré politické turbulence, jimiž se období vymezené vlastní událostí a sepsáním Kosmovy kroniky vyznačovalo, si přitom Hovorův rod úřad podržel a Jaromírovo nařízení o dědičnosti tak nepozbylo svoji platnost. I tyto skutečnosti odporují názoru o všemocnosti knížat a naopak potvrzují nezpochybitelnost dědičného postavení domácí nobility.

Zajímavá otázka se v souvislosti s příběhem Hovorova povýšení nabízí při úvaze o Kosmových zdrojích. Jednou z možností je, že autor vycházel z tradované rodové pověsti. Pokud ano, jednalo by se opět o zdaleka nejstarší doklad tohoto žánru u české šlechty. Dosavadní úvahy o původu pověsti se točily především kolem ostrovského kláštera.¹⁹ Právě zdejší benediktini spravovali kapli sv. Jana Křtitele na Velízu, založenou údajně knížetem Jaromírem a existující bezpečně v době Břetislava I. Toto podání, zachycené v Dalimilově kronice, však Kosmas s největší pravděpodobností neznal a založení kaple s událostmi kolem Jaromírovy záchrany nespojoval; zbožný čin jako logické završení celého příběhu by jistě neopomněl zmínit. Pointa Kosmova sdělení tak spočívá právě jen ve vyzdvižení osudu Hovory a jeho potomků, jenž má přitom veškeré rysy charakteristické pro žánr rodových pověstí: výchozí bod, stojící na hrdinském činu prapředka, zdůraznění věrnosti panovnické dynastii a doklad kontinuity urozenosti od zmíněného počátku, ať již mytického či v tomto případě patrně odvozeného z reálných událostí.

* * *

Příběh Hovorova povýšení ukázal pozoruhodné detaily, které mohou posunout naše úvahy o řadě fenoménů spojených se šlechtou do

---

¹⁹ Jako první August SEDLÁČEK, *Sbírka historických pověstí lidu českého v Čechách, na Moravě i ve Slezsku*, Praha 1895, s. 40.

Obr. 1: Nobilitační listina pro Jakuba ze Santa Croce

časnějšího období, než dosavadní literatura předpokládala. Ovšem i pokud se přidržíme mlvy diplomatických pramenů a vročíme počátky nobilitací do období vlády Karla IV., nalezneme zde indicii, která může upomínat na starší vývoj. Je jí miniatura na jedné ze dvou v originále dochovaných císařových povyšovacích listin, v tomto případě pro Jakuba ze Santa Croce.²⁰ Iluminace ve tvaru unciálního M, která je umístěna do středu listiny, znázorňuje předání erbu. (Obr. 1) Na pravé straně se trůnící císař obrací ke klečícímu příjemci, který přebírá z panovníkových rukou štít s vymalovaným erbem.²¹ Listina se svým ikonografickým programem liší od způsobu, jakým byly nobilitační listiny zhotovovány později. V naprosté většině se zde objevují pouhé erby; pokud byl na listině vyobrazen panovník, tak především v majestátu či jako strážce erbu (tuto funkci ovšem plnili spíše andělé).²² V obou typech jde o

²⁰ Reprodukcii listiny otiskl Pietro TOESCA, *Monumenti e studi per la storia della miniatura italiana. La collezione di Ulrico Hoepli*, Milano 1930, s. 55, tab. XXXV/2.

²¹ Tomáš KREJČÍK, *K počátkům erbových listin*, Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity 144, 1994 (= Historica 2), s. 30-31.

²² Tomáš KREJČÍK, *Erbovní listiny jako specifický druh historického pramene*, in: Michal Fiala – Tomáš Krejčík, *Erbovní listiny* Archivu Národního muzea, Praha 2001 (= Documenta Pragensia).

znázornění statické, což je rozdíl oproti listině pro Jakuba ze Santa Croce, která vyjadřuje dynamický děj – předání erbovního štítu.

Právě tento pozoruhodný moment, který se v pozdějších nobilitačních listinách neobjevuje, dovoluje vznést hypotézu o proměně nobilitační praxe. Můžeme v iluminaci spatřovat svědectví o přechodové fázi, kdy se z aktu doposud rituálně-symbolického, právně zakotveného vizualizací na veřejnosti, stává formalizovaný akt, jehož platnost je napříště zabezpečena příslušnou listinou. Médiem přestává být vizuální a následně orální zprostředkování na úkor písemného dokumentu; centrální bod nobilitace se přesunuje z rituálu předání erbu k listině povýšení stvrzující. Toto konstatování se vztahuje i na stavovská povýšení mezi jednotlivými šlechtickými vrstvami. Samozřejmě že čím vyšší stupeň urozenosti, tím spíše příjemce mohl využít momentu sociálního vzestupu k prezentaci svého postavení. Stačí vzpomenut na okázalé ceremonie spojené s předáním povyšovacího dekretu pro Giangaleazza Viscontiho roku 1395, které v Miláně zprostředkoval plnomocník krále Václava IV. Beneš z Choustníka.²³

I když je jádro nastíněné hypotézy o proměně nobilitační praxe postaveno na jediné listině, neodporuje nijak přirozenému vývoji, jenž by musel být konstatován i bez jejího svědectví. O pozvolném přechodu od rituálně-symbolických aktů, které měly zajišťovat jejich trvalou paměť, k formalizovanému a zlistiněnému postupu nemůže být pro středověké období pochyb. Tento vývoj ostatně nezpůsobily jen kvalitativní změny díky odlišnému médiu paměti, ale i kvantitativní nárůst podobných aktů, kdy určitá formalizace a byrokratizace představovala jedinou možnou

---

Monographia 13), s. 24-26; Týž, *Metodologický příspěvek k využití erbovních listin jako historického pramene*, Slovenská archivistika 19, 1984, s. 82-83.

²³ Josef RUDA, *Beneš z Choustníka, císařský plnomocník v Miláně r. 1395. Miniatura v skvostném misálu v archivu hlavního chrámu sv. Ambrože v Miláně*, Památky archeologické a místopisné 8, 1870, sl. 197-204; Klára BENEŠOVSKÁ, *Praha a Milano 1395 (in margine bronzového sousoší sv. Jiří na Pražském hradě)*, in: *Ars videndi. Professori Jaromír Homolka ad honorem*, vyd. Aleš Mudra – Michaela Ottová, Praha 2006 (= Sborník Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy. Dějiny umění – historie 5), s. 291-306.

cestu k zvládnutí narůstajícího počtu nobilitací. Za vlády Zikmunda Lucemburského můžeme hovořit již o masové produkci. I v této záplavě ovšem vyniká povýšení pro Kašpara Šlika do stavu říšských hrabat (1437), které patrně bylo mocným císařovým kancléřem zfalšováno. Je otázka, zda by podobný nárok byl obhajitelný i v dřívější době, kdy – pokud by někdo vystoupil s požadavkem vyššího stavovského zařazení – musel být „veřejností“ odhalen, neboť akt povýšení jeho rodu kolektivní paměť neregistrovala. Ve chvíli, kdy se těžiště paměti přesunulo do říšských register a jednotlivých listin, prosazoval se podobný neoprávněný nárok snadněji. Prvním předpokladem bylo vytvořit věrohodný padělek a k tomu měl Šlik jako kancléř tří římských panovníků ty nejlepší předpoklady.²⁴

Posledním podpůrným argumentem pro nastíněnou interpretaci Karlovy listiny budiž srovnání s ikonografickou výzdobou písemností vzešlých z kanceláře Ludvíka Bavora. Jeden z originálů, na němž je dochována miniatura, se typologicky nobilitačním listinám blíží. Jde o povolení Řádu německých rytířů postavit si hrad a ozdobit ho bavorským praporem z roku 1337.²⁵ (Obr.2) V úvodní iniciále listiny je zobrazen císař Ludvík, jak předává bavorský routový praporec velmistrovovi řádu. Byť se výtvarně obě miniatury liší, poselství je podobné. Znázorňují klíčový moment rituálu, při němž je příjemci na znamení nového sociálního statusu darován znakový symbol, v prvním případě praporec, v druhém erb.

* * *

Karlova nobilitační listina s miniaturou předání erbu poukazuje na skutečnost, že právě držba erbu představovala jednu z klíčových podmínek příslušnosti k urozené vrstvě společnosti. Dispozice listin

---

²⁴ Otázkou Šlikových falz se naposledy zabýval Paul-Joachim HEINIG, *War Kaspar Schlick ein Fälscher?*, in: *Fälschungen im Mittelalter III*, Hannover 1988 (= MGH Schriften 33/III), s. 247-282.

²⁵ Robert SUCKALE, *Die Hofkunst Kaiser Ludwigs des Bayern*, München 1993, s. 37.

Obr. 2. Ludvík předává velmistrovi Řádu německých rytířů bavorský praporec

potvrzujících udělení erbu, jak se ustálila během pozdního středověku, obsahuje formuli, že uchazeč získává erb neboli znamení vladyctví.²⁶ Souvislost erbu a šlechtictví, která zřetelně vystupuje i z dalších pramenů, nicméně naráží na skutečnost, že se – pomineme-li právnické osoby jako církevní instituce či městská sídliště – poměrně záhy rozšířilo užívání erbových znamení i u měšťanů. Rozpaky v této otázce panují ostatně i v zahraničním dějepisectví. Základní práce německé historiografie,

²⁶ Vladimír KLECANDA, *Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku*, Praha 1928 (zvláštní otisk Časopisu archivní školy 6, 1928), s. 6; analogicky je možné i uvést poznatek vztahující se k říšské šlechtě, jejíž dědičná příslušnost k této sociální skupině byla reflektována v sémantické rovině právě výrazy vztahujícími se k erbu – Schildbürtige, zu Schild und Helm geboren, zu den Wappen geboren, Wappengenossen. F. HAUPTMANN, *Das Wappenrecht. Historische und dogmatische Darstellung der im Wappenwesen geltenden Rechtssätze*, Bonn 1896, s. 59. Stejně tak šlechtické průby se vykonávaly pomocí štítů.

zejména pak dílo Felixe Hauptmanna, vyhrazovaly užívání erbu pouze osobám k tomu stavovsky oprávněným (a především tedy šlechtě, ostatní považoval za výjimky), což nadlouho určilo i převažující náhled na problematiku.²⁷ Studie Micheala Pastoureaua pro francouzské prostředí nicméně dokázaly, že užívání erbu nebylo právně podmíněné a mohl si jej pořídit i prostý sedlák zakoupením na trhu.²⁸ V českém prostředí se setkáváme s užíváním erbů mezi neurozenými již roku 1258, kdy je doložena pečeť pražského patricije Jindřicha Avise, jehož v následujících desetiletích doprovodila řada dalších měšťanů.²⁹

Pro objasnění vztahu erbu a šlechtictví je nejprve nutné se obrátit k dosavadní terminologii. Heraldická, ale i obecně historická literatura užívá pro dokument potvrzující udělení erbu pojmu erbovní listina (Wappenbrief), jehož dispozice spočívá v udělení erbu, případně i dalších koncesí, neznamená však pro dotyčného zisk šlechtictví. Měšťané, kteří jsou příjemci většiny těchto listin, tak zůstávají dál měšťany. Vedle listin erbovních mohl panovník vystavovat i listiny nobilitační (Adelsbrief),³⁰ jimiž příjemce získával šlechtický status.³¹ Za nejstarší říšskou erbovní listinu je považováno udělení erbu pro bratry Bonifáce a Egisia de Carbonensibus císařem Ludvíkem Bavorem (1338),³² první nobilitací pak

---

²⁷ F. HAUPTMANN, *Das Wappenrecht*, zejména kapitola Wappenfähigkeit, s. 47-211.

²⁸ Zprostředkování hlavních autorových tezí českému prostředí přinesl překlad jeho studií, viz Vladimír RŮŽEK, *Tři studie Michela Pastoureaua o počátcích erbů v západní Evropě*, SAP 50, 2000, s. 329-394.

²⁹ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae VI/1 (1253-1264)*, edd. Jindřich ŠEBÁNEK – Saša DUŠKOVÁ, Praha 1974 č. 167, s. 267. Martin MUSÍLEK, *Odras dvorské kultury v městském prostředí ve 13. a 14. století*, in: *Dvory a rezidence ve středověku II*, vyd. Dana Dvořáčková-Malá, Praha 2008 (= *Mediaevalia historica Bohemica, Supplementum 2*) (v tisku).

³⁰ K pojmu Briefadel srov. Erwin RIEDENAUER, *Bayerischer Adel aus landesfürstlicher Macht*, in: *Land und Reich, Stamm und Nation. Probleme und Perspektiven bayerischer Geschichte. Festgabe für Max Spindler*, Bd. II, München 1984 (= *Schriftenreihe zur Bayerischen Geschichte LXXIX*), s. 113-115; *Lexikon des Mittelalters II.*, sl. 682 (H.-E. KORN, *Briefadel*);

³¹ Základní hesla k nobilitacím: *Lexikon des Mittelalters VI.*, sl. 1207-1208 (E. RIEDENAUER, *Nobilitierung, -srecht*); *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte 4*, Berlin 1990, sl. 1914-1916 (A. ERLER, *Standeserhöhung*). Pro české země srov. cenný, byť neúplný *Seznam erbovních listů šlechty českomoravské do r. 1526*, jež vydali Martin KOLÁŘ – August SEDLÁČEK, *Českomoravská heraldika I. Část všeobecná*, Praha 1902, s. 88-98.

³² Friedrich BOCK, *Der älteste kaiserliche Wappenbrief*, *Archivalische Zeitschrift III/8*, 1932, s. 48-55.

Karlovo povýšení Wikera Frosche, scholastika kostela sv. Štěpána v Mohuči (1360).³³ Zatímco Ludvíkova listina neobsahuje doklad o nobilitaci, písemnost Karla IV. nemá žádné údaje o udělení erbu.

Ovšem dříve než se budeme věnovat skutečně vydaným listinám, je užitečné ověřit i svědectví formulářových sbírek, z nichž dvě jsou ohledně povyšovacích aktů velmi bohaté: *Summa Cancellariae* a *Collectarius perpetuarum formarum Johannis de Geylnhusen*. Z četných formulářových kusů, jež pro stavovské povyšování zaznamenal do své příručky Jan z Gelnhausenu, se udělení erbu dotýkají dvě, č. 41 *Imperator nobilitat et dat arma* a č. 42 *Consessio armorum et nobilitatio militum*.³⁴ V obou případech je akt nobilitace i udělení erbu nedílně spojen. V *Summě*, již sestavil pravděpodobně Karlův kancléř Jan ze Středy, se mezi formulářovými vzory pojednávajícími o nejrůznějších stupních povýšení nachází dvě písemnosti, jež se dotýkají udělení erbu, č. LXXXI *Imperator recipit quendam in familiarem et consiliarium, nobilitat eum et donat sibi arma* a č. XXIX *Imperator dat cuidam arma*.³⁵ Pouze poslední listina nemá spolu s udělením erbu výslovně zmíněnou nobilitaci, nicméně z kontextu i z arengy vyplývá, že se jedná o oba akty a do formuláře byla zahrnuta jen erbovní část.³⁶

Formulářové sbírky naznačují, že udělení erbu přinášelo uchazeči i povýšení do šlechtického stavu. Jakým způsobem ale poté interpretovat obě zmiňované dokumenty, které se standardně považují za nejstarší (pouze) erbovní listinu a nejstarší (pouze) nobilitační písemnost? Nejprve k udělení erbu pro Bonifáce a Egesia de Carbonensibus. Oba bratři jsou v listině označeni jako urození muži s hraběcím titulem. Dá se tedy předpokládat, že patřili mezi šlechtu již před vystavením příslušného

---

³³ F. HAUPTMANN, *Das Wappenrecht*, s. 468, č. 21.

³⁴ *Collectarius perpetuarum formarum Johannis de Geylnhusen*, ed. Hans KAISER, Innsbruck 1900, s. 37-38 (č. 41) a 38-40 (č. 42)

³⁵ *Summa cancellariae*, s. 53-54 (č. LXXXI), s. 21 (č. XXIX).

³⁶ Tak se domnívá i Rudolf HOLINKA, *O formulích erbovních listin z kanceláře císaře Karla IV.*, Erbovní knížka na r. 1939, s. 18.

dokumentu a nobilitační pasáž byla proto vynechána. Ostatně mohli být i držiteli erbu a císařská listina jim pouze udělovala nový. Nemusí přitom překvapovat, že v listině nejsou zprávy o rodinném znaku předešlém. Listina Karla IV. pro Dětricha z Portic z 16. 4. 1360 také uděluje rodu erb, aniž by byl jakkoli zmíněn dřívější; podobné je propůjčení erbu Wolfilovi von Jungingen, který již rodovým znamením disponoval.³⁷ A konečně třetím příkladem budiž udělení erbu Hans Bodmanovi. I zde je příjemci propůjčen erb a dle znění listiny nic nenasvědčuje tomu, že se ve skutečnosti jedná o jeho polepšení.³⁸ Rod Bodmanů měl do roku 1360 v erbu tři lipové listy, které nyní doplnil černý kozel.

Zatímco výklad nejstarší erbovní listiny je zčásti hypotetický, interpretace nobilitace Wickersa Frosche vyvolává méně otazníků. Mohučský scholastik nejpozději od roku 1335 erb držel – příznačně tři žáby – a nebylo proto nezbytné tuto skutečnost dále rozvádět, byť v pozdější kancelářské praxi docházelo při nobilitacích měšťanů, kteří již erb drželi, k jeho potvrzení. Podobných povýšení mezi šlechtu, při nichž není zmínka o udělení erbu, existuje pro karolinské období více, ačkoli v originále se dochovala pouze zmiňovaná Froschova listina.³⁹ Vůbec nejstarším dokladem je listina vyhotovená pro milánského měšťana,

---

³⁷ F. HAUPTMANN, *Das Wappenrecht*, s. 467, č. 20. Srov. tamtéž č. 22, s. 468.

³⁸ *Tamtéž*, č. 22, s. 468. Je zajímavé, že jak von Jungingen, tak Bodman obdrželi znamení spadlé na krále po smrti bezdětného Mayra von Windeck. Právě jen polepšení erbu vysvětluje, že nemohlo dojít k záměně. Tvrzení Jürgen ARNDTA, *Zur Entwicklung des kaiserlichen Hofpfalzgrafenamtes von 1355 bis 1806*, in: Týž, *Hofpfalzgrafen-Register*, Bd.1, Neustadt/Aisch 1964, s. VII, že Bodman pravděpodobně záhy zemřel a proto mohl být Windeckeho erb znovu propůjčen, je mylné; rod Bodmanů si černého kozla udržel i nadále.

³⁹ V novějších výkladech jsou poněkud nedůsledně užívány pojmy. Za prvé se zaměřuje nejstarší dochovaná a nejstarší známá listina, za druhé nejstarší císařská a nejstarší pro německého příjemce vydaná listina. V příslušném hesle Lexikon des Mittelalters jsou například oba údaje chybně (Ein erster kgl. Adelsbrief ist von 1360 bekannt, sl. 1208). Kromě literatury citované v pozn. 30 a 31 dále srov. T. KREJČÍK, *Erbovní listiny*, s. 34-35; Erwin RIEDENAUER, *Das Herzogtum Bayern und die kaiserlichen Standeserhebungen des späten Mittelalter*, *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte* 36, 1973, s. 605-606; Walter GOLDINGER, *Die Standeserhöhungdiplome unter König und Kaiser Sigismund*, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 78, 1970, s. 323-324.

doktora práv Arasma de Liprandis, z května 1355.⁴⁰ Téhož roku získali šlechtický status bratři Guarzoni z Pescie,⁴¹ 1357 je doložena nobilitace Jana, Mikuláše a Leonarda de Formentinis z Cividale⁴² a konečně roku 1360 byli povýšeni mezi šlechtu synové Adriana Raulis ze Sarzana.⁴³

Rozbor nejstarších listin, které se dotýkají udílení šlechtictví a erbů, umožňuje tyto písemnosti rozdělit na tři typy. Jednoduché erbovní listiny, které by pouze propůjčovaly erb bez nároku na šlechtictví, zde nenalezneme.⁴⁴ Propůjčení erbu je buď svázáno s povýšením do šlechtického stavu, anebo jde o polepšení erbu šlechtickým rodinám, byť tato skutečnost není zmíněna. Konečně třetí případ je přijetí mezi urozené, kdy příjemci listiny již měli svůj erb a podrželi si ho ve stejné podobě. V každém případě lze konstatovat blízkou svázanost erbu a urozenosti – minimálně v tom směru, že udělení erbu s sebou v této době přinášelo i zisk šlechtictví.

* * *

Georg Ruxner, proslulý herold první třetiny 16. století a autor vynikajícího pojednání o turnajích, přinesl zajímavé svědectví o nobilitační praxi Václava IV. *„Když tedy římský král Václav povýšil za peníze všechny ševce, obchodníky, kramáře a jiné služebné osoby pochybného původu do šlechtického stavu, přidělil jim erby a jména vymřelých rodů a s šlechtictvím nakládal jak s kramářstvím, pravá šlechta začala být velmi popuzena, že obchodníci a kramáři mají být považováni za urozené a mají požívat stejné úcty jako oni. Následkem toho bylo, že ti z dobrého rodu, kteří uzavřeli z majetkových*

---

⁴⁰ *Regesta imperii VIII. Die Regesten des Kaiserreichs unter Kaiser Karl IV. (1346-1378)*, hg. Alfons HUBER, Innsbruck 1877, s. 171, č. 2120.

⁴¹ *Tamtéž*, s. 173-174, č. 2144.

⁴² *Tamtéž*, s. 726, č. 6948.

⁴³ *Tamtéž*, s. 257, č. 3134. Další doklady srov. *tamtéž*, s. 285, č. 3495; s. 292, č. 3594; s. 748, č. 7187.

⁴⁴ Nicméně je nutné vzít v potaz svědectví Bartola de Saxoferrato, jenž ve svém spisu *De insigniis et armis* hovoří o potvrzování měšťanských znaků, a Karlovu údajnou listinu pro

důvodů sňatek s někým se zakoupenou urozeností, svou urozenost oslabili. Mnozí ze šlechticů však takový skutek učinili, přesto však zůstávali ve šlechtickém společenství, což narušovalo řád věcí. Pravá šlechta nyní lituje toho, že ze světských pohnutek zisku ztratila své výsadní postavení a upadla v pohrdání.“⁴⁵

Nakolik se do Růxnerova hodnocení promítla skutečná Václavova nobilitační politika či naopak špatná pověst, díky které kronikáři připisovali Karlovi nástupci kdejakou špatnost a protežování stavovsky nekvalifikovaných osob nejčastěji, je těžké ověřit. Bohužel pro období vlády Václava stále ještě nedisponujeme říšskými registry, které by zachytily když ne úplný, tak alespoň reprezentativní seznam nobilitovaných rodů. Zbývá tedy prozkoumat materiál příjemeckého původu, byť tímto způsobem získáme jen zlomek informací. Tomáš Krejčík ve své přehledové stati o erbovních listinách uvádí, že Václav IV. vydal nejméně 123 kusů těchto písemností.⁴⁶ Ivan Hlaváček, největší znalec diplomatiky lucemburského panovníka, oproti tomu registruje pouhých 5 písemností.⁴⁷ Tento druhý údaj je patrně správnější, byť nelze

---

Fridolína Scheure z Neustadtu, která se však zachovala jen zmíněna v povýšení rodu 1654. Viz J. ARNDT, *Zur Entwicklung*, s. IX-X.

⁴⁵ „Dann als der römisch künig Wentzeslaus alle die so im gelt gabend, schnider, koufflüt, krämer und allerlei gesinds unachtbars harkomens, edel macht, inen der abgestorbnen adelsgeschlechten wapen und namen zueignet und den adel wie ein krämerij feil hat, begund es den rechten adel übel verdriessen, das die koufflüt und krämer ouch söltind für edel und inen glijch genoss geacht werden. So begund ouch darus volgen, das etlich vom adel under den gekoufften adel hijratend von wegen das si rich an güt warend, dadurch si den adel schwechtend. So fand man ouch etlich vom adel die unlobliche stuck begiengend und dennoch in der adelsgenoosßschafft belibend, und was also kein ordnung in den dingen. Das beduret nun den rechten adel, wann si bedunckt ir stand welt ze grund gan und in verachtung komen.“ Jde o parafrázi od Aegidius Tschudi, *Chronicon Helveticum*. 1. *Ergänzungsband* (Urschrift von 1200 bis 1315), bearbeitet von Bernhard STETTLER, Bern 1970, s. 197. V Růxnerově Thurnierbuch se mi příslušný citát nepodařilo nalézt. Buď je obsažen v jeho jiném díle, nebo měl Tschudi v ruce dnes již nedostupnou předlohu. K Růxnerově dílu viz Klaus ARNOLD, *Der fränkische Adel, die „Turnierchronik“ des Jörg Rugen (1494) und das Turnierbuch des Georg Rixner (1530)*, in: *Nachdenken über fränkische Geschichte*, hg. Erich Schneider (= Veröffentlichungen der Gesellschaft für fränkische Geschichte IX/50), Neustadt/Aisch 2005, s. 129-153.

⁴⁶ T. KREJČÍK, *Erbovní listiny*, s. 35, bohužel bez udání zdroje informací.

⁴⁷ Ivan HLAVÁČEK, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen Königs Wenzel (IV.) 1376-1419*, Stuttgart 1970 (= Schriften der MGH 23), s. 63-64. Dva jsou dochovány v originále (resp. jeden, pro Hanse a Klause Gonczmanna; druhý pro Jakuba Stubenberga, který viděli v originále M. KOLÁŘ a A. SEDLÁČEK, *Českomoravská heraldika I*, s. 88 je momentálně

vyloučit, že se soupis o některé jednotliviny dále rozroste.⁴⁸ Přes nepochybnou torzovitost dochovaného materiálu je tak možné Růxnerova slova odmítnout. Paradoxně se z doby Václavova panování dochovalo více stavovských povýšení do horních pater šlechtické hierarchie (byť ty mají pochopitelně vyšší „Überlieferungschance“) než prostých nobilitací.⁴⁹

Od roku 1400 získáváme pevnější půdu pod nohama, neboť počínaje Ruprechtem Falckým se zachovala říšská registra a nejsme tedy odkázáni na náhodně dochované jednotliviny, formulářové kusy či pozdější zmínky. Lepší pramenná situace se odrazila i v zájmu badatelů; pro období Ruprechta Falckého disponujeme studií Alfreda Anthony Siegenfelda s důkladnou edicí všech listin, Zikmundovu nobilitační politiku naopak osvětlil Walther Goldinger, jenž se ovšem soustředil pouze na vyšší šlechtu. Vzhledem k zaměření na české prostředí můžeme nechat nobilitační praxi Ruprechta Falckého stranou, stačí zmínit snad jen jedinou skutečnost. Za jeho vlády již jsou doloženy erbovní listiny ve vlastním smyslu slova, tedy písemnosti, které pouze potvrzovaly udělení erbu a tato praxe pokračovala i za jeho nástupce Zikmunda. Nicméně v listinách pro české příjemce se objevuje formule „erb znamení vladycství“, což odráží i formulář Karlových listin, v nichž je erb chápán jako „insignia nobilitatis“.

---

nezvěstný). Ze zbylých tří opisů jsou dvě listiny erbovní, poslední je povýšením do panského stavu.

⁴⁸ Srov. například polepšení erbu pro Albrechta z Magdeburku (1400) či pro Rappen z Rosenhartu 1411 (Gustav SEYLER, *Geschichte der Heraldik. Wappenwesen, Wappenkunst, Wappenwissenschaft*, reprint Neustadt/Aisch 1970, s. 349, 488). Potvrzení erbu bylo patrně součástí listiny, již vystavil král Zikmund Jindřichovi ze Steinu 1426 (*Regesta imperii XI/2. Die Urkunden Kaiser Sigmunds (1424-1437)*, hg. Wilhelm ALTMANN, Innsbruck 1897-1900, s. 51, č. 6762).

⁴⁹ Jen ve stručnosti: Roku 1380 Václav povýšil hraběte Viléma z Bergu na knížete, 1393 uvedl děti hraběte Jana z Habsburgu z morganatického sňatku do hraběcího stavu, 1395 povýšil Giorgia Cavalli mezi říšské svobodné pány a na hraběte ze St. Orso a hraběcí titul získal 1397 i Filip z Falkensteinu. Celkem tři povýšovací dekrety obdržel od Václava Giangaleazzo Visconti. Vycházím z údajů excerpovaných pro příslušný svazek Václavových Regest imperii, které mi laskavě poskytl Dr. Karel Hruza.

Zikmundovými nobilitacemi a erbovními listinami českým příjemcům se zabýval Tomáš Krejčík, dle kterého „z nich učinil účinný prostředek své personální politiky. Rozbor jeho listin pro české příjemce přesvědčivě ukázal na jeho politické exponenty, o které se Zikmund v českých zemích opíral“.⁵⁰ Týž autor se pokusil kvantifikovat i počet příslušných listin. Oproti *Seznamu erbovních listů šlechty českomoravské do r. 1526*, jež sestavil Martin Kolář, uvádí řádově desítky listin, které táboorskému badateli unikly, neboť svá excerpta prováděl ještě před vydáním příslušného svazku *Regest imperii* (v Kolářově seznamu se nachází 15 kusů).⁵¹ Obě tyto teze ovšem zasluhují důkladné ověření. Nejdříve je však třeba vyhodnotit Zikmundovy nobilitace a erbovní listiny jako celek; zatímco dosavadní úvahy německého bádání se opíraly jen o údaje zanesené do říšských register,⁵² následující rozbor je založen na důsledné excerpci jedenáctého svazku *Regest imperii*, který zahrnul jak záznamy z register, tak i další svědectví o příslušných aktech.

Altmannova edice Zikmundových písemností zachytila celkem 372 listin, které pojednávají o nobilitacích a erbech jednotlivců (korporativní erby jako např. městské znaky nejsou do tohoto počtu zahrnuty). V 270 případech se jedné o udělení erbu, 56 listin je jeho polepšením a konečně 38 potvrzením. Jen přibližně šestina listin s udělenými erby obsahuje poznámku o nobilitaci, což ovšem může být zapříčiněno způsobem registování, ať již jde o metodu soudobého zápisu do register či o novodobou praxi editorů.⁵³ Bez důkladnějšího rozboru ovšem zatím nelze vynášet jakékoli soudy. V každém případě listin, které evidovaly povýšení mezi urozené a které přitom neměly poznámku o erbu, se v celém souboru nachází pouze osm.

⁵⁰ T. KREJČÍK, *Erbovní listiny*, s. 35.

⁵¹ *Tamtéž*, s. 9. M. KOLÁŘ – A. SEDLÁČEK, *Českomoravská heraldika I*, s. 88-89.

⁵² W. GOLDINGER, *Die Standeserhöhungdiplome*; E. RIEDENAUER, *Das Herzogtum Bayern*.

⁵³ Regesta byla shromažďována v době, kdy německé historiografii vládlo přesvědčení, že tzv. Wappenfähigkeit byla záležitostí výhradně šlechty. I z tohoto důvodu mohla být regesta

Rozložení v jednotlivých letech je velmi nerovnoměrné, a pokud ho budeme sledovat v delších vlnách, lze konstatovat, že s přibývajícím časem produkce erbovních listin vzrůstá. Od prvních pět let své vlády, přesněji do konce roku 1416, vydal 20 takových písemností, což činí přibližně jedno procento z kancelářské produkce. Jejich počet narůstá a vrcholí roku 1434, během nějž bylo vyhotoveno 28 příslušných listin, obnášejících téměř 3% činnosti kanceláře. Nelze nicméně tento trend úplně generalizovat, neboť v letech 1435-1437 dochází k opětovnému ústupu.

Z celého souboru listin je jen nepatrná část určena pro české příjemce. Nenaplnila se tedy slova, která předpovídala několik desítek listin oproti Kolářovu seznamu. Nicméně sedm kusů lze doplnit. V Kutné Hoře polepšil 4. prosince 1420 Zikmund erb chebské rodině Gumerauerů,⁵⁴ chronologicky následující listinou je taktéž polepšení erbu pro chebského měšťana Niklase Freitag, vydaná 8. července 1429 v Bratislavě.⁵⁵ Nejvíce mezer vykazuje Kolářův seznam pro třicátá léta 15. století. K 3. dubnu 1431 uvádí císařská regesta polepšení erbu pro Mikite von Wischenau, jehož lze celkem nepochybně ztotožnit s Mikulášem Višněm z Větrní.⁵⁶ Tuto atribuci podporuje i relační poznámka, v níž je uveden Oldřich z Rožmberka. Právě ve službách mocného jihočeského rodu se pohybovali zemané z Větrní po několik generací.⁵⁷ Nejisté je oproti tomu určení Jakoba Posche „aus Kunststadt“, jenž získal erb 6. prosince 1431 v Miláně.⁵⁸ Zdali se jedná o moravský Kunštát se mi prozatím nepodařilo zjistit. V Sieně vystavila Zikmundova kancelář 12. srpna 1432 erbovní listinu pro olomouckého měšťana Petera Hüfnagela a jeho syna magistra

---

zasílaná hlavnímu editorovi Wilhelmu Altmannovi opatřována informací jen o erbu, která byla i z hlediska jedinečnosti mnohem zajímavější než stereotypní formule o udělení šlechtictví.

⁵⁴ *Regesta imperii XI/1. Die Urkunden Kaiser Sigmunds (1410-1424)*, hg. Wilhelm ALTMANN, Innsbruck 1896, s. 307, č. 4350.

⁵⁵ *Regesta imperii XI/2*, s. 93, č. 7339.

⁵⁶ *Tamtéž*, s. 163, č. 8415.

⁵⁷ Antonín RYBIČKA, *O rodině vládycké Višňů z Větrní*, Památky archeologické a místopisné 5, 1862-1863, sl. 140-142, k Mikulášovi s. 141.

Johanna.⁵⁹ Nejisté je určení listiny z 9. srpna 1435, jejímž příjemcem byl Johann v. Brodeck. V úvahu připadají zejména Brodek u Prostějova, Brodek u Přerova a Brodek u Konice, zvláště když zohledníme i místo vydání, jímž bylo Brno; přesnější určení však je obtížné.⁶⁰ Poslední v Kolářově seznamu neuvedenou listinou pro českého příjemce je nobilitace a udělení erbu z 21. září 1435, kdy obdarovaným byl Hanuschko v. Dessczna.⁶¹ V moravských pramenech je doložen Hanuš z Dešné, nicméně ten mezi urozené patřil již dlouho před husitskou revolucí. Německý tvar odkazuje spíše na Deštnou; v úvahu by pak přicházela především Deštná severně od Jindřichova Hradce. Městečko patřilo k rožmberskému dominiu a právě odsud pocházel i nedávno povýšený Petr Maxant (11. září 1434).

Celkový soubor známých nobilitačních a erbových listin pro české příjemce tak v období Zikmundovy vlády dosáhl dvou desítek, pokud vyloučíme dvě výše uvedené problematické listiny pro Jakoba Posche a Johanna z Brodku. Byť nelze přitakat tvrzení o příliš výrazné podpoře své strany v českých zemích (počet listin je oproti dalším Zikmundovým zemím spíše menší a také rozsah udělených výsad nemohl kartami výrazněji zamíchat), představují zmíněné listiny soubor, který již má určité vypovídací schopnosti, ať ohledně sociálního či regionálního profilu příjemců. Ve čtyřech případech šlo o polepšení erbu stávajícím šlechticům.⁶² Šestkrát byli příjemci obyvateli královských, resp. zeměpanských měst, přičemž chebští měšťané vystupují ve dvou

---

⁵⁸ *Regesta imperii XI/2*, s. 203, č. 8968.

⁵⁹ *Tamtéž*, s. 219, č. 9212. Nepochybně je totožný se studentem, který byl jako Iohannes Hufnagil de Olom. imatrikulován 1421 v Lipsku. *Die Matrikel der Universität Leipzig I. Immatikulationen 1409-1559*, ed. Georg ERLER, Leipzig 1895 (= *Codex diplomaticus Saxoniae Regiae II/16*), s. 69. Mezi graduovanými se již nenachází, nicméně údaje o promociích nejsou v matrice úplné. Za nezištnou pomoc s určením děkuji dr. Jiřímu Stočesovi.

⁶⁰ *Regesta imperii XI/2*, s. 356, č. 11161.

⁶¹ *Tamtéž*, s. 358, č. 11193.

⁶² Pochybnosti ovšem panují u identifikace Václava z Chotětova. Patrně jde o šlechtice Václava Rohateckého, který prezentuje 1436 na faru v Krpech u Chotětova. *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidiocesim VIII-X*, ed. Josef EMLER, Praha 1889, s. 257.

případech. Dále jsou zastoupena města Locket, Chomutov, a Olomouc. Z pražského souměstí získali erbovní listinu pánové z Kunvaldu, kteří patřili mezi významné Zikmundovy exponenty a podporovali jeho restaurační snahy v metropoli Českého království. Příjemci největšího počtu listin byli obyvatelé poddanských měst (1) a městeček (6). Ukazuje se tím, že velká šance k sociálnímu vzestupu a případnému zisku šlechtictví vedla přes správní struktury vrchnostenských dominií a přízeň patronů mohla sehrát v panovnické kanceláři značnou roli. V jednom případě získal erb duchovní, jímž byl Albert Warrentrape, děkan artistické fakulty pražské univerzity v přelomovém období 1408-1409.⁶³ Byť odešel na nově založené vysoké učení do Lipska, ponechal si prebendu ve svatovítské kanonii. Příjemce zbývající erbovní listiny Jana Havránka nelze blíže určit. Jen pro zajímavost lze uvést, že z oné dvacítky je u dvou příjemců doloženo univerzitní vzdělání (Johann Hüfnagel a Albert Warrentrape) a dva byli činní v Zikmundově kanceláři (Kašpar z Leubicz a Václav z Bochova). Zejména v prvním případě může jít o číslo vyšší, neboť příslušné údaje nebyly vždy zaznamenány.

Na skladbě českých příjemců Zikmundových erbovních listin zaujme značný podíl petentů spjatých s Rožmberky.⁶⁴ Čtyři obdarovaní pocházeli z rožmberských městeček – dva z Bavorova a dva z Deštné. K nim je nutno připojit Mikuláše Višně z Větrní, u něhož máme i doložen přímý zásah ze strany Oldřicha z Rožmberka. Přímluva mocného jihočeského feudála se ale dá předpokládat i u ostatních žadatelů. Z pozdější nobilitační praxe Fridricha III. víme, že přímluvy patřily ke standardní součásti jednání o povyšovacích aktech a nepochybně již za vlády Zikmunda sehrávaly důležitou roli. Ukazuje se zde jedna z méně zjevných stránek vztahu mezi Rožmberky a jejich klienty či poddanými.

---

⁶³ K jeho univerzitnímu působení viz Josef TRÍSKA, *Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity 1348-1409*, Praha 1981, s. 20; František ŠMAHEL, *Die Prager Universität im Mittelalter / The Charles University in the Middle Ages*, Leiden – Boston 2007 (= Education and Society in the Middle Ages and Renaissance 28), s. 224, 266, 298, 315 a 343.

⁶⁴ Tak tomu bylo i později, srov. vyhodnocení V. KLECANDY, *Přijímání do rytířského stavu*, s. 22 .

Zatímco v literatuře převládá spíše temnější tón zdůrazňující rozpínavost nejmocnější větve Vítkovců a napjaté vztahy se sousedy, přitažlivost Rožmberků byla nezpochybnitelná. K podrobnějšímu vysvětlení tohoto fenoménu se vrátím v poslední kapitole.

* * *

Přehled sociální skladby příjemců Zikmundových erbovních listin dává na konkrétním souboru představu, jaké skupiny měly potenciálně největší šanci na sociální vzestup a případný zisk šlechtictví. Tuto otázku je ovšem třeba řešit v obecnější rovině a na základě širšího materiálu, přičemž užitečným vodítkem může být typologie, již vypracoval pro říšskou oblast Karl-Heinz Spiess.⁶⁵ Navrhuje dělení do čtyř hlavních skupin: bojovníci s nešlechtickým statusem, kancelářský a správní personál pohybující se na významnějších dvorech, horní vrstva rolníků a konečně městská elita.

První skupina je pro české poměry relevantní zejména pro starší období středověku spojené s vládou Přemyslovců, jak již ostatně naznačil výklad některých Kosmových citátů. Především vojenská služba skýtala možnost sociálního vzestupu a byť máme zprávy zejména o bojovnících, kteří nabyli svého statusu velkou udatností či přímo nějakým hrdinským činem (odezva tohoto vzoru je součástí mnohých erbovních pověstí), nepochybně existovala i druhá alternativa – zlepšit si své postavení dlouhodobou službou. Dozajista byl však tento kariéreně-sociální vzestup charakteristický spíše pro pozdně středověké a zejména raně novověké období, což souvisí s proměnou organizace i způsobu vojenství.

---

⁶⁵ Karl-Heinz SPIESS, *Aufstieg in den Adel und Kriterien der Adelszugehörigkeit im Spätmittelalter*, in: *Zwischen Nichtadel und Adel*, hg. Kurt Andermann – Peter Johanek (= *Vorträge und Forschungen* 53), Stuttgart 2001, s. 2-7.

V souvislosti se sociálním vzestupem bojovníků je třeba se zastavit u rituálu pasování na rytíře.⁶⁶ Polysémantičnost pojmu rytíř komplikuje poznání důsledků tohoto symbolického aktu na sociální status pasovaného. Zejména u rituálu, který probíhal v souvislosti s bitvami (ať již před jejich zahájením k dodání chrabrosti či po jejich skončení jako vyjádření zásluh), byli často pasováni i šlechtici, pro něž získání rytířského pásu představovalo otázku cti a prestiže, nikoli však sociálního vzestupu. Neurozeným nicméně mohlo přinést jeho usnadnění. Otazníky se vznášejí rovněž nad pasováním rytířů, jež doprovázelo císařskou korunovaci v Římě a postupně se přeneslo i na další korunovační akty. V Zikmundových regestech máme v souvislosti se získáním císařské koruny doloženy erbovní a nobilitační listiny, které 31. května 1433 získalo devět příjemců, mezi nimi i panovníkův notář Václav z Bochova.⁶⁷ Souvislost s pasováním pod Andělským mostem je výslovně zmíněna ve třech listinách,⁶⁸ vzhledem k datu vystavení nicméně lze předpokládat, že všichni příjemci patřili mezi čerstvé držitele rytířského pásu. Kolik však mohlo být pasováno rytířů ve skutečnosti?

Zikmund se nechal slyšet, patrně s odkazem na korunovaci v Římě, že pro něj není problémem pasovat za den 600 rytířů. Údaj se zachoval v pozdější anekdotě, k jejíž informační hodnotě sice lze vznést výhrady, přesto neztrácí pro sledovanou problematiku na zajímavosti. Podnětem k Lucemburkově ironické poznámce bylo dilema jeho rádce, doktora práv Georga Fiscellina. Vzdělaný jurista na jedné ze schůzí basilejského koncilu váhal, zda má zaujmout místo na lavici učenců či usednout mezi rytíře. Nakonec zvolil druhou variantu, což Zikmund neopomněl

---

⁶⁶ Z nepřeberného množství titulů budiž připomenuta alespoň práce zohledňující české prostředí. Wojciech IWAŃCZAK, *Po stopách rytířských příběhů. Rytířský ideál v českém písemnictví*, Praha 2001, s. 53-54. Souhrn problematiky naposledy podal W. HECHBERGER, *Adel im fränkisch-deutschen Mittelalter*, s. 436-441.

⁶⁷ *Regesta imperii XI/2*, s. 234, č. 9432; s. 234, č. 9434; s. 236, č. 9459; s. 236, č. 9460; s. 236, č. 9461; s. 236, č. 9462; s. 236, č. 9463; s. 237, č. 9464; s. 237, č. 9465. Sporná je konfirmační listina pro Kašpara Šlika, *tamtéž*, s. 237, č. 9467.

⁶⁸ *Tamtéž*, s. 234, č. 9434; s. 236, č. 9459; s. 236, č. 9460.

komentovat: „Zesměšňuješ se, když ode mne udělenou rytířskou hodnost upřednostňuješ před hodností doktorskou, neboť víš, že já můžu z nevzdělanců během jednoho dne učinit 600 rytířů, ale sotva mohu dát povstat jedinému učenci“.⁶⁹ Přestože císařova slova dávají jen hypotetický údaj o počtu pasovaných při císařské korunovaci, v tomto konkrétním případě ukazují, že nabyvatel rytířského pásu získal stavovskou kvalifikaci a směl zasedat mezi rytíři.

S povýšením Zikmundova rádce jsme se přiblížili ke třetí skupině, jež měla předpoklady k zařazení mezi šlechtu – příslušníky významných dvorů či držitele důležitých pozic ve správním aparátu. Pochopitelně že největší možnosti skýtal dvůr panovnický a letmý pohled na strukturu nobilitovaných králem Zikmundem ukazuje, že podstatná část příjemců byla jeho rady, familiáry či jinými dvorskými hodnostáři. Jak ukázal příklad Rožmberků, i příslušnost ke klientele šlechtického rodu nabízela příležitosti k získání přímluvy na panovnickém dvoře a tím dosažení potřebné erbovní listiny. Výhodnou výchozí pozicí zajišťovala činnost v zemských úřadech. Z prosopografického přehledu nově přijatých rytířů v předbělohorské době víme, že podíl povýšenců z řad zemských úředníků byl vysoký. Neustálý styk s šlechtici usnadňoval nejen přiblížení obou světů, ale zajišťoval měšťanům cenné konexe, které jim cestu vzhůru usnadňovaly. Ze strany šlechty mohlo jít dokonce i o tlak na některé jednotlivce, které chtěli mít ve své sociální skupině.⁷⁰

S „procesem civilizace“ je možné sledovat, že sociální základna povýšených se mění ve prospěch učenců. Zatímco se šance na vzestup v raném středověku odvíjela z velké většiny od bojových zásluh, kultivace dvorského prostředí spojená se stoupajícím podílem vzdělanců se promítla i do této oblasti. I sebevzdělanější učence vnímala středověká

---

⁶⁹ Johann Christian HELLBACH, *Handbuch des Rangrechts*, Ansbach 1804, s. 168.

⁷⁰ Přijetí do rytířského stavu znamenalo ztrátu živnosti. Proslulý stavitel Ulrico Aostalli de Sala tlaku svého okolí podlehl a povýšit se nechal, čehož ovšem poté litoval. V. KLECANDA, *Přijímání do rytířského stavu*, s. 31-32.

společnost očima stavovské nerovnosti, což jejich sociální statut v určitých prostředích mohlo snižovat. O zařazení mezi šlechtice vzdělanci stáli, jak ukázal příklad Fiscellina, navzdory pohrdání, které vůči nevzdělaným urozencům z jejich strany tu a tam zaznívalo. Poptávce vyšel vstříc i Karel IV. Jeden z formulářových kusů je věnován právě povýšení příslušníků této sociální skupiny. Ve formuláři udílí císař erb a šlechtictví, chtěje jeho „šlechtictví morální“ (*nobilitas moralis*), které se projevuje vědou, moudrostí a jinými ctnostmi, „odíti v poctu šlechtictví civilního“, aby onen muž byl tak urozeným a rytířským, jako by pocházel ze šlechtického rodu.⁷¹

O horní vrstvě rolníků a jejich případných možnostech vzestupu víme poměrně málo. Nelze nevzpomenout na již zmiňovaného předáka Vacka, narozeného pod selským mlýnem, který však byl nepochybně spíše výjimkou než pravidlem. Problémem je, že ve většině typů pramenů nám podobné osoby unikají, neboť se v nich objevují až ve chvíli, kdy už svůj status získali. Zbývá tak výpověď pramenů narativních, v nichž se však často odráží spíše ideální představy o uspořádání společnosti než skutečnost. Problematika sociální mobility se objevuje v literatuře poměrně záhy a zjevný kontrast mezi rozmanitou realitou a nehybným řádem světa řeší v naprosté většině ve prospěch ideálu. To ostatně vychází z její didaktické funkce. Snaha o sociální vzestup byla vnímána jako protivení se od Boha daného stavovského rozdělení společnosti a proto převažují příběhy, v nichž je vylíčení cesty nahoru doprovázeno také popsáním následného pádu.⁷² Nicméně přesto i spisy s didaktickou funkcí připouštěly určitou možnost, jak dokazuje oblíbený žánr

---

⁷¹ Citováno z práce R. HOLINKY, *O formulích erbovních listin*, s. 20. „Et ut pro evidencia operis huius nostri imperialis plenitudine potestatis prefati N. nobilitatem moralem, quam sciencie et sapiencie exercicio aliarumque virtutum amminiculo habitare non desinit, nobilitatis pretorie atque civilis vestientes honore, ipsum virum nobilem et militem tamquam de nobili genere procreatum...“. *Summa cancellariae*, s. 53, č. LXXXI.

⁷² Volker HONEMANN, *Gesellschaftliche Mobilität in Dichtungen des deutschen Mittelalters*, in: *Zwischen Nichtadel und Adel*, s. 27-48.

šachových her.⁷³ Hráčské figury, personifikující jednotlivé sociální vrstvy, mají danou svoji cenu i předepsané mantinely pohybu; a byť je sedlák – pěšec (v němčině označuje pěšáka slovo Bauer) nejzranitelnější, nejméně cenný a jen omezeně pohyblivý, jako jediný se může za určitých okolností proměnit v jakoukoliv jinou figuru.

Z Kosmova popisu povýšence Vacka můžeme didaktický tón vytušit, byť záměrem autora spíše bylo – alespoň na stránkách své kroniky – zúčtovat s nenáviděnou postavou. Důležitým svědectvím sociální mobility jsou hojně citované verše dalšího kronikáře, tzv. Dalimila:⁷⁴

Z chlapów šlechtici bývajú
a šlechtici syny chlapy jmievajú.
Neb ostaralé stříebro šlechtu činí
a často šlechticě chudoba chlapstvem viní.

V kronikářově pojetí šlo o jistou nadsázku, neboť se snažil poukazem na sociální mobilitu mezi urozenými a neurozenými ospravedlnit morganatický svazek knížete Oldřicha s Boženou. Nadto sloužila jeho slova k zdůraznění primátu národnosti nad sociální zařazením. Dobové reálie však verše nepochybně odrážely a v citované pasáži je spatřován důkaz, že na přelomu 13.-14. století byl pohyb mezi jednotlivými vrstvami zcela běžný a neexistovaly ještě pevnější stavovské hranice. S prvním tvrzením lze souhlasit, nicméně sociální mobilita je ve větší či menší míře vlastní každé společnosti. Opatrněji je třeba postupovat při posuzování hranic mezi stavy. Je na místě oddělit dva fenomény, které ve většině výkladů splývají v jeden, totiž hranici mezi sociálními skupinami

---

⁷³ Základní informace k šachovým hrám in *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon* 8, Berlin – New York 1992, sl. 589-592 (Anton SCHWOB). Dále Anežka VIDMANOVÁ, *Die mittelalterliche Gesellschaft im Lichte des Schachspiels*, in: *Soziale Ordnungen im Selbstverständnis des Mittelalters*, hg. Albert Zimmermann, Berlin – New York 1979 (= *Miscellanea mediaevalia* 12/1), s. 323-335.

a propustnost mezi skupinami. Vývoj jednotlivých vrstev obyvatelstva je ve středověku převážně chápan jako ustavování a upřesňování hranic, což s sebou nese snížení sociální mobility. Jedno přitom dokazuje druhé. Vytvoření hranic mezi jednotlivými vrstvami ovšem nelze automaticky chápat jako zmenšení propustnosti, naopak jejich definování mohlo mobilitu zesílit. Pokud je poté formalizace a písemná fixace pravidel určité společenské vrstvy chápána jako vyvrcholení procesu „uzavírání“, ve skutečnosti se naopak v určitých případech sociální mobilita zvyšovala. Konkrétní vysvětlení tohoto jevu podám v následující kapitole na příkladu propustnosti nižší a vyšší šlechty.

Citací Dalimilových veršů jsme se plynule ocitli u třetí skupiny, bohatých měšťanů. Kronikář v duchu své šlechtické mentality nerozlišuje mezi sedláky a měšťany – všichni pro něj byli „chlapy“, avšak můžeme tušit, že svými slovy míní právě obyvatele měst, která prožila ve 13. století bouřlivý rozvoj a řada jednotlivců i rodin získala velké bohatství, zejména z obchodu a těžby drahých kovů. Problematice vztahu elitní měšťanské vrstvy ke šlechtě byla věnováno mnoho statí, z nichž stačí připomenout průkopnické práce Jaroslava Mezníka.⁷⁵ Během téměř půlstoletí, které uplynulo od publikování Mezníkových výzkumů, se ze vztahu šlechty a měšťanů stalo protežované téma i v zahraniční historiografii; desítky monografií a stovky studií již neumožňují více než jen povšechnou orientaci v literatuře.⁷⁶ Český vývoj nicméně vykazuje určité specifické rysy, které zde alespoň letmo nastíním.

---

⁷⁴ *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila I*, edd. Jiří DAŇHELKA - Karel HÁDEK - Bohuslav HAVRÁNEK - Naděžda KVÍTKOVÁ, Praha 1988, s. 496, kap. 41/13-16

⁷⁵ Jaroslav MEZNÍK, *Venkovské statky pražských měšťanů v době předhusitské a husitské*, Praha 1965 (= Rozpravy ČSAV 75/2); Týž, *Venkovské statky brněnských měšťanů ve 14. a 15. století*, Sborník Matice moravské 79, 1960, s. 129–147. K fenoménu erbovnic měšťanů srov. Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku I*, Praha 1890, s. 129-135; Vladimír KLECANDA, *Tři kapitoly o českomoravských erbovnicích*, in: Zprávy Českého zemského archivu VII, Praha 1931, s. 69-96; Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526) III. Města*, Praha 1998, s. 93-96.

⁷⁶ České bádání oproti tomu přineslo zejména nové poznatky v oblasti poznání terminologie nižších šlechtických vrstev, srov. Ivan HLAVÁČEK, *Adel und Nicht-Adel an der Schwelle von der Přemysliden- zur Luxemburger-Zeit*, in: *Zwischen Nichtadel und Adel*, s. 157-178; J. MACEK, *Česká*

Ačkoli se do českých zemí dostalo městské zřízení s určitým zpožděním oproti západní Evropě, rychlost, s jakým se ujalo, je obdivuhodná. Díky rozvoji obchodu a zejména důlního podnikání se záhy vytvořila elitní patricijská vrstva, již nahromaděné bohatství dávalo potřebné sebevědomí. Nelze také pochybovat o vzájemném kulturním transferu mezi původně vzdálenými si prostředími šlechty a měšťanů.⁷⁷ Zatímco měšťané recipovali atributy šlechtického života, patricijské rodiny, které často pocházely z rozvinutých říšských měst, přenášely vyspělé kulturní vlivy do českého prostředí. Průsečíkem obou sociálních skupin byl i panovnický dvůr, na jehož fungování se patricijové nemalou měrou podílely. Dosavadní antagonistický obraz vztahu měšťanů a šlechty bezpochyby kopíruje pramennou situaci, která však odráží právě stinné stránky soužití, neboť ty měly větší šanci na zaznamenání. Tuto skutečnost dokázal Robert Šimůnek na vztahu šlechticů a měšťanů v závěru středověku.⁷⁸

Symbolickým vyústěním vzestupu patricijské vrstvy bylo zajetí příslušníků z řad panstva 1309, jímž se snažili bohatí měšťané vynutit sňatkové spojení obou skupin.⁷⁹ Byl tento pokus předem odsouzen k fiasku? Podle výsledků akce i podle pohrdlivých slov Petra Žitavského

---

středověká šlechta; Slova a dějiny, vyd. Igor Němec, Praha 1980, s.138-146 (autorem hesel J. MACEK), Jindřich HOLEČEK, *Příspěvky k metodologickým aspektům výzkumu české šlechty v období husitské revoluce. Marxistická nobilitologie, její metody a techniky*, Ústecký sborník historický 1979, s. 83-106. Sdílím zde skepsi Františka ŠMAHELA, *Husitská revoluce III*, 2. vyd. Praha 1995, s. 319-320, ohledně výpovědní hodnoty, kterou přináší semantické analýzy šlechtické terminologie. Materiál umožňuje různé a často i protichůdné kombinace, viz Robert NOVOTNÝ, *K Mackově pojetí hradu a zámku*, MHB 7, 2000, s. 191-199. Srov. však i vzorovou studii pro francouzské prostředí, Philipp CONTAMINE, *France at the End of the Middle Ages: Who Was Then the Gentleman?*, in: *Gentry and Lesser Nobility in Late Medieval Europe*, ed. Michael Jones, Gloucester – New York 1986, s. 201-216.

⁷⁷ Jednotlivé doklady shromáždil M. MUSÍLEK, *Odras dvorské kultury*.

⁷⁸ Robert ŠIMŮNEK, *Směry moderního bádání o české středověké šlechtě*, in: *Lidé a národy. Vztahy a soužití. XVIII. a XIX. letní škola historie. Sborník přednášek*, Praha 2007, s. 20-21. J. MEZNÍK, *Venkovské statky*, s. 49, uvádí, že příčinnou usazování se měšťanů na venkově až po roce 1350 bylo dosavadní nepřátelské vnímání měšťanů ze strany šlechty. Domnívám se, že tento názor je odrazem právě mluvy pramenů, zachycujících především sporné momenty soužití; usadit se na venkově spíše nebylo pro patricije přitažlivé.

se zdá, že ano. Leč měšťané byli příliš dobrými počtáři na to, aby se pouštěli do akce, která by od začátku neměla šanci na úspěch. Jednoduše se zde střetly dvě mentality. Měšťané, zvyklí přemýšlet více v obchodních relacích, dospěli k názoru, že bohatství je opravňuje i k zisku výsadního sociálního postavení a snažili se jej vydobýt právě příbuzenským spojením s panskými rody. Oproti tomu šlechtici, kteří si zakládali na svém původu a přemýšleli v kategoriích urozenosti, požadavky patricijů jednoduše museli odmítnout. Nicméně jeden morganatický sňatek přeci jenom povstal, když příslušník klanu Velflovců Frenclín Jakubův provdal svoji dceru za pana Procka z Vildenberka.⁸⁰

Jak rychle moc patriciátu povstala, podobně rychle i skončila. Výnosy kutnohorských stříbrných dolů se začaly ve 14. století tenčít, což se odrazilo i v postavení zdejší městské elity, moc předního pražského patriciátu byla zlomena kolem roku 1350. Záhy začal proces, který byl Jaroslavem Mezníkem a jeho předchůdci poměrně dobře osvětlen, kolem nějž však přesto zůstává řada otazníků. Tzv. feudalizace měšťanů může na první pohled vypadat jako přirozená forma vzestupu, alespoň po právní stránce, neboť se měšťané zařadili mezi šlechtu. Šlo však skutečně i o reálný vzestup sociální? Pohodlí i přepych venkovských sídel se nemohly rovnat luxusním městským příbytkům, mocenská pozice venkovského nižšího šlechtice se též nedala srovnat s postavením v městě, kde nejvýznamnější rodiny obklopovala početná klientela. S její pomocí bylo možno promlouvat do záležitostí města i v době, kdy nezasedaly v radě. Otázka motivace odchodu patricijů na venkov tak zůstává stále poněkud záhadná.

Jakým způsobem získávali patricijové šlechtický status? Předpokladem bylo svobodné deskové zboží, jehož držba ovšem zařazení mezi urozenou vrstvu nezajišťovala. Další nezbytnou podmínku představovalo

---

⁷⁹ K události zevrubně Martin MUSÍLEK, *Zajetí českého panstva patriciátem roku 1309*, netištěná rigorózní práce, Ústav českých dějin FF UK, Praha 2006.

⁸⁰ Josef ŠUSTA, *Karel IV. Otec a syn. 1333-1346*, Praha 1946 (= České dějiny II/3), s. 98.

tzv. odečtení se od města, jímž dotyčný ztrácel městská práva. Ze strany šlechty šlo o pojistku, že nový příslušník bude hájit zájmy právě nabytého stavu. I když její relevanci nemůžeme ověřit pro druhou polovinu 14. století, z jagellonského období, kdy se pravidla přijímání písemně fixovala (nikoli vytvářela!), máme dostatek příkladů, kdy u nových šlechticů převážila jejich identifikace s městy.⁸¹ Roli zde sehrávalo pochopitelně napětí mezi oběma stavy.⁸²

Mohlo by se zdát, že po splnění těchto podmínek nestálo zařazení měšťanů mezi nobilitu nic v cestě – pochopitelně pokud byli akceptováni svoji stavovskou vrstvou, tedy především okolní nižší šlechtou. V závěru středověku, kdy se způsob přijímání do rytířského stavu formalizoval, se ustálilo pravidlo, že plnohodnotným členem stavu se uchazeč stal až ve třetí generaci, což se odrazilo i v rovině terminologické: zatímco nově přijatí a jejich děti se nazývali slovutnými panoši, až vnuci získali oslovení slovutný vladyka.⁸³ Nicméně určité indicie napovídají, že se tato norma prosadila nejpozději v době, kdy dochází k feudalizaci patriciátu. Důležité svědectví vydává listina, která popisuje provedení důkazu urozenosti Janem ze Smiřic roku 1417. Pozdější významný husitský politik, tehdy ještě v málo významném postavení vyšehradského mana, předstoupil před komisi, v níž pod předsednictvím nejvyššího maršálka Jindřicha z Lipé zasedali další tři pánové a purkrabí Pražského hradu. Smiřický si spolu „s otcem svým a přirozenými přátely svými i s jinými mnohými pány, rytíři a panošemi, ukázal jest řádně podle starobylého obyčeje své čtyry klenoty a štíty přirozené po předcích svých ke každému štítu rozdílně a zvláště přátely své postavivše přirozené muže poctivé a erbův znamenitých,

---

⁸¹ V. KLECANDA, *Přijímání do rytířského stavu*, s. 7-8.

⁸² V době vyhrocení konfliktu pánové s rytíři uzavřeli dohodu, že zbaví šlechtictví osoby, které by pomáhali městskému stavu. *Codex juris municipalis regni Bohemiae I. Privilegia civitatum Pragensium*, ed. Jaromír ČELAKOVSKÝ, Praha 1886, s. 341-343, č. 219. Anton Peter Ritter von SCHLECHTA-WSEHRD, *Die Stellung des niederen Adels in Böhmen gegenüber dem Bürgerstande während des 14., 15. und 16. Jahrhunderts*, Jahrbuch des Heraldisch-Genalogischen Vereines „Adler“ 5/6, 1895, s. 158-159.

urozené a slovatné řádu a stavu rytířského, kteřížto všickni společně i každý obzvláště přiznali jsú, že sorchu psaný Jan ze Smiřice jest jich pravý, krevní a přirozený přítel a k těm čtyřem štítům po svých předcích obojího pohlaví spravedlivě náležející“.⁸⁴ Poměrně složité a formálně propracované důkazní řízení, které nadto vyžadovalo i náročné organizační zajištění (Smiřice, z jejichž okolí zřejmě většina předvolaných pocházela, leží 150 km od Prahy), dává svědectví, že nešlo o banální záležitost. Přestože nás poukaz na starobylé obyčeje nemusí vždy zavádět do hluboké minulosti (pojem označoval často i relativně nové zvyklosti), patrně lze předpokládat určitou tradici podobných důkazů urozenosti. Není vyloučeno, že jejich zavedení mohlo reagovat na příliv neurozené krve na venkov, který nastal po polovině 14. století. Pokud však jde o starší obyčej, ostrakizace feudalizovaných měšťanů by mohla vysvětlit jejich nechuť k zpřetrhání vazeb s městem. Po dvě generace již nepatřili k měšťanům, ale ještě se přitom nezařadili mezi nižší šlechtu. Jak vyplývá z důkazního řízení, důležité byly nejenom exaktní důkazy pomocí erbů, ale i akceptace okolím, neboť právě urození sousedé nakonec svědčili o tom, že šlechtic „jest dobře urozený a z přátel obojího pohlaví dobrých lidí, dobrého rodu a stavu“.⁸⁵

Na tomto místě je možné sklenout rozbor erbovních listinách s výkladem o zakupování se měšťanů na venkově. Získání erbu podobně jako nabytí svobodného statku představovalo klíčové kroky na cestě mezi nobilitu, nicméně v obou případech se status dotyčných měšťanů pohyboval v oblasti potenciality. Pro starší období nespátřuji pro postavení uchazečů přílišný rozdíl v tom, zda erbovní listina obsahovala klauzuli o nobilitaci či nikoli. Erb symbolizoval příslušnost ke šlechtě a pomocí něj

---

⁸³ V. KLECANDA, *Přijímání do rytířského stavu*, s. 3, 44. Srov. i spor o oslovení slovatný panoše, dochovaný v rukopise Archivu hlavního města Prahy, rkp. 990, fol. 104r.

⁸⁴ Bartoloměj PAPROCKÝ z HLOHOL, *Diadochus... O stavu panském a rozmnožení jeho...*, Praha 1602, s. 307-308.

⁸⁵ *Tamtéž*, s. 308. Další příklady shromáždil August SEDLÁČEK, *Pýcha urozenosti a vývody u starých Čechův a Moravanův*, Věstník KČSN 1914, tř. fil.-hist.-jaz. III., s. 3-4.

se také urozenost dokazovala. Nicméně samotný erb ještě plnohodnotné začlenění mezi nobilitu nezajišťoval. Teprve sňatkové spříznění se šlechtickými rody upevňovalo urozený status bývalých měšťanů.

Důraz na příbuzenské vazby při dokazování šlechtictví může osvětlit zmiňovanou snahu patricijských rodů o uzavření sňatků s příslušníky panstva. Lze ho ale využít i při interpretaci fenoménu tzv. erbovnických měšťanů, kteří získali od panovníka erb, aniž by podnikli jakýkoli pokus o vzestup mezi nižší šlechtu. Vzhledem k nejistotě celého podniku, na jehož počátku by navíc museli zpřetrhat svazky s městem a vzdát se svých živností, nebylo kam spěchat. Venkovské majetky poskytovaly příjmy v podobě renty, erb oproti tomu i v městském prostředí přinášel svému držiteli prestiž. Nadužívání erbů nicméně šlechta dokázala alespoň vtěsnat do určitých pravidel a roku 1497 spolu s králem přijala usnesení, že komu by panovník dal erb, *„ten se má opověděti před pány na sídu zemském, aby ve dsky zapsán byl; a nemá jemu do života ve dsky kladeno býti, než dědicuom jeho má kladeno býti k letóm příšlým a v tom erbu zrodilým“*.⁸⁶ I toto svědectví ovšem potvrzuje, že udělení erbu umožňovalo dotyčnému přechod ke šlechtě, pokud o to měl zájem. Na počátku 16. století ale dochází k úpravě této praxe a vzniká kategorie specificky městských erbů, jejichž užívání je omezené a nevztahuje se např. na „činy rytířské“ jako bitvy, honby či kolby.⁸⁷

Zatímco dosavadní výklad se soustředil na sociální pohyb směrem vzhůru, je nutné na závěr kapitoly o mobilitě mezi urozenými a neurozenými zmínit ještě pohyb opačný. Prameny jsou v tomto případě podstatně skoupější a totéž se dá říci o dosavadním zájmu historiografie. Hlavním tématem je bezpochyby usazování se šlechty ve městě, k němuž sice existuje celá řada regionálních studií, většinou staršího data, nicméně většinou nepřekračující horizont výčtů jednotlivých rodin či šlechticů.

---

⁸⁶ *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské* 5, ed. František PALACKÝ, Praha 1862, s. 468.

⁸⁷ V. KLECANDA, *Přijímání do rytířského stavu*, s. 3.

Jedná se přitom o fenomén, jehož závažnost lze vytušit jen z nepřímých indicií, zejména sledování pozemkové držby. Zatím nejdetailnější výzkum byl podniknut pro střední Moravu, a byť se mohou výsledky region od regionu lišit, závěry jsou natolik jednoznačné, že nelze čekat naprostý odlišný vývoj v jiných částech země. Pokud v roce 1375 vlastnilo statky na střední Moravě celkem 284 příslušníků nižší šlechty, o dvě století později šlo již jen o 53 držitelů, tedy o necelou pětinu! Výmluvné jsou i počty vlastníků půdy v Čechách, které dávají představu o dynamice následujícího vývoje. K roku 1557 evidují berní rejstříky 1438 příslušníků rytířského stavu, k roku 1603 se jejich počet snížil na 1131. A ústup se nezastavil. K roku 1615 evidujeme již jen 977 vlastníků z řad nižší šlechty a konečně berní rula dospěla k číslu 587.⁸⁸ Během jednoho století, kdy máme údaje k dispozici, poklesl počet rytířských držitelů dvaapůlkrát. Byť se podstatně zvýšil průměrný majetek držitelů, a to jak na Moravě, tak i v Čechách, tento faktor může prozatím zůstat stranou pozornosti. Palčivější otázkou je, kam se podělili nižší šlechtici, kteří nedrželi žádné statky. Pokud vyloučíme drastický demografický úpadek, o němž nemáme žádné informace, je nasnadě, že přirozeným východiskem zchudlé nobility představovalo usazení se ve městě. Ze srovnání tituláře z roku 1556, který eviduje 2478 rytířů,⁸⁹ s o rok později sestaveným berním rejstříkem, čítajícím 1438 osob nižší šlechty, vyplývá, že více než dvě pětiny příslušníků této sociální vrstvy nedisponovalo pozemkovým majetkem. Jejich podíl se přitom v následujících desetiletích neustále zvyšoval.

---

⁸⁸ Ondřej FELCMAN, *Majetkové poměry české feudální třídy v polovině 17. století*, in: *Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu* (= Acta Universitatis Carolinae 1976, Philosophica et historica 1. Studia historica 14), Praha 1977, s. 196, tabulka č. 1: Počet pánů a rytířů v letech 1557-1656 (rozuměj vlastníků, pozn. R.N.). K mírně odlišným počtům dospěla Lenka STOLÁROVÁ, *Majetková držba v první polovině 17. století v Českém království*, netištěná diplomová práce, Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty UK, Praha 2004, s. 37. Pro rok 1603 celkem 1141 příslušníků nižší šlechty, 1656 pak 591.

⁸⁹ Petr VOREL, *„Přátelské snešení stavův českých“ z března 1547 a jeho signatáři*, in: *Stavovský odboj roku 1547. První krize habsburské monarchie*, vyd. Petr Vorel, Pardubice – Praha 1999, s. 87.

Pauperizace drobné nobility a její usazování ve městě je odvrácenou mincí sociální mobility šlechty a není pochyb o tom, že vztah obou stavovských skupin musela podstatně poznamenat. Zejména dílo Josefa Macka sugeruje nepřátelskou atmosféru a „soužití“ dvou vrstev, jejichž světy se skoro neprotínaly. Tento výklad by byl udržitelný, pokud by šlechta ve městech představovala marginální skupinu. Tak tomu nebylo a nezbyvá než doufat, že slibné náběhy k osvětlení této problematiky, které se v poslední době objevily, budou mít své pokračování.⁹⁰

---

⁹⁰ Robert ŠIMŮNEK, *Šlechta a města v pozdním středověku: kontakty, konfrontace a geografický horizont (na příkladu Strakonice a Volyně)*, *Historická geografie* 33, 2005, s. 197-247; Hana JORDÁNKOVÁ – Ludmila SULITKOVÁ, *Šlechta v královském městě Brně v předbělohorském období*, in: *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.-18. století)*, vyd. Michaela Kokojanová, Prostějov 1997, s. 166-184; Václav BŮŽEK, *Nižší šlechta v poddanských rezidenčních městech předbělohorské doby*, tamtéž, s. 185-199.

I/2 Stavovské povyšování a uzavírání panského stavu

Zatímco se celá řada učených pojednání snažila osvětlit principy společenské nerovnosti a kritizovala sociální mobilitu mezi jednotlivými stavy, příslušník starobylého panského rodu Aleš Holický ze Šternberka zhodnotil tento problém lakonicky, „žeť z bláta muškát nebude.“⁹¹ Jeho slova nebyla příliš prorocká, neboť za ono bláto považoval členy tehdy ještě nevýznamného rodu Lobkoviců. Ani tvůrci odborných traktátů, ani příslušníci panské vrstvy společenským sestupům a vzestupům nedokázali zabránit, byť o to mnohdy usilovali. Zatímco však vzdělanci mohli učenými argumenty pouze apelovat na své publikum, pánové dokázali činit konkrétní opatření.

Snaha bránit společenské mobilitě je charakteristická pro období, kdy jsou jednotlivé stavovské skupiny právně i sociálně zformovány. Nicméně v případě hranic mezi oběma šlechtickými stavy platí to samé, co bylo řečeno o vztahu mezi urozenými a třetím stavem. Trefně to shrnul Winfried Schulze: „*Občas se zdá, jako by bádání mířilo především k tomu, pomocí nejrůznějších dokladů sociální mobility dokázat neexistenci stavovských struktur.*“⁹² Z hojných svědectví o značné sociální mobilitě uvnitř české šlechty jsou rovněž vyvozovány závěry o poměrně pozdním zformování dvou hlavních vrstev urozených – vyšší a nižší nobility. V kontextu evropského dějepisectví nejde o žádnou výjimku, neboť zrod a prvotní vývoj urozené elity je neustálým předmětem sporů, a to nejen v rámci jednotlivých národních historiografií, ale i v širší mezinárodní diskusi.⁹³ Jedním z charakteristických rysů studia původu domácí nobility je jeho podřízení širším výkladovým konceptům českých dějin. Zde možná tkví

---

⁹¹ *Archiv český* 2, ed. František PALACKÝ, Praha 1842, s. 40.

⁹² Winfried SCHULZE, *Vom Gemeinnutz zum Eigennutz. Über den Normenwandel in der ständischen Gesellschaft der frühen Neuzeit*, *Historische Zeitschrift* 243, 1986, s. 593.

⁹³ W. HECHBERGER, *Adel im fränkisch-deutschen Mittelalter*.

odpověď na otázku, proč někteří badatelé mohou právní zakotvení vyšší šlechty datovat již do 11.-12. století, zatímco jiní je spojují až s přelomem 15.-16. století. Časnější vročení, s nímž vystoupil ve svých studiích Rudolf Koss, dnes v historiografii nemá velký ohlas.⁹⁴ Otázka vzniku nobility a tedy i nobility vyšší je podřízena dnes převažujícímu modelu přemyslovského státu 11.-12. století jako velké knížecí vesnice, v němž pro šlechtu jako základní politický a sociální faktor nezbyvá příliš místa, jak bylo naznačeno v úvodu předchozí kapitoly. Podřízení problematiky právního vymezení vyšší šlechty obecnějším konceptům však zřetelně vystupuje i při řešeních směřujících do mladšího středověku. Nejvhodnější dobou se jeví v řadě výkladů jagellonské období, se kterým je spojováno vrcholné vzepětí stavovského státu. Přímý záchytný bod pak vytváří sepsání rodů náležících do panského stavu (na Moravě 1480, v Čechách 1500). Toto tzv. uzavření vyšší šlechty je nutné ovšem podrobit detailnějšímu pohledu.

Přehledná stavovská struktura Čech a Moravy usnadňuje pojmové zacházení s termíny nižší a vyšší šlechta, neboť odpovídá středověkému nazírání, ať již se oba stavy vůči sobě právně vyhranily v 13., 14. či 15. století. Oproti mnohvrstevnatému říšskému prostředí, kde v rámci vyšší šlechty rozlišujeme tři stupně urozenosti, v českých poměrech lze tuto moderní kategorii vztáhnout právě jen na panský stav. Ať již však použijeme termín dobový či moderní, je nutné si počínat opatrně při zařazování jednotlivých rodů či osob, které v literatuře probíhá nejčastěji bezděčně či podle citu. Většinou správně, neboť důležité panské rody jsou všeobecně známy a nehrozí možnost omylu. V některých případech je však příslušnost k vyšší šlechtě sporná, a přestože se tato nejistota týká menšiny rodů, nelze nastalý problém jednoduše smést ze stolu. Nutnost reflexe lze doložit na jedné z profilujících oblastí sociálních dějin – studiu

---

⁹⁴ Srov. zejm. Rudolf KOSS, *Zur Frage nach der Entstehung und Entwicklung des böhmischen Herrenstandes*, Prag 1920, s. 10-21.

majetkových poměrů.⁹⁵ Pokud jsou jednotlivé rody chybně zařazeny, což se děje velmi často, pozbývají tvrzení typu „vyšší šlechta získala/ztratila/udržela“ buď docela smyslu, nebo alespoň ztrácejí povahu podloženého argumentu.⁹⁶ Správné určení sociální příslušnosti zkoumaných osob musí být nezbytným předpokladem takového výzkumu. U sporných případů pak nezbyvá než se spokojit s kolonkou „šlechta-neurčeno“, byť tato zdánlivě ubírá výsledkům na přesvědčivosti.

97

Při zařazování do sociálních skupin je třeba uplatnit především chronologické hledisko. Příslušnost k panskému stavu je u některých rodů projektována i do dob, kdy ještě patřily k nižší šlechtě (např. Gutštejnové či Žerotínové). Naopak mnohé rody či rodové větve se díky zchudnutí o pomyslné společenské patro propadly. Případy této sociální deklasace ovšem od 15. století mizí, což souvisí ze změnou chápání vyšší šlechty. Důraz se přesunul od moci a majetku ve prospěch urozenosti,⁹⁸ takže i zchudlé panské rody si nadále svůj sociální status udržely. Vedle vzestupů či úpadků probíhajících v dlouhodobějším cyklu je třeba zohlednit i krátkodobé epizody, kdy významní jednotlivci získali panský status pouze pro svoji osobu, mnohdy jen dočasně v době výkonu

---

⁹⁵ Zájem o tuto oblast dokládá užitečný přehled literatury, který podal David PAPAŽÍK, *Majetkové poměry na střední Moravě ve 14.-16. století*, Olomouc 2003, s. 8-34.

⁹⁶ Křiklavým případem je Milan MORAVEC, *Zástavy Zikmunda Lucemburského v českých zemích z let 1420-1437*, FHB 9, 1985, s. 89-173, zde s. 103-105 a 110, který zařadil k pánům četné nižší šlechtice a dokonce i měšťana Pešu ze Sedlčan či žatecké radní. Chyb se nevyvaroval ani František KAVKA, *Strana Zikmundova v husitské revoluci*, netištěná disertační práce, Archiv UK, Praha 1947. Krok vpřed v důslednějším rozlišování učinil Miloš PROKOP, *Držba hradů v Čechách v letech 1418-1478 jako zdroj poznání majetkových poměrů české šlechty*, netištěná diplomová práce, Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty UK, Praha 2001, TÝŽ, *Držba hradů v Čechách v letech 1418-1478 jako zdroj poznání majetkových poměrů české šlechty, panovníka a církve*, Husitský Tábor 14, 2005, s. 147-226.

⁹⁷ Kvůli nejasnostem při vymezování nižší a vyšší šlechty se objevily i návrhy na užívání jediné kategorie, šlechta. Srov. metodický postup, jak ho uplatnil Jaroslav TEPLÝ, *Feudální pozemková držba v předhusitském Chrudimsku*, Pardubice 1997. Přestože nelze pominout výhrady, že termíny vyšší a nižší šlechta jsou pojmy moderní, vystihují sociální realitu středověku poměrně přesně.

⁹⁸ Srov. sémantické analýzy, které provedl J. MACEK, *Česká středověká šlechta*, kap. Šlechta a Pán.

důležitého úřadu (např. „lipanský“ zemský správce Aleš Vřešťovský z Rýzmburka).⁹⁹

Kromě obousměrného sociálního pohybu v čase je nutno sledovat i poměry uvnitř jednotlivých rodů, neboť při širokém větvení často docházelo k chudnutí jednotlivých pošlostí a jejich splynutí s nižší šlechtou. Pokud krize netrvala dlouho, existovala šance na opětovné začlenění mezi pány, jak se to podařilo např. některým zchudlým větvím Kolovratů či širokému rozrodu s erbem lekna (z Talamberka, z Martinic, z Kácova, z Rychnova, z Kounic). Jako odkaz společných předků s panskými rody však častěji zůstalo nižším šlechticům jen obdobné erbovní znamení, přičemž genealogické souvislosti nejsou jasné ani dnešním badatelům. To však nebránilo „chudým příbuzným“ pěstovat povědomí o společném vznešeném původu, zejména když panská linie rodu vymřela. Jak dokazuje případ Landštejnů či Kravařů, po smrti posledního příslušníka hlavní větve začali někteří vzdálení příbuzní užívat jejich rodová jména. Tato adopce pochopitelně nezakládala právo na majetkové nároky, mohla se však stát cenným symbolickým kapitálem.

Správnému určení sociální příslušnosti brání i rozkolísanost v užívání titulů. Literární prameny podávají jiný obraz než písemnosti právní povahy, osobitými pravidly se obvykle řídí korespondence. Byť ve všech jmenovaných typech pramenů pisatelé dodržovali formální titulační pravidla, docházelo k nepřesnostem. V případě korespondence je to pochopitelné. Pomineme-li rozšířené „pánkování“, volil autor při neznalosti sociálního statutu příjemce zcela v souladu s lidskou přirozeností honosnější variantu. Stejnými motivy byli patrně vedeni i tvůrci literárních děl. Bohužel ani u pramenů právní povahy se nelze na sociální zařazení spolehnout. Ačkoli byly některé úřady spojeny s panským stavem, čas od času je zastávaly významné osobnosti z řad nižší

---

⁹⁹ Jaroslav BOUBÍN, *Nižší šlechta a vznik zelenohorské jednoty*, ČČH 88, 1990, s. 351-355, zde s. 351.

šlechty. V takových případech však, jak již naznačeno výše, nelze rody jejich držitelů automaticky řadit k panským.

Určitým vodítkem při určování sociálního statutu šlechtice může být sfragistický materiál, především barva pečetě. Stačí připomenout, že v rakouských zemích byla možnost pečetit červeným voskem často udílána spolu s povyšovacím dekretem.¹⁰⁰ Zásada červeného vosku vyšší a černého vosku nižší šlechty bohužel neplatí všeobecně. Do hry vstupují jiné pečetní barvy a kromě toho se pravidla pro jejich užívání ustalují teprve v 15. století. Tentýž šlechtic navíc mohl užívat během svého života několik rozličných barev, jako např. Burian z Gutštejna: před husitskými válkami pečetil přírodním voskem, během revoluce červeným, po jejím skončení černým a od čtyřicátých let opět červeným!¹⁰¹ Vedle barvy skýtá určité vodítko i typ pečetí – přitištěnou směli používat právě jen pánové.¹⁰²

Problém zařazení jednotlivých osob a rodů mezi nižší či vyšší šlechtu nespočívá tolik v absenci hranice, jako spíše ve skutečnosti, že se jich mnoho pohybovalo právě kolem této hranice. Vyřešit postavení této

---

¹⁰⁰ E. ZERNATTO, *Die Zusammensetzung des Herrenstandes*, s. 239. Srov. i povýšení Šliků do stavu svobodných říšských pánů, spojené s povolením pečetit červeným voskem. *Regesta imperii XI/2*, s. 337, č. 10900.

¹⁰¹ Těžko tuto zvláštní souslednost interpretovat, neboť mohlo jít o náhodu. Nápadné však je, že černá pečeť, která tehdy Burianovi jako nižšímu šlechtici stavovsky náležela, se objevuje roku 1437, tedy v době snahy o restituci práva. Předtím možná užíval červený vosk neoprávněně. Jde však o pouhou spekulaci.

¹⁰² A. SEDLÁČEK, *Pýcha urozenosti*, s. 5; Vincenc BRANDL, *Stav panský a rytířský*, ČČM 1, 1869, s. 145-184, zde s. 161. Souvislosti šlechtické sfragistiky bude nutno ještě osvětlit a lze jen doufat ve zdárné pokračování projektu *Soupis pečetí, pečetidel a sbírkových odlišků v archivech České republiky*, který slibuje vytvořit pro bádání užitečný korpus dat. Prozatím zkatalogizovaný materiál je dostupný na adrese <http://database.aipberoun.cz/pecete/index.htm>. Dále srov. Karel MARÁZ, *K možností využití pečetí jako pramene pro heraldiku na příkladu pečetí středověké šlechty na Moravě v 15. století a v první čtvrtině 16. století. Pečetí šlechticů*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university C 50, 2003, s. 119-129; Týž, *K možností využití pečetí jako pramene pro heraldiku na příkladu pečetí středověké šlechty na Moravě v letech 1471-1526. Pečetí šlechticů*, in: Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkoví přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám, vyd. Tomáš Borovský, Libor Jan a Martin Wihoda, Brno 2003, s. 141-147. Základní informaci o šlechtické pečetí podal Týž, *K vývoji pečetí na Moravě*, in: Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400-1550 II. Brno, vyd. Kaliopi Chamonikola, Brno 1999, s. 609-619, zde s. 611.

přechodové skupiny se pokusil Jaroslav Mezník, který navrhl přidat do stratifikace šlechty další kategorii, střední šlechtu.¹⁰³ To nás zbavuje problému, kam zařadit rody panské rody, které evidentně již nedostačují stavovskému standardu, nicméně stále vykazují znaky, díky nimž se mezi vyšší šlechtu mohou řadit (především znak nejdůležitější, míru urozenosti, na kterou se v průběhu středověku kladl stále větší důraz). Stejně tak umožňuje sociálně zařadit rody, které svým významem již překročily horizont nižší šlechty, nicméně stále se nacházejí o pomyslnou příčku níže než panstvo. Nejde o řešení v rámci evropské historiografie ojedinělé, neboť s problémem, kdy sociální realita svoji rozmanitostí přesahuje dobová právní vymezení, se setkávají i v jiných zemích.¹⁰⁴

Mezi panskými rody, jejichž význam poklesl, a rody náležejícími k nižší šlechtě, jež mířily do vyššího šlechtického stavu, mohl být ale propastný rozdíl. Byť obě skupiny lze charakterizovat slovy, že se pohybovaly na pomezí mezi nižší a vyšší nobilitou, v jiných ohledech bylo jejich postavení zcela rozdílné. A to nejen kvůli odlišné trajektorii sociálního pohybu, ale především druhem kapitálu, jímž disponovaly. Zatímco rody na vzestupu charakterizoval kapitál ekonomický a chyběl jim sociální a prestižní, u upadajících panských rodů tomu bylo většinou naopak. Je možné, že přes tyto odlišnosti se mohly cesty obou protnout, např. na šlechtickém sňatkovém trhu, neboť příbuzenské spojení slibovalo dodat chybějící kapitál. Zdá se však, že postavení tradičních panských rodů – byť zchudlých – bylo příznivější; bez detailního výzkumu konubia české šlechty však zatím nelze nic určitějšího říci.¹⁰⁵ Prozatím se mi nicméně zdá účelnější, používat pouze kategorie nižší a vyšší šlechty, které odráží dobové sebepojetí nobility a které mají i právní relevanci.

---

¹⁰³ Jaroslav MEZNÍK, *Lucemburská Morava 1310-1423*, Praha 1999, s. 130-131.

¹⁰⁴ Charles Edward MORETON, *A social gulf? The Upper and Lesser Gentry of Later Medieval England*, *Journal of Medieval History* 17, 1991, s. 255-262

¹⁰⁵ Srov. příkladnou studii Peter FELDBAUER, *Rangprobleme und Konnubium österreichischer Landherrenfamilien. Zur sozialen Mobilität einer spätmittelalterlichen Führungsgruppe*, *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte* 35, 1972, s. 571-590.

Jak již ukázala úvodní kapitola, panovnické zásahy do šlechtické společnosti se nevztahovaly jen na udělování nobilitací neurozeným osobám, ale i povyšování mezi šlechtickými stavy. Nemůže být pochyb o tom, že příslušníci vyšší šlechty na tento panovnický prerogativ hleděli s ostražitostí. Privilegia o povýšení do panského stavu totiž zásadním způsobem narušují přirozené utváření panského stavu, když uchazeči umožní obejít jednu z podmínek příslušnosti k vyšší šlechtě – nejčastěji biologickou kontinuitu urozenosti. Kdo patří k panské skupině, určovali již ve 14. století především její členové. Byť ještě nebyla stanovena formalizovaná pravidla pro přijímání, vyšší šlechta si doplňování svých řad bedlivě střežila. V případě, že by se někdo pokusil do této elitní skupiny proniknout proti vůli jejích členů, existovala celá řada prostředků k eliminaci nevítaného vetřelce, včetně neúčinnějšího – nezapojení do sňatkových aliancí.¹⁰⁶ Tato strategie byla popsána již ve výkladu o nových příslušnících nižší šlechty a v prostředí panstva s nevelkým sňatkovým trhem představovala podstatně účinnější zbraň. Princip panovnického povyšování do panského stavu znamenal průlom do dosavadních zvyklostí, neboť zakládal písemný právní nárok na příslušnost ke skupině, která se až dosud v otázce členů řídila svými nepsanými pravidly. První listina pro českého příjemce, již byl šlechtic povýšen do panského stavu (*in statum nobilium baronum regni nostri et corone Boemie*), byla roku 1360 adresována Dětrichu z Portic.¹⁰⁷ Zajímavý dokument upoutá nejen svým obsahem, ale i svědečnou řadou, ve které se objevují významní panští předáci: nejvyšší maršálek a komorník Čeněk

¹⁰⁶ Srov. na příkladu rakouských zemí Michael MITTERAURER, *Formen adeliger Herrschaftsbildung im hochmittelalterlichen Österreich*, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 80, 1972, s. 265-338, zde s. 333-334.

¹⁰⁷ *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae VII*, ed. Bedřich MENDL - Milena LINHARTOVÁ, Praha 1954-1963, s. 307-308, č. 479.

z Lipé, nejvyšší purkrabí Ješek z Vartemberga na Veselí a mistři komory Zbyněk Zajíc z Házmburka a Hašek ze Zvířetic.

Konzultoval Karel svůj krok s panskou elitou? V Říši významnější povyšovací kroky podléhaly schválení kurfiřtů a dalších vysokých hodnostářů. Pod listinou uvedení šlechtici sice byli členy nejpřednějších panských rodů, avšak v těchto konkrétních případech šlo o loajální úředníky, kteří svoje uplatnění spojovali více s dvorskými vládními strukturami než se záměry předních příslušníků „zemské šlechty“,¹⁰⁸ ke králi často kritických. Jako úmysl, ale i jako provokace může působit zvolená arenga listiny. Přestože pro povyšování mezi panstvo existoval ve formulářových sbírkách Karlovy doby speciální vzor, vybral si Karel předlohu, jež zdůrazňovala svrchovanou moc panovníka v otázce původu šlechty a tedy i jejího případného doplňování.

Nebyla by to osamocená indicie naznačující, že šlo o jeden z kroků, při nichž panovník testoval, kam až může v zápolení se šlechtickou oligarchií zajít. V případě nobilitované osoby a rodu ostatně Karel nevstupoval na neznámou půdu. Strýc povýšeného Dětricha, králův dvořan Dětrich st. z Portic, získal v červenci 1357 privilegium, ve kterém byli všichni jeho poddaní i služebníci vyjmuti z pravomoci zemských úřadů. I tento krok představoval významný zásah do zemského práva, jehož se šlechtická obec cítila být hlavním garantem, přesto císařův návrh zpečetila. Podobně troufalá byla od Karla prezentace Dětricha st. na vyšehradské probošství, které doposud obsazovali jen členové nejvýznamnějších panských rodů.¹⁰⁹

Patrně to byla právě osoba Dětricha st. z Portic, která ostří zmíněných kroků v očích šlechtických předáků otupila. Byť šlo o cizince, navíc ze soukenické rodiny, Dětrich si pány dokázal naklonit a s českým prostředím se brzy sžil. Dokonce natolik, že ho v případě odjezdu ze země ustanovoval panovník svým místodržitelem. To by asi jen stěží

---

¹⁰⁸ Více k tomuto vymezení R. NOVOTNÝ, *Dvorská a zemská hierarchie*. Zde kap. 4.

činil, kdyby osoba jeho oblíbence vzbuzovala v Čechách nevoli. Dětrich se ovšem snažil ukázat pánům jistou náklonnost a z titulu svého úřadu je při různých příležitostech zvýhodňoval. Často se tak dalo dokonce protiprávně a Karel musel později přehmaty ve prospěch panské kliky uvádět na pravou míru.¹¹⁰ Svoji roli ve vztahu k Dětrichovi mohly u českých pánů též sehrát jeho styky u římské kurie, které neváhal využít ve prospěch českých příjemců.¹¹¹ Snahu sblížit se s místním prostředím dokládá i okázalé založení kláštera Skalice.¹¹²

Působení nového panského rodu bylo nakonec epizodické, neboť Dětrich ani jeho synovec nezanechali potomků. Další Karlův pokus o povýšení mezi pány není pramenně doložen a jen z pozdějších nároků pánů z Weitmile, kteří se na konci 15. století vykazovali jakousi Karlovou listinou, by se dalo usuzovat, že i tento rod příslušnou listinu od panovníka získal. Nebylo by to vyloučeno, neboť vladykové z Weitmile patřili k významným příslušníkům Karlova dvora a vedle nejznámějšího Beneše Krabice mu prokázali cenné služby i další členové rodu, Jan zv. Kladsko, Zdislav a Vladimír (Vlachník). Čeho se ovšem konkrétně týkala listina, kterou příslušníci rodu od Karla IV. obdrželi, je těžké rozhodnout.¹¹³

Přes kusé údaje, jež máme k dispozici pro období vlády Václava IV., disponujeme jednou povyšovací listinou do panského stavu. Zachovala se ve formulářové sbírce, naštěstí však obsahuje jméno příjemce. Není nijak překvapivé, jedná se o králova oblíbence Jíru z Roztok.¹¹⁴ Formulářové dochování vedlo F. M. Bartoše k domněnce, že příslušná

---

¹⁰⁹ František KAVKA, *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355-1378) I.*, Praha 1993, s. 154.

¹¹⁰ Vojtěch Jaromír NOVÁČEK, *Dětrich z Portic, přední rádce Karla IV.*, ČČM 64, 1890, s. 459-535, zde s. 493 (též zvláštní otisk, Praha 1891).

¹¹¹ F. KAVKA, *Vláda Karla IV. za jeho císařství I.*, s. 155-156.

¹¹² Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420 II. Kláštery založené ve 13. a 14. století*, Praha 2002, s. 265-269; F. KAVKA, *Vláda Karla IV. za jeho císařství I.*, s. 115.

¹¹³ A. SEDIÁČEK, *Pýcha urozenosti*, s. 9. K rodu dále Václav ŠTOREK, *Páni z Weitmile*, Ústecký sborník historický 2003, s. 229-244.

¹¹⁴ *Ueber Formelbücher, zunächst in Bezug auf böhmische Geschichte. II. Lieferung*, hg. Franz PALACKY, [Prag 1847], s. 112-114, č. 125.

listina je pouhým stylistickým cvičením, což nelze potvrdit ani vyvrátit.¹¹⁵ Nicméně žádné další indicie vedoucí k důkazu, že Jíra získal příslušnost k panstvu, nemáme – pokud za ni nebudeme považovat stavbu honosného hradu Krakovec, jíž mohl králův dvořan demonstrovat svůj vyšší sociální status. Dá se ovšem předpokládat, že v Jírově případě by zemská nobilita, z větší části vůči Václavovi i jeho věrným kritická, využila všechny možnosti k ostrakizaci nevídaného vetřelce.

Nobilitační praxe Zikmunda Lucemburského byla podrobně popsána v předchozí kapitole a podobně jako u přechodu měšťanů k nižší šlechtě i u stavovských povyšování nemůže být řeč o systematickém postupu vůči zemím, jež převzal jako dědictví po bratru Václavovi (na rozdíl od regionů říšských).¹¹⁶ Pro českého příjemce máme doloženo jen jedno povýšení,¹¹⁷ byť přívlastek český je zde třeba brát v uvozovkách. Prapředek rodu Schwarzenberků Erkinger ze Seinsheimu sice držel v Čechách – zčásti jen nominálně – rozsáhlé statky (roku 1422 mu Zikmund zastavil Žatec, Kadaň, Beroun, Žebrák, Točnick a Bečov), postupně se jeho rod spřiznil i s českou šlechtou, nicméně Erkingera je třeba považovat stále ještě za říšského šlechtice.¹¹⁸ Zikmundova listina hovoří o povýšení do stavu říšských svobodných pánů, které patrně nemělo na jeho postavení v Čechách přílišný vliv. Ostatně i v německých oblastech Erkingerovu pozici vyšší šlechta neakceptovala okamžitě a členové rodu se po určitou dobu museli spokojit se sňatky s příslušníky nižší šlechty.¹¹⁹

Smrtí Albrechta II. Habsburského došlo po téměř století k situaci, kdy českou a římskoněmeckou korunu nadržel jediný panovník, byť v druhé

---

¹¹⁵ František Michálek BARTOŠ, *Čechy v době Husově 1378–1415*, Praha 1947 (= České dějiny II/6), s. 463.

¹¹⁶ W. GOLDINGER, *Die Standeserhöhungdiplome*; E. RIEDENAUER, *Das Herzogtum Bayern*.

¹¹⁷ *Regesta imperii* XI/2, s. 95, č. 7366.

¹¹⁸ Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Erkinger ze Seinsheimu a husitské Čechy*, in: *Soudce smluvený v Chebu*, Praha b. d. (1983), s. 79–87.

¹¹⁹ Karl-Heinz SPIEB, *Ständische Abgrenzung und soziale Differenzierung zwischen Hochadel und Ritteradel im Spätmittelalter*, *Rheinische Vierteljahresblätter* 56, 1992, s. 189.

polovině své říšské vlády panoval Václav IV. jen titulárně. Prerogativ nobilitovat mu nicméně zůstal a také ho využíval.¹²⁰ Po znovuoobnovení královské vlády v českých zemích ale nutně musela přijít na přetřes otázka, komu zde patří toto oprávnění. V teoretické rovině Fridrich nehodlal připustit rozmělnění nobilitačního práva a roku 1467 vydal výnos, jímž pod pokutou zakazoval užívání erbů, které by vyšly z jiné než císařské kanceláře.¹²¹ Nicméně v praxi byla situace podstatně odlišná. V rakouských zemích evidujeme zeměpanské erbovní listiny již od roku 1399 a Fridrich nezávislost rakouských vévodů podpořil konfirmacemi padělaného *Privilegia maius*, které vyhrazovalo toto právo i habsburskému rodu.¹²² Nobilitovali rovněž další zeměpáni: v magdeburském arcibiskupství máme nejstarší doklad k roku 1455, v Braniborsku 1465 a v Brunšviku 1469.¹²³ Poměrně pozdě se prosadilo právo nobilitovat v Bavorsku, kde jsou první takové akty doloženy až na počátku 16. století.¹²⁴

Pokud je za Zikmunda Lucemburského možno konstatovat náznaky systematické nobilitační politiky, za vlády Fridricha III. je tato strategie již zcela evidentní. Habsburský panovník cílevědomě budoval skrze nobilitace své pozice v říšských oblastech, které právě sehrávaly či měly sehrávat roli v jeho teritoriální politice. Pokud se jeho zájem přesunul jinde, ustala i aktivita v povyšování.¹²⁵ I z nobilitační praxe je vidět, že „arciospalec Svaté říše římské“ si svoji nelichotivou přezdívku vydobyl ne zcela právem a zpřístupňování regist k jeho vládě naopak ukazuje

---

¹²⁰ G. SEYLER, *Geschichte der Heraldik*, s. 349.

¹²¹ TAMTÉŽ, s. 340.

¹²² Listinu z roku 1399 vydal F. HAUPTMANN, *Das Wappenrecht*, s. 487-488, č. 46. K obsahu i vzniku privilegia naposledy Alois NIEDERSTÄTTER, *Die Herrschaft Österreich. Fürst und Land im Spätmittelalter. Österreichische Geschichte 1278-1411*, Wien 2004, s. 146-151.

¹²³ G. SEYLER, *Geschichte der Heraldik*, s. 379-380.

¹²⁴ E. RIEDENAUER, *Zur Entstehung und Ausformung des landesfürstlichen Briefadels in Bayern*, *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte* 47, 1984, s. 614.

¹²⁵ Na příkladě Bavorska to dokázal E. RIEDENAUER, *Das Herzogtum Bayern*, zejména s. 623-634.

rozsáhlou aktivitu a budování široké sítě kontaktů k prosazování panovnické moci.¹²⁶

Jak tomu bylo u českých zemí? Většinu Fridrichových nobilitací a povýšení do panského stavu evidujeme pro české příjemce až v době vlády Jiříka z Poděbrad, kdy již poklesl jeho zájem mocensky zasahovat do zdejších politických událostí. Jeho nobilitace je v tomto případě třeba nahlížet zčásti jako odměnu za vykonané služby (byť se v mnohých případech asi jednalo o zdvořilostní formulí), ale především jako zdroj příjmů. Právě v době panování císaře Fridricha se stal z nobilitací nejen důležitý prostředek politiky, ale i výnosný obchod, přičemž jednotlivé stupně povýšení byly předem otaxovány. Pokud uchazeč o povýšení získal na Fridrichově dvoře vlivného přímluvce, byl požadovaný finanční obnos patrně hlavní kvalifikací k povýšení.

Souběžně s Fridrichovými listinami začal povyšovací listiny vydávat i Jiří z Poděbrad. Husitský král odměňoval zejména své nejvěrnější spojence a služebníky.¹²⁷ Nešlo však jen o odměnu, ale i o systematické posilování králových pozic v panském stavu, jehož členové se od Jiříka začali nedlouho po volbě odtahovat. Vzrůst centrální moci nesli šlechtičtí oligarchové velmi nelibě a Jiří se snažil skrze povyšování udržet panskou skupinu pod kontrolou. Pochopitelně však nešlo jen o krok směrem dovnitř šlechtické obce, ale i o reprezentaci navenek. Sociální zařazení králových radů okolí bedlivě vnímalo a diplomat patřící k vyšší šlechtě se těšil mnohem větší vážnosti než pouhý rytíř. V těchto souřadnicích je třeba vnímat i povýšení královy pravé ruky Zdeňka Kostky z Postupic a

---

¹²⁶ Viz i poslední 23. svazek vydaný 2007, který zpřístupňuje ve Stuttgartu deponované šlechtické archivy Baden-Württemberska a ukazuje širokou síť zde vybudovaných kontaktů.

¹²⁷ Podobně jako v Uhrách Matyáš Korvín, viz Erik FÜGEDI, *A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása*, Budapest 1970 (s obsírným anglickým shrnutím na s. 195-211), s. 206-207.

neméně důležitého diplomata Prokopa z Rabštejna, kterým teprve povýšení mezi pány dodalo prestižní společenský status.¹²⁸

Z období od konce padesátých let do sklonku let sedmdesátých je přímo či nepřímo doloženo deset panských povýšení (v Čechách Kostkové z Postupic, Rabštejnové, Lobkovicové, Smiřičtí, do hraběcího stavu Gutštejnové; na Moravě Landštejnové, z Miličina, z Ludanic; v obou zemích Tunklové z Brníčka, z Weitmile). Tato povyšovací vlna nemohla zůstat bez odezvy v panské skupině, která se zásahům z vnějšku bránila. Jedinou možností bylo získat povyšování pod svoji kontrolu a vytvořit jasná pravidla, která by konečné rozhodnutí o přijetí vyhradila vyšší šlechtě. To se také nakonec podařilo, čímž se vytvořil až čtyřstupňový schvalovací proces, jak ho museli podstoupit např. pánové z Weitmile. Příslušnou listinu císaře Fridricha potvrdil nejprve český král Vladislav roku 1475,¹²⁹ o čtyři léta později pak přijala rod mezi sebe česká panská obec a následujícího roku i obec moravská.¹³⁰ Podobně jako moravští pánové, kteří už roku 1480 deklarovali, že do panského stavu přijímají jen o svojí vůli a nikoli na základě jakýchkoli listin, podařilo se i pánům v Čechách získat povyšování pod kontrolu a prosadit svůj souhlas jako jeho nezbytnou podmínku. Jak vyplývá z dikce nálezu květnového sněmu 1497, snaha získat povýšení a s pomocí vydaného privilegia uplatňovat nárok na příslušnost k panskému stavu byla poměrně rozšířená.¹³¹

---

¹²⁸ Okolnosti obou povýšení a jejich pravděpodobné vročení (nobilitační listiny se nedochovaly) vysledoval Rudolf URBÁNEK, *Věk poděbradský IV*, Praha 1962 (= České dějiny III/4), s. 53-54, pozn. 164.

¹²⁹ B. PAPROCKÝ z HLOHOL, *Diadochus... O stavu panském*, s. 342.

¹³⁰ A. SEDLÁČEK, *Pýcha urozenosti*, s. 9; *Moravské zemské desky II. Kraj olomoucký 1480-1566*, ed. František MATĚJEK, Brno 1948, s. 4; *Kraj brněnský 1480-1566*, ed. Tomáš KALINA, Brno 1950 s. 5. Česká i moravská panská obec byly poměrně prostupné a příslušnost k vyšší šlechtě byla kvalifikací pro přijetí za pána i v druhé zemi. Formální souhlas byl ovšem nezbytný.

¹³¹ „Item což se pak dotýče těch osob, kteříž chtí za pány odbývati, buď nějakými pruovery anebo listy, kteréž jsú sobě jednali a vyprosili...“ *Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae II*, ed. Josef EMLER, Praha 1872, s. 491. Podobně se snažili získat nobilitace pod kontrolu i říšská knížata. Kompromisní dohoda na říšském sněmu ve Wormsu 1495 stanovila, že nobilitace zůstanou právem císaře. Pouze v případě knížectví a větších lén podléhalo jejich obsazení (spojené s povýšením) souhlasu kurfiřtského kolegia. *Regesta Imperii XIV. Ausgewählte Regesten des*

Existovala přesto možnost, jak si složitý proces alespoň částečně usnadnit. Tzv. přijetí k erbů a ke stavu přes manželku máme doložené u Jana Špetle z Prudic, příslušníka rytířského stavu a držitele panství Žleby a Náchod. Špetle se oženil s Anežkou, sestrou nejvyššího purkrabího Jana z Janovic, a protože nejvyšší zemský úředník neměl potomstvo, odkázal rodové statky, erb, rodové jméno i příslušnost k panskému stavu svému švagrovi. Špetle tak ke svému erbů (kolmému pruhu) připojil janovickou orlici a začal se psát Špetle z Janovic. Celý převod potvrdil jak český král Vladislav, tak i římský panovník Maximilián I. O vlastním přijetí do panského stavu nemáme zprávy, nicméně lze předpokládat, že k němu došlo a stejně tak se lze domnívat, že díky autoritě zesnulého Jana z Janovic šlo spíše o formální záležitost.¹³² Otázka, proč mocný příslušník panského stavu, stojící v čele zemské vlády, provdal svou dceru za pouhého rytíře, může být vnímána právě v souvislosti se snahou o zachování rodové památky. Není vyloučeno, že nejvyšší purkrabí svého nástupce záměrně vybral a vychovával, jako to máme doloženo analogicky o století později u pánů z Hradce a Slavatů z Chlumu. Členové vítkovské větve ve chvíli, kdy se ukázala reálná hrozba vymření rodu, systematicky připravovali Viléma Slavatu k převzetí jindřichohradeckých statků i rodové paměti.¹³³

* * *

Rozbor povyšovací praxe 14. a 15. století ukázal, že panstvo se dokázalo bránit snahám panovníka a nad rozšiřováním svých řad neztratilo kontrolu. Naopak podmínky příslušnosti k vyšší šlechtě precizovalo, což

Kaiserreiches unter Maximilian I. 1493-1519. Bd. 1. 1493-1495, ed. Hermann WEISFLECKER, Wien – Köln 1990, s. 180-181, č. 1673.

¹³² František PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě VI*, Praha 1939, s. 42.

¹³³ Petr MAŤA, *Zrození tradice (Slavatovské vyústění rožmberského a hradeckého odkazu)*, in: *Poslední páni z Hradce*, vyd. Václav Bůžek, České Budějovice 1998 (= *Opera historica* 6), s. 513-552.

je v historiografii interpretováno jako tzv. uzavírání panského stavu, vrcholící zapsáním jednotlivých rodů do zemských desek (na Moravě 1480, v Čechách 1500).¹³⁴ Od této chvíle se panský stav proměnil téměř v „kastu“,¹³⁵ přičemž se „jednou provždy vytvořily nepřekročitelné právní přehrady mezi vyššími a nižšími šlechtici“; konstituoval se „téměř neprodyšně uzavřený panský stav“.¹³⁶ Dříve než však prověříme tezi o uzavřenosti české vyšší šlechty, nebude na škodu udělat exkurz po okolních zemích, neboť mnohé procesy se tu odehrávaly analogicky.

Ne všechny země jsou pochopitelně pro komparaci vhodné. Byť je tradičním spojencem české historiografie při srovnávání sociálních struktur dějepisectví polské,¹³⁷ v případě nobility se obě země podstatně liší.¹³⁸ Polsko charakterizuje nejvyšší podíl šlechty z celé Evropy,¹³⁹ přičemž spodní odhady se pohybují kolem 6% obyvatelstva, horní pak dosahují až 12%.¹⁴⁰ Přes toto pozoruhodné množství nedošlo po právní stránce k vnitřnímu členění, rovnost veškeré šlechty zůstala jedním z hlavních principů společenství urozených a hlavním kritériem pro stratifikaci šlechty se stala velikost majetku.¹⁴¹ Podobně málo vhodné pro

---

¹³⁴ Z několika edicí moravského soupisu jsou nejspolehlivější *Moravské zemské desky. Kraj olomoucký II.*, s. 3-4; *Kraj brněnský II.*, s. 3-4. Český soupis vydal František PALACKÝ, *Popis staropanských rodů v Čechách r. 1500*, ČČM 5, 1831, s. 172-173.

¹³⁵ Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526) II. Šlechta*, Praha 1994, s. 28.

¹³⁶ Václav Bůžek a kol., *Věk urozených*, Praha – Litomyšl 2002, s. 42 a 57.

¹³⁷ *Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století*, vyd. Ján Čierny – František Hejl – Antonín Verbík, Praha 1984; *Šlechta, moc a reprezentace ve středověku*, vyd. Martin Nodl – Martin Wihoda, Praha 2007 (= *Colloquia mediaevalia Pragensia* 9).

¹³⁸ Z posledních přehledů srov. výklad in: *Dzieje Polski późnośredniowiecznej (1370-1506)*, Krakow 2003 (= *Wielka Historia Polski* 2), s. 261-265; Sławomir GAWLAS, *Polen – eine Ständegesellschaft an der Peripherie des lateinischen Europa*, in: *Europa im späten Mittelalter. Politik – Gesellschaft – Kultur*, hg. Rainer C. Schwinges – Christian Hesse – Peter Moraw, München 2006 (= *Historische Zeitschrift, Beihefte N.F.* 40), s. 237-261.

¹³⁹ Dosavadní názory na početnost polské šlechty shromáždil Norbert KERSKEN, *Zum politischen Profil des mittleren Adels im 16. Jahrhundert in Polen, Böhmen und Ungarn*, in: *Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa*, hg. Joachim Bahlcke – Hans-Jürgen Bömelburg – Norbert Kersken, Leipzig 1996, s. 135-136, pozn. 3.

¹⁴⁰ Antoni GAŚIORSKI, *Czynniki rozwarstwienia stanu szlacheckiego w średniowiecznej Polsce*, in: *Struktura feudální společnosti*, s. 61.

¹⁴¹ Norbert KERSKEN, *Der Kleinadel in Polen im 15./16. Jahrhundert*, in: *Zwischen Nicht-Adel und Adel*, s. 216-217.

komparaci se jeví Slezsko, kde se díky územnímu dělení a teritorializaci formovala šlechta za zcela jiných podmínek.

Četné paralely k česko-moravskému vývoji naopak nabízí situace v Uhrách, i když i zde se ozývaly ohlasy zdůrazňující představa *una eademque nobilitas*.¹⁴² Příslušnost k magnátské vrstvě se v Uherském království vázala na držbu nejvyšších úřadů, které sice podléhaly královské supremaci, nicméně panovník zde neměl volnou ruku. Když se Matyáš Korvín pokusil omezit moc magnátské vrstvy a jmenoval do úřadů šlechtice pocházející z méně významných rodů, obrátil se nakonec tento krok proti němu. *Homines novi* si nedokázali získat patřičnou autoritu, což narušovalo dlouhodobě budovanou stabilitu.¹⁴³ I v Uhrách se poté prosadila vůle k vymezení vlastní magnátské vrstvy, označované v pramenech jako *barones regni* a osobující pro své členy oslovení *magnificus*. Na rozdíl od okolních zemí, v kterých během pozdního středověku poklesla důležitost bojovnického étosu při vymezení šlechty, sehrával vzhledem k tureckému nebezpečí v Uhrách militární aspekt roli i nadále.¹⁴⁴ Roku 1498 došlo k sepsání 32 magnátských rodů, které byly oprávněny vést pod vlastní korouhvi vojsko. Jedna z podmínek přitom zněla disponovat dominiem o minimálně 1200 poddaných. Pouze zástupci těchto rodů byli nadto oprávněni zasedat na nejdůležitějším politickém fóru, zemském sněmu.¹⁴⁵ Ostatní šlechtice zde zastupovali vyslanci jednotlivých žup.¹⁴⁶

---

¹⁴² Tato představa se objevila v zákoníku *Tripartitum* Istvána Werbőczyho, příznačně pocházejícího z nižší šlechty.

¹⁴³ E. FÜGEDI, *A 15. századi*, s. 206-207.

¹⁴⁴ Srov. relaci italského pozorovatele, podle nějž je vojenská služba hlavním znakem šlechty. Erik FÜGEDI, *The Elefanthy. The Hungarian nobleman and his kindred*, Budapest 1998, s. 3.

¹⁴⁵ András KUBINYI, *Residenz- und Herrschaftsbildung in Ungarn in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts und am Beginn des 16. Jahrhunderts*, in: *Fürstliche Residenzen im spätmittelalterlichen Europa*, hg. von Werner Paravicini und Hans Patze, Sigmaringen 1991 (= *Vorträge und Forschungen* 36), s. 427-428.

¹⁴⁶ Tento vývoj připomíná krajské sjezdy nižší šlechty v Čechách, na nichž byli vybíráni delegáti pro sněm. Nicméně se nelze ubránit dojmu, že správní literatura projektuje tento politický systém, vlastní pro předbělohorské období, až do příliš ranné doby.

Na přelomu 15. a 16. století se definitivně zformovala vyšší a nižší šlechta v Bavorsku.¹⁴⁷ Oproti jiným říšským územím zde téměř úplně vymřeli příslušníci dříve nejvýznamnější šlechtické vrstvy, tvořené hraběcími rody a svobodnými pány. Většina šlechty se tak rekrutovala z nesvobodných ministeriálů, přičemž mezi vyšší šlechtu se zařadila pouze tzv. turnajová šlechta, Turnieradel.¹⁴⁸ Možnost vzestupu do tohoto elitního společenství příslušníci vyšší šlechty značně podvázali, což vedlo k omezení sociální mobility. Přestože k roku 1503 čítala Turnieradel celkem 75 rodů, v důsledku postupného vymírání docházelo ke zužování této skupiny a zároveň i oslabování její politické moci.¹⁴⁹ Na významu naopak získávala nižší šlechta, vedená vlivnými rody, jimž bylo díky stanovené přehradě zabráněno ve vzestupu mezi nobilitu vyšší. Tento vývoj je užitečné mít na paměti při rozboru situace v českých zemích.

Asi nejbližší měly svoji sociální strukturou k Čechám a Moravě rakouské země. Zde docházelo od poloviny 13. století k postupnému úbytku panských rodů, jejichž počet se v polovině století následujícího ustálil přibližně na 45.¹⁵⁰ Přesnými čísly disponujeme od roku 1406, kdy čítal panský stav 42 rodů a díky preciznímu rozboru, jež provedla Eva Zernatto, můžeme sledovat vývoj panské skupiny velmi detailně.¹⁵¹ Do poloviny 15. století se počet rodů snížil, neboť sedm jich vymřelo a jen jeden mezi pány přibyl. K dramatickým změnám došlo během následujícího půlstoletí. Zatímco počet vyhaslých rodů zůstal stabilní (8), do řad panstva bylo přijato 11 nových rodů z nižší šlechty a dalších šest se do země přistěhovalo. K roku 1500 registrujeme 45 panských rodů, během následujících dvou desetiletí nicméně opět došlo k poklesu, když

---

¹⁴⁷ Základní prací je Heinz LIEBERICH, *Landherren und Landleute. Zur politischen Führungsschicht Baierns im Spätmittelalter*, München 1964.

¹⁴⁸ H. LIEBERICH, *Landherren und Landleute*, s. 16-32.

¹⁴⁹ Rudolf ENDRES, *Adel in der Frühen Neuzeit*, Oldenbourg 1993 (= Enzyklopädie deutscher Geschichte, Bd. 18), s. 32.

¹⁵⁰ Peter FELDBAUER, *Herren und Ritter*, München 1973 (= Herrschaftsstruktur und Ständebildung 1), s. 19-20.

pět rodů vymřelo, další tři se vystěhovaly ze země a jen čtyři byly přijaty. Dynamický vývoj podtrhuje srovnání obou mezních let 1406-1519, kdy byl počet rodů podobný. Během „dlouhého“ století vymřelo z původních 42 rodin 17 – či opačně vzato, z 41 panských rodů roku 1519 jich bylo 16 nových.

Letmý pohled do po okolních zemích, ukazující sociální mobilitu mezi nižší a vyšší šlechtou, nabízí užitečnou komparaci s českými poměry a umožňuje přehodnotit představy o neprodyšnosti obou sociálních vrstev. Jako určité vodítko se nabízí tzv. *Extrakt inkolátů z desk zemských*, jež dal roku 1615 vyhotovit Karel st. ze Žerotína.¹⁵² Poměrně spolehlivý rejstřík obsahuje i jména 46 rodin, které byly v letech 1542–1615 povýšeny do panského stavu.¹⁵³ Dochovaný berní rejstřík z roku 1529, jenž eviduje celkem 147 panských rodin, umožňuje vytvořit si rámcovou představu o podílu povýšených na celkové populaci vyšší šlechty v daném období.¹⁵⁴ Jedná se přibližně o čtvrtinu, nepochybně však bude celkové procento vyšší. Vymezení rodiny přijaté do panského stavu v *Extraktu inkolátů* – i vymezení obecně – je totiž širší než chápání rodiny jako berní jednotky (to znamená, že v jedné povýšené rodině mohlo být více berních poplatníků).

Vysoký podíl povýšených rodin tezi o uzavřenosti panského stavu zpochybňuje. Vedle výhledu do předbělohorského období se nabízí i srovnání směrem zpět, do doby předhusitské. Soupis českého panstva z roku 1500 čítá 47 rodů, z nichž 31 patří nepochybně mezi vyšší šlechtu i

---

¹⁵¹ Eva ZERNATTO, *Die Zusammensetzung des Herrenstandes in Österreich ob und unter der Enns von 1406-1519*, netištěná disertační práce, Wien 1966, především s. 232-235.

¹⁵² Rozbor rejstříku provedl Jiří A. KOVAŘÍK, *Proměny feudální třídy v Čechách v předbělohorském období*, in: *Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu* (= AUC 1976, Phil. et hist. 1, Studia historica 14), Praha 1977, s. 137-164.

¹⁵³ S tímto údajem pracuje J. KOVAŘÍK, *Proměny feudální třídy*, s. 138 a 157-159 (příloha č. 1 a 2). Josef POLIŠENSKÝ – Frederick SNIDER, *Změny ve složení české šlechty v 16.-17. století*, ČsČH 20, 1972, s. 515-526, zde s. 517-518, hovoří dokonce o 53 nobilitovaných rodinách.

¹⁵⁴ Jejich seznam otiskl Josef PETRÁŇ, *Skladba pohusitské aristokracie v Čechách*, in: *Proměny feudální třídy*, s. 9-80, zde s. 75-78.

na počátku 15. století.¹⁵⁵ Ze zbylých jmen se řadí polovina k rodům, které se přes svůj starobylý původ pohybovaly v předhusitské době na pomezí mezi vyšší a nižší šlechtou. Pouze osm rodů lze označit za povýšence převratné doby. Komparace sledovaných etap napovídá, že sociální mobilita mezi oběma šlechtickými stavy byla před rokem 1500 nižší než v době předbělohorské. Přestože se srovnání pohybuje jen v přibližných relacích, staví „uzavření“ české a moravské vyšší šlechty z let 1480 a 1500 do poněkud jiného světla. Pokud panstvo usilovalo o snížení sociální mobility, zjevně se jeho snaha minula účinkem. Šlo však sepsáním „starožitných rodů“ skutečně o pokus neprodyšně se uzavřít v kastu, či se v pozadí skrývaly jiné důvody?

Vymezení panských rodů a jejich zápis do desk zemských je třeba vnímat ve spojitosti s celkovou atmosférou doby, kdy se šlechta snažila využít své politické dominance a tento stav vtělit do zemského práva. Ne náhodou se uskutečňuje soupis moravského panstva v době, kdy Ctibor Tovačovský z Cimburka skládá „moravskou ústavu“,¹⁵⁶ a seznam českých „staropanských“ rodů v roce vydání Vladislavského zřízení zemského. Zejména moravské poměry ozřejmují pohnutky zastánců písemné kodifikace více než zřetelně. Od roku 1420 se scházel zemský soud pouze v letech 1437, 1446–1448 a 1464–1466, což při ústním předávání práva pochopitelně působilo komplikace. Problém však netkvěl v právu samotném. Zemský soud totiž sloužil nejen k nalézání práva, ale i jako indikátor a nástroj společenské stratifikace prostřednictvím symbolické komunikace. Při soudních zasedáních nešlo pouze o věcné otázky, ale i o upevnění panského stavu. Jak vyplývá z hlavní charakteristiky moravského „starodávneho rodu“, museli být jeho

---

¹⁵⁵ Pro starší období zatím nelze počítat v přesnější kategorii rodin, ale pouze rodů. Proto nastává i tak výrazná diskrepance v číslech (1500 – 47 rodů, 1529 – 147 rodin).

¹⁵⁶ Výstižné označení i další okolnosti vzniku tohoto díla přináší Josef VÁLKA, *Ctibor Tovačovský z Cimburka a Morava jako model stavovské země*, in: *Morava na prahu nové doby. Sborník příspěvků z konference, konané 22.-23. června 1994 u příležitosti 500. výročí úmrtí Ctibora Tovačovského z Cimburka, Přerov 1995*, s. 22-36, zde s. 24.

členové „poslové k deskám“.¹⁵⁷ Na úkor tradičních podmínek příslušnosti k vyšší šlechtě, urozenosti, majetku a moci, je tu vyzdvížena příslušnost k elitní skupině na zemském soudu. Jeho zasedání sloužilo panským rodům k utužování kolektivní identifikace a k reprodukci svého výjimečného statutu i do budoucna. Ve chvíli, kdy se zemský soud déle nescházel, nutně docházelo ke ztrátě tohoto povědomí jak uvnitř panské skupiny, tak i navenek. Tato situace pochopitelně nahrávala rodům, které se snažily do elitní skupiny – především díky svému bohatství – proniknout.¹⁵⁸

Protože se výsadní postavení „starodávnych“ panských rodů nemohlo prezentovat a reprodukovat přirozeným způsobem na zasedáních zemského soudu, přistoupila vyšší šlechta – aby předešla případným neoprávněným nárokům – k sepsání „Zřízení o sedání panském“, kde byly staré rody jmenovitě vytčeny. Tento článek ale neznamenal uzavření panské skupiny. Naopak, v následujících bodech je přesně definováno, jakým způsobem se má žadatel o přijetí do panského stavu ucházet. Podmínky přitom nebyly nijak tvrdé. Jako precedens i vzor formálního postupu při uvedení mezi pány posloužilo povýšení Jiřího Tunkla z Brníčka, jež proběhlo právě během obnoveného jednání soudu roku 1480. Nebyly to však jen dlouhé cézury v zasedání soudu, jež narušovaly povědomí o zemském právu a jeho nejvyšších nositelích. Změněné státoprávní poměry po smrti Jiřího z Poděbrad, kdy Morava uznávala za krále Matyáše Korvína a velká část Čech Vladislava Jagellonského, znamenaly rozvolnění vztahů mezi oběma zeměmi. Dvojvládí se nepochybně odrazilo i v sociální oblasti, neboť díky osobě společného panovníka začaly na Moravu více pronikat uherské vlivy, včetně rodů zakupujících se v markrabství. I když moravská reprezentace zřejmě

---

¹⁵⁷ *Moravské zemské desky. Kraj olomoucký II.*, s. 4; *Kraj brněnský II.*, s. 4. Více k tomu kap. II/3.

¹⁵⁸ To potvrzují i slova Ctibora Tovačovského z Cimburka, srov. *Knihla Tovačovská aneb Pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova Paměť obyčejů, řádů, zvyklostí starodávnych a řízení práva zemského v Mar. Mor.*, ed. V[incenc] BRANDL, Brno 1868, s. 37, kap. 52.

necítila sblížení s uherským prostředím jako přímé ohrožení svých pozic, nepochybně byla před každou případnou změnou ve střehu. Sepsání starodávných rodů tak mohlo reagovat i na tuto situaci.

Důležitou pohnutkou pro jmenovité vymezení vyšší šlechty však byly nepochybně i zásahy, které rozšiřovaly panský stav skrze povyšovací listiny. Rozporné reakce vzbuzovala zejména povýšení provedená nikoliv zeměpánem, ale jiným suverénem – v našem případě především Fridrichem III. Držitelé listin s pečeti císařské kanceláře pochopitelně vznášeli nárok na uznání svého statutu i v Čechách a na Moravě, čemuž se panské obce obou zemí bránily. Již zmiňované přijetí Jiřího Tunkla z Brníčka je názorným příkladem. Ambiciózní šlechtic prokázal cenné služby císaři při jeho obležení ve Vídni a s pomocí přímluvy vřatslavského biskupa Jošta z Rožmberka a patřičného peněžní sumy získal roku 1465 od Fridricha povýšení do panského stavu.¹⁵⁹ Přestože si Tunkl vyprosil u Jiřího z Poděbrad potvrzení svého privilegia, panská obec ho do svých řad nepřijala.¹⁶⁰ Velké nesnáze kolem jeho příslušnosti k moravské vyšší šlechtě vyřešil až zemský soud roku 1480, kdy pánové učinili Jiřího Tunkla z Brníčka „*sobě rovna*“. Důležité je ovšem vysvětlení, že jej nepřijali „*na žádné listy tvé, ani které tvé starodávné panství, než z své dobré vůle*“.¹⁶¹ Z formulace jasně číší smýšlení ne nepodobné sebevědomí české stavovské obce při schvalování nového krále, totiž že souhlas pánů je důležitější než případné právní nároky uchazeče.

Situaci kolem schvalování povyšovacích listin vyhotovených císařskou kanceláří komplikovala skutečnost, že se říšská titulatura lišila od domácích konvencí. Buť v obou soustátích docházelo k inflaci titulů, měl tento proces větší dynamiku v Říši. V zemích České koruny se odrážel především v osloveních a v užívání adjektiv, ovšem samotný panský stav

---

¹⁵⁹ *Regesta chronologico-diplomatica Friderici III. Romanorum Imperatoris (Regis IV.)*, ed. Joseph CHMEL, Wien 1838-1840, č. 4185.

¹⁶⁰ *Knihy Tovačovská*, s. 40-41, kap. 60. *Libri citationum et sententiarum seu Knihy půhonné a nálezové V/1. Půhony Olomúcké 1475-1494*, ed. Vincenc BRANDL, Brno 1888, s. 21, č. 111.

¹⁶¹ *Moravské zemské desky. Kraj olomoucký II.*, s. 5; *Kraj brněnský II.*, s. 5.

zůstával stále panským stavem. Na říšském území však páni, kteří stavovsky odpovídali české vyšší šlechtě, usilovali od počátku 15. století o získání hraběcích titulů a do poloviny století následujícího se to prakticky všem podařilo.¹⁶² Kategorie pán se naopak zmocnili příslušníci nižší šlechty. Tato terminologická diference nutně působila zmatky při přenášení titulů do českého prostředí. Pokud byl šlechtic od císaře povýšen mezi korouhevné pány („*panner herrn*“), neznamenal to z hlediska říšské nomenklatury nijak výjimečný sociální status. V českých zemích se ovšem nositel tohoto titulu snažil uplatňovat příslušnost k panskému stavu.

Potencionální ohnisko problémů skrývaly prestižnější říšské tituly, pokud by se je držitel rozhodl uplatňovat jako znak nadřazenosti nad českou panskou obcí. V patnáctém století jde pouze o výjimky, které představovaly hraběcí tituly Gutštejnů a Šliků či knížecí a hraběcí hodnost potomků Jiřího z Poděbrad, jejichž výjimečné postavení bylo ovšem respektováno.¹⁶³ Přestože na tomto poli docházelo ke sporům velmi zřídka, nechali si čeští pánové od krále Vladislava roku 1502 potvrdit, že nositelé hraběcího titulu patří v šlechtické obci na úroveň panských rodů. Jakoby toto opatření předjímalo spor o přednost v stavovské obci, jenž se o půlstoletí později rozhořel mezi Rožmberky a pány z Plavna, a pozdější „zemětřesení“ pobělohorské doby, které definitivně pohřbilo dosavadní pravidla šlechtické hierarchie.¹⁶⁴

Pokud přijmeme uvedené důvody (obecná snaha o kodifikaci, sporadická zasedání zemského soudu a nárůst stavovských povýšení) jako dostatečný podnět pro písemnou fixaci panských rodů, nebude zapotřebí ji vnímat coby snahu odříznout vyšší šlechtu od nižších pater urozené společnosti. Šlo pouze o přesné vymezení pravidel, jimiž se mají

---

¹⁶² K.-H. SPIEG, *Ständische Abgrenzung*, s. 204.

¹⁶³ K rozšíření hraběcího a knížecího titulu v českých zemích srov. J. MACEK, *Jagellonský věk II.*, s. 12-13.

¹⁶⁴ Výstižné shrnutí těchto proměn podal P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 52-76.

společenské vzestupy řídit, nikoli o vytvoření těžko prostupné bariéry. Ostatně panský stav se ani nemohl uzavřít v „kastu“, jak vyplývá z jeho víceúrovňové definice na Moravě.¹⁶⁵ Na pomyslném vrcholu stála skupina rodů (v roce 1480 patnáct), jejichž pozice vyplývala z relátorství k zemským deskám. V naprosté většině šlo o rody, které patřily k nejužší panské elitě již v předhusitské době. Výjimku tvoří pouze páni z Pezinku (ti si ovšem svou stavovskou kvalifikaci „přinesli“ z Uher) a páni z Vlašimi. Pod tímto elitním seskupením se nacházely rody, které sice již dlouho kolísaly na hranici mezi nižší a vyšší šlechtou, ovšem patrně nikdy nezískaly takové postavení, aby se nezpochybnitelně zařadily k panské skupině. Na přibližně stejné úrovni byly rody, jež pronikly mezi panstvo teprve v posledních desetiletích, díky své moci a bohatství však měly velmi dobré vyhlídky na potvrzení a vylepšení svého sociálního statutu. Konečně poslední skupinu tvořili čerství povýšenci, kteří se mohli stát plnohodnotnými pány až v generaci vnuků.

Zde je možné načrtnout pomyslnou hranici panského stavu. Nejde však o nepropustnou linii, nýbrž jen o tenkou čáru, která odděluje vyšší patra šlechtické společnosti od nižších spíše formálně než fakticky a spíše v právní než sociální rovině. Pod touto dělicí čárou se seskupují další rody, které již netrpělivě vyčkávají na svoji šanci, aby doplnily panský stav. Ten pochopitelně také prochází proměnou – staré rody vymírají, nové se tlačí na jejich místo, další naopak stagnují. Tento vnitřní pohyb, jakož i doplňování rodů zvnějšku, je pro vyšší šlechtu charakteristický a udržuje ji při životě jak po celý konec středověku, tak i v raném novověku. Pokud by se panský stav uzavřel navenek a zároveň petrifikoval svoji vnitřní strukturu, nutně by to vedlo k jeho oslabení.

K ničemu takovému však nedošlo. Taxativní sepsání rodů ve skutečnosti nastartovalo dynamický proces, jenž s omezením sociální mobility neměl nic společného. Byl již zmíněn Extrakt inkolátů, který dává povšechnou

---

¹⁶⁵ Tuto víceúrovňovou strukturu zachycují *Moravské zemské desky. Kraj olomoucký II.*, s. 3-5; *Kraj*

představu o propustnosti mezi šlechtickými vrstvami počínaje rokem 1541, kdy došlo k obnově zemských desek. Důležité svědectví ovšem podává tzv. Hořovický kodex, který rovněž obsahuje seznam panských rodů k roku 1500,¹⁶⁶ nicméně proti dosud využívanému seznamu z kodexu Talmberského, vydaném Františkem Palackým,¹⁶⁷ má cenné doplňující údaje. Uvádím zde výčet příslušných rodů, neboť Palacký ve seřadil rody podle jednotlivých rozrodů, čímž ovšem setřel důležitou výpovědní rovinu soupisu, v němž byly rody zapsány podle aktuálního významu, případně držby zemských úřadů.

[1] z Rožmberka	[21] z Kolovrat	[41] z Talmberka
[2] z Janovic	[22] z Plavna	[42] z Kounic
[3] z Pernštejna	[23] z Koldic	[43] z Rychnova
[4] z Hradce	[24] z Ilburka	[44] z Rýzmburka (Lickové)
[5] z Rýzmburka	[25] z Boskovic	
[6] z Lipé	[26] z Žeberka	
[7] z Dubé	[27] z Bibrštejna	[45] z Weitmile
[8] z Lichtenburka	[28] z Donína	[46] z Lobkovic
[9] z Ronova	[29] z Potštejna	[47] ze Smiřic
[10] z Kunštátu	[30] z Oseka	[48] z Ronšperka.
[11] ze Šternberka	[31] z Krajku (Krajířové)	
[12] z Hazmburka	[32] z Roztok Míčanové	Roku 1501 byli přijati páni
[13] z Rožmitálu	[33] z Klinštejna	
[14] z Selmberka	[34] z Postupic	[49] z Roupova
[15] z Valdeka	[35] z Gutštejna	[50] Zmrzlíkové ze Svojšína
[16] z Vartenberka	[36] z Landštejna	
[17] ze Švamberka	[37] z Říčan (Kavkové)	Roku 1502 byli přijati
[18] z Cimburka	[38] z Chlumu	
[19] z Ústí	[39] z Kácova	[51] Firšicové z Nabdína.
[20] z Valdštejna	[40] z Martinic	

brněnský II., s. 3-5.

¹⁶⁶ Knihovna Národního muzea v Praze, sg. II C 2, f. 395r.

¹⁶⁷ Vydal ho F. PALACKÝ, *Popis staropanských rodů*, s. 172-173.

Kromě oddělení rodů novožitných a starožitných, které poskytuje přesnější představu o jejich rozložení, obsahuje i jména nově přijatých rodů. V letech 1501-1502 získali příslušnost k vyšší šlechtě Zmrzlikové ze Svojšína, páni z Roupova a Firšicové z Nabdína. Toto okamžité rozšíření bylo patrně vyvoláno snahou zmíněných rodů revidovat původní soupis. Nicméně ani poté nebyla sociální mobilita nijak podvázaná a vyjasnění pravidel znamenalo pro uchazeče ve snaze proniknout mezi vyšší šlechtu spíše usnadnění. V šlechtickém tituláři z roku 1534 se oproti původnímu seznamu objevují příslušníci minimálně deseti nových rodů (díky rozrodům nelze vždy spolehlivě určit, zda jsou zde uvedené rody zahrnuty i v seznamu z let 1500), a byť si někteří svoji stavovskou kvalifikaci „přenesli“ zpoza hranic, ať již z Moravy či římskoněmecké říše, nachází se zde i řada povýšených domácích rodů.¹⁶⁸

Taxativní výčet rodů náležících k vyšší šlechtě, který se mohl napříště pouze rozrůstat, měl právě opačný důsledek než domnělé uzavření. Dříve přirozené pozbytí příslušnosti k panskému stavu v důsledku zchudnutí již nebylo možné, čímž přišla tato korporace o samočisticí mechanismus a setrvala zde řada rodů, jejichž majetkové i mocenské zázemí nedostačovalo stavovskému standardu. Panský stav tak přestával být exkluzivní sociální skupinou a ztrácel postupně svoji vnitřní soudržnost. Skutečná šlechtická elita již nebyla totožná s vyšší šlechtou jako celkem a nutně začala hledat způsoby, jak by se nově vymezila a definovala.

Pro podporu této teze můžeme srovnat pozemkové panského stavu v letech 1557-1615. Vycházím z kategorií navržených Aloisem Míkou, s kterými české bádání od publikování jeho průkopnické práce o majetkovém rozvrstvení české šlechty v předbělohorském období standardně vychází.¹⁶⁹

---

¹⁶⁸ Brykci z LICSKA, *Tytulové stavu duchovního a světského...*, Praha 1534, fol. 25-42.

¹⁶⁹ Alois MÍKA, *Majetkové rozvrstvení české šlechty v předbělohorském období*, Sborník historický 15, 1967, s. 45-75.

Tab. 1. Rozvrstvení českého panstva podle údajů berních rejstříků¹⁷⁰

	1557	1603	1615
(A) Drobný majetek	40,3 %	46,6 %	48,4 %
(B) Střední majetek	40,8 %	37,6 %	36 %
(C) Velký majetek	7,7 %	9,6 %	7,7 %
(D) Největší majetek	11,2 %	6,2 %	7,8 %

Trend majetkového rozvrstvení vyšší šlechty je z tabulky celkem zřetelný. Během šesti desetiletí se podíl pánů spadajících do nejnižší majetkové kategorie zvýšil téměř o 10%. Nejde o nějakou dramatickou proměnu, ale spíše o dlouhodobou tendenci, která potvrzuje snížení mobility směrem dolů. Před rokem 1500 by se nepochybně řada pánů mlčky propadla o sociální patro níže, písemným zafixováním panských rodů byla tato možnost (či hrozba?) omezena.

¹⁷⁰ Jde o čísla vycházející z přiznaného poddanského majetku. A. MÍKA, *Majetkové rozvrstvení*, s. 59, tab. XI.

I/3 Spory o přednost

Snaha o zachování nehybného, Bohem daného řádu, a sociální mobilita, odehrávající se tomuto úsilí navzdory, tvoří dvě strany jedné mince. Jen zdánlivě se jedná o procesy, které jdou proti sobě. Bez prosazování řádu by se společnost proměnila v chaos a naopak bez sociální mobility by se zakonzervovala, což by v posledku vedlo rovněž k porušení řádu. Předchozí dvě kapitoly pojednaly o různých způsobech sociálního pohybu i o snahách tento pohyb regulovat či mu přímo bránit. Neuvážené restriktivní kroky mohly mít negativní důsledky, neboť bez určité regenerace každá společenská vrstva ztrácí životaschopnost.

Sociální mobilita je jinými slovy změněná konfigurace společenských vztahů, kdy dotyčný jedinec získává nové místo v rámci určitého hierarchického systému (či hierarchických systémů). Právě představa hierarchie, v níž má každý své určené místo, patřila k základním stavebním kamenům středověkého vnímání společnosti a bylo ji třeba i náležitě vizualizovat, k čemuž nejlépe sloužilo prostorové uspořádání. Pokud někdo nabyl dojmu, že jeho místo neodpovídá skutečné pozici v rámci té které hierarchie, snažil se zaujmout lepší místo. Tím ovšem ohrozil pozici někoho jiného, čehož výsledkem byly spory o přednost.

Nejstarším dochovaným svědectvím o recepci precedenčních konfliktů v českém prostředí je relace Petra Žitavského. Při líčení svatební hostiny Elišky Přemyslovny a Jana Lucemburského zachytil kronikář rozepři, jež se odehrála mezi mohučským a kolínským arcibiskupem. Sporným bodem bylo místo po pravé ruce římského krále, a protože žádný ze soupeřů nemínil ustoupit, *„četní z jejich přátel a služebníků začali běžeti do zbraně, takže náhle vzniklo v onom městě prudké pobouření. Proto římský král věda, že příčina sporu oněch arcibiskupů bude z dřívějšíka, vzal oba za ruku a*

*dovedl je mile do svého bytu, kde byla vystrojena soukromá hostina, a hned přestala ona bouřlivá hádka“.*¹⁷¹

Ačkoli česká delegace sledovala celý spor s podivem a snažila se získat od zasvěcených osob podrobnější informace, Žitavský ho ve své kronice ani v nejmenším nezlehčoval. Nepochybně si uvědomoval závažnost konfliktu pro sociální statut a prestiž obou stran. V případě rezignace na svůj nárok při veřejné ceremonii dávali aktéři v sázku svoji pozici, neboť o jejich místě v hierarchii soudobé společnosti mohl rozhodovat právě jeden jediný precedens, který získával povahu nejpádnějšího argumentu v případě dalších sporů. Je proto přirozené, že ani jeden z arcibiskupů nemohl na veřejnosti ustoupit, byť „*na místě a hostině soukromé, neslavnostní, dává každý z nich před sebou přednost druhému.*“

Zpráv o podobných konfliktech máme z minulosti zachovánu celou řadu. S tím, jak se během pozdního středověku a raného novověku společnost stávala strukturovanější, precizovala se i pravidla jednotlivých hierarchických systémů a spory o přednost byly stále častějším jevem. Zvýšená citlivost k podobným otázkám nakonec vedla ke vzniku speciální disciplíny, zabývající se precedenčním právem.¹⁷² Ačkoli autoři jednotlivých pojednání, jejichž největší rozkvět spadá do 17. a 18. století, brali předmět svého zkoumání s naprostou vážností, začaly se postupem doby množit i kritické připomínky na adresu sporů o přednost. V průběhu 19. století byly již stále více vnímány jako zbytečnosti bez vnitřního obsahu a takto na ně nahlíželo i rodící se kritické dějepisectví, které, pokud se spory o přednost vůbec zabývalo, pro ně mělo převážně slova odsudku. Zatímco historiografie vyklidila pole, chopily se problematiky prostorového chování člověka další disciplíny jako

---

¹⁷¹ Petra Žitavského Kronika zbraslavská, in: *Fontes rerum Bohemicarum IV*, ed. Josef EMLER, Praha 1884, s. 150-151, kap. CII; citován překlad Františka Heřmanského. *Zbraslavská kronika / Chronicon Aulae regiae*, Praha 1976, s. 196.

¹⁷² Barbara STOLLBERG-RILINGER, *Die Wissenschaft der feinen Unterschiede. Das Präzedenzrecht und die europäischen Monarchien vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Majestas 10, 2002, s. 125-150.

psychologie a především sociologie.¹⁷³ Situace se změnila až v posledních desetiletích, kdy se do centra dějepisného zájmu dostala problematika symbolické komunikace. Zvýšený důraz na sociální logiku prostoru jako na jednu z důležitých kategorií předmoderního období přinesl i nový pohled na spory o přednost, jež začaly být chápány jako integrální a pochopitelná součást hierarchicky uspořádané společnosti.¹⁷⁴

Přestože české dějepisectví v posledním období klade důraz na výzkum symbolické komunikace, jejímu docenění stále brání určité pnutí s tradičním pojetím historie. Fenomén sporů o přednost to dokládá velmi příznačně: pokud bylo jedním z hlavních úkolů sněmu, soudu či dalších institucí řešit věcné otázky, pak spory o zasedací pořádek, jež mnohdy blokovaly vlastní jednání, nutně vypadají jako rušivý prvek. Nešlo ovšem o malicherná hádání či ješitné lpění na nepodstatných detailech, jak mnohé práce sugerují; vysvětlování pomocí individuálně-psychologických charakteristik celou problematiku spíše zamlžuje, než aby přispívalo k jejímu řešení. Prostorové uspořádání včetně pozice jednotlivých účastníků při veřejných aktech bylo názorným vyjádřením a zároveň zpřítomněním hierarchických pravidel, na nichž byl vybudován řád světa. Porušení těchto pravidel znamenalo i porušení řádu. Symbolům sociální distinkce připisovala předmoderní společnost velkou důležitost a vedle titulů, funkcí, oblečení, způsobu řeči či chování bylo

---

¹⁷³ Viz dnes již klasickou práci Georg SIMMEL, *Der Raum und die räumlichen Ordnungen der Gesellschaft*, in: TÝŽ, *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*, Frankfurt am Main 1992, s. 687-790.

¹⁷⁴ Srov. zejména studie Barbara STOLLBERG-RILINGER, *Zeremoniell als politisches Verfahren. Rangordnung und Rangstreit als Strukturmerkmale des frühneuzeitlichen Reichstags*, in: *Neue Studien zur frühneuzeitlichen Reichsgeschichte*, hg. Johannes Kunisch, Berlin 1997 (= *Zeitschrift für Historische Forschung*, Beiheft 19), s. 91-132; TÁŽ, *Rang vor Gericht. Zur Verrechtlichung sozialer Rangkonflikte in der frühen Neuzeit*, *Zeitschrift für Historische Forschung* 28, 2001, s. 385-418; Hans-Werner GOETZ, *Der ‚rechte‘ Sitz. Die Symbolik von Rang und Herrschaft im Hohen Mittelalter im Spiegel der Sitzordnung*, in: *Symbole des Alltags – Alltag der Symbole*. Festschrift für Harry Kühnel zum 65. Geburtstag, Gertrud Blaschitz u.a., Graz 1992, s. 11-47; Karl-Heinz SPIESS, *Rangdenken und Rangstreit im Mittelalter*, in: *Zeremoniell und Raum*, hg. Werner Paravicini, Sigmaringen 1997 (= *Residenzenforschung*, Bd. 6), s. 39-61.

prostorové umístění v rámci určitého společenství hlavním výrazem pozice jeho držitele.

Česká medievistika dosud sporům o přednost nevěnovala téměř žádnou pozornost, na rozdíl od bádání raně novověkého.¹⁷⁵ I proto může být následující výklad jen prvním návrhem problematiky, nicméně i v krátkosti lze ukázat prostředí sporů o přednost, způsob argumentace i nalézání řešení.¹⁷⁶

* * *

Hierarchické uspořádání společnosti tvořilo základní stavební princip středověkého a raně novověkého výkladu světa. Nevztahovalo se přitom jen na lidskou společnost – svá pevná hierarchická pravidla měly i svět zvířat či nebeská obec.¹⁷⁷ V důrazu na znaky sociální distinkce bylo nicméně nejcitlivější právě prostředí urozených, zejména pak vyšší nobility. Roli hlavního jeviště šlechtické prestiže sehrával až do 16. století zemský soud. Jeho zasedání byla nejdůležitější vizualizací panské hierarchie a logicky právě v tomto prostředí docházelo ke sporům o precedenci, z nichž nejstarší doložený se odehrál 1457 mezi Prockem z Kunštátu a Hynkem z Bítova. Pramennému dochování vděčíme pouze

---

¹⁷⁵ Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500-1700)*, Praha 2004, s. 40-87; Jaroslav PÁNEK, *Zápas o vedení české stavovské obce v polovině 16. století (Knížata z Plavna a Vilém z Rožmberka 1547-1556)*, ČsČH 31, 1983, s. 855-884.

¹⁷⁶ Výklad nezahrnuje tzv. spory o sedání, které by mohlo probírané téma evokovat. V těchto konfliktech totiž nehrála primární roli precedenční problematika, nýbrž šlo o snahu jedné sociální vrstvy získat zastoupení v určitém politickém fóru. Josef MARKOV, *Spor pánů a rytířů o sedání v lavicích*. Sborník prací z dějin práva československého 1, 1930, s. 98-103; Josef ZUKAL, *Rozeprže mezi stavem panským a rytířským o zemské úřady knížectví Opatovského*, Věstník Matice opavské 21, 1913, s. 26-51.

¹⁷⁷ Peter DINZELBACHER, *Klassen und Hierarchien im Jenseits*, in: *Soziale Ordnungen im Selbstverständnis des Mittelalters*, hg. Albert Zimmermann, Berlin – New York 1979 (= *Miscellanea mediaevalia* 12/1), s. 20-40. K hierarchii koní, odpovídající třem lidským stavům, srov. Martin NEJEDLÝ, *Kroniky Jeana Froissarta a jejich snaha o hierarchické uspořádání světa*, ČČH 94, 1996, s. 506-510; dále František ŠMAHEL, *Cesta Karla IV. do Francie 1377-1378*, Praha 2006, s. 272-279; Daniela DVOŘÁKOVÁ, *Kôň a člověk v středověku. K spoluzitíu člověka a koňa v Uhorském kráľovstve*, Budmerice 2007, s. 65-82.

tomu, že projednávání spadalo do doby propuknutí smrtelné nemoci Ladislava Pohrobka. Bližší okolnosti konfliktu zprostředkovávají dva nezávislé zdroje. Podle Eneáše Silvia šlo ve sporu „de nobilitate“,¹⁷⁸ a tuto informaci do své kroniky nejprve přejal i vratislavský písař Petr Eschenloer.¹⁷⁹ Jako člen poselstva, které se tehdejšího jednání účastnilo, byl o sporu nepochybně dobře zpraven, a proto v německé verzi kroniky hlavní příčinu sporu dále upřesnil jako „tafil ordenunge“.¹⁸⁰ Jedná se o zřejmý doklad, že místo u stolu, resp. v lavicích, bylo chápáno jako indikátor míry urozenosti a jeho zpochybnění mohlo mít vážné důsledky; v tomto případě násilné vyústění sporu v souboj, který se však podařilo odvrátit.¹⁸¹ V první polovině 16. století začal zemský soud svoji pozici ztrácet (jeden z ustavujících rituálů, povyšování do panského stavu, přešel do kompetence zemského sněmu), stále však ještě tvořil referenční bod, od něhož se odvozoval prestižní kapitál české nobility. Když Vilém z Rožmberka ve sporu o přednost s Plavenskými získal roku 1556 prioritu na zemském soudu, zatímco jeho konkurentům přiřkl smírný výrok precedenci na sněmu a v královské radě, chápal to jihočeský velmož jako své vítězství.

Vedle zemského soudu se precedenční spory české nobility odehrávaly i na královském dvoře. Byť se na první pohled jednalo o prostředí, ve kterém hierarchii určoval panovník, jeho autorita se vztahovala

---

¹⁷⁸ Enea Silvio, *Historia Bohemica / Historie česká*, edd. Dana MARTÍNKOVÁ – Alena HADRAVOVÁ – Jiří MATL, Praha 1998, s. 248. Aeneas Silvius Piccolomini, *Historia Bohemica, Bd. 1*, edd. Josef HEJNIC – Hans ROTHE, Köln 2005 (= Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte, Reihe B 20/1), s. 606.

¹⁷⁹ Peter Eschenloer, *Historia Wratislaviensis et que post mortem regis Ladislai sub electo Georgio de Podiebrat Bohemorum rege illi acciderant prospera et adversa*, ed. Hans MARKGRAF, Breslau 1872 (= Scriptorum rerum Silesiacarum, Bd. 7), s. 13.

¹⁸⁰ Peter Eschenloer, *Geschichte der Stadt Breslau, Bd. 1*, ed. Gunhild ROTH, Münster 2003 (= Quellen und Darstellungen zur schlesischen Geschichte, Bd. 29/1), s. 202.

¹⁸¹ Ke kauze podrobně Rudolf URBÁNEK, *Konec Ladislava Pohrobka*, Praha 1924, s. 130-131, a TÝŽ, *Věk Poděbradský 3*, Praha 1930 (= České dějiny III/3), s. 209, pozn. 1. Zatímco původně autor uvedl jako místo sporu zemský soud, později se přiklonil k soudu komornímu. Podle nejnovějších výzkumů však institucionální zakotvení této instituce spadá do doby pozdější, čili je možné počítat se soudem zemským. Michal DRAGON – Petr MAŤA, *Komorní soud za Vladislava Jagellonského (1471-1488)*, SAP 47, 1997, s. 256-257.

především ke *curia minor*. V rámci *curia maior* se manévrovací možnosti krále zužovaly a docházelo ke střetu dvou hierarchických systémů – zemského a dvorského. Zatímco příslušníci dvorské hierarchie (tedy vlastní užší dvůr) odvozovali své postavení od stálé přítomnosti u dvora a výkonných funkcí v jeho aparátu, považovali se členové hierarchie zemské za hlavní zdroj politické i soudní moci a nárokovali si přednostní postavení i v rámci širšího dvora. Toto střetávání, jež je charakteristické především pro epochu raného novověku, lze vysledovat pro české země již v období podstatně starším.¹⁸²

Zvláštní kapitolu v precedenčních sporech panského stavu tvoří konflikty, při nichž vstupuje do hry držitel vyššího, povětšinou z říšské nomenklatury odvozeného šlechtického titulu. Ačkoli je panstvo v rámci své korporace neuznávalo, což patrně většina vyššími tituly ozdobených šlechticů respektovala, skrývaly do budoucna značný konfliktní potenciál. Poprvé přišla na přetřes tato otázka pravděpodobně s potomky Jiřího z Poděbrad, jejichž knížecí hodnost narušovala dosud egalitářské prostředí české panské korporace. Není vyloučeno, že ustavení zákonné priority rožmberského rodu, k níž došlo v závěru 15. století, bylo reakcí právě na možné precedenční nároky minsterberských knížat.¹⁸³ Vznik tzv. výpovědi krále Jana, falza vzešlého z krumlovské kanceláře, je možné hypoteticky též spojit se spory Rožmberků a minsterberských knížat. Anna Kubíková, která jako poslední přispěla k poznání okolností vzniku tohoto mimořádně cenného dokumentu, klade výpověď do období těsně před 1500.¹⁸⁴ Není však vyloučena ani podstatně starší či naopak výrazně mladší datace. Falzum neřeší otázku celkové priority Rožmberků v rámci zemské obce, nýbrž precedenční otázku mezi

---

¹⁸² Pro období raného novověku P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, zejména s. 45-66; pro období starší NOVOTNÝ, *Dvorská a zemská hierarchie*; zde kap. II/1.

¹⁸³ Ohlasem je možná i poznámka, již učinil Václav Březan, *Životy posledních Rožmberků I*, ed. Jaroslav PÁNEK, Praha 1985, s. 107.

¹⁸⁴ Anna KUBÍKOVÁ, „Výpověď krále Jana“ z jiného úhlu pohledu, in: *Sto let od narození profesora Jindřicha Šebánka*, Brno 2000, s. 129-136.

Rožmberky a slezskými knížaty. Tato otázka byla spíše než kolem roku 1500 na pořadu dne v závěru jagellonské a počátcích habsburské epochy, kdy minsterberská knížata aktivně zasahovala do české politiky. Nadto došlo v téže době k obnovení generálních sněmů Koruny, kde otázka vztahu českých velmožů a slezských knížat nepochybně přišla na přetřes. Máme konečně i vlastní svědectví o precedenčních sporech mezi Jindřichem VII. z Rožmberka a Karlem Minsterberským „*allerorten, zue Khierchen, in Landtügen undt Processioenen*“.¹⁸⁵ Ať již však spory o přednost mezi oběma rody probíhaly jakkoli, šlo o pouhou předeheru k zápasu, který svedli Rožmberkové s knížaty z Plavna a v němž se vážně otrásla hierarchická pravidla panského stavu.¹⁸⁶

Pozvolná stabilizace nejvyšších zemských úřadů, charakteristická pro období pozdního středověku, našla svoji odezvu v ustavení hierarchického pořádku mezi jednotlivými úředníky. I přes pevná pravidla rovněž zde docházelo k precedenčním sporům. V moravské zemské vládě máme doložen spor mezi nejvyšším zemským písařem a podkomořím královských měst, jenž se odehrál roku 1549. Navazoval patrně na podobný konflikt v rámci vlády české, neboť smírný výrok krále Ferdinanda I., který až do vynesení konečného rozhodčího nálezu nařídil oběma zúčastněným stranám střídat se na sporném místě obden, se odvolával na obdobné řešení v Praze.¹⁸⁷

* * *

Ačkoli byly důvody pro získání precedence hledány u jednotlivých sporů částečně ad hoc, zároveň si každá hierarchická struktura vytvořila vlastní systém kritérií, jenž měl skýtat pomůcku k řešení sporných případů.

---

¹⁸⁵ Norbert Heermann's *Rosenberg'sche Chronik*, ed. Matthäus KLIMESCH, Prag 1897, s. 196.

¹⁸⁶ J. PÁNEK, *Zápas*; P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 63-65. K pronikání knížat do českého panského stavu srov. Marek STARÝ, *Knížata jako členové českého panského stavu v době předbělohorské*, in: *Acta historico-iuridica Pilsnensia* 2006, vyd. Vilém Knoll, Plzeň 2007, s. 99-124.

¹⁸⁷ Národní archiv Praha, fond Registra (RG) 35, fol. 200r.

V oblasti světské říšské nobility se vedle titulární hodnosti ustálila jako hlavní kritéria precedence stáří šlechtice a stáří jeho teritoria, velký důraz byl ale kladen i na předchozí výroky, jež upravovaly hierarchické pořadí. Celá řada rodů si tím zajistila pozici, jež později nemusela odpovídat jejich skutečnému postavení. Zafixovaný pořádek pak logicky narážel na nároky rodů, které zažívaly mocenský vzestup. Jako příklad z nejvyšších pater může posloužit snaha habsburské dynastie prorazit do říšské hierarchie. Ve chvíli, kdy *Zlatá bula* Karla IV. nereflektovala její skutečný vliv, dal rakouský vévoda Rudolf IV. podnět k zhotovení *Privilegia maius*, padělků, jenž dokazoval postavení jeho dědičných zemí jako štítu i srdce říše (*clipeus et cor sacri Romani imperii*). V říšské hierarchii měli zaujmout Habsburkové místo na úrovni kurfiřtů a při ceremoniálních příležitostech získat pozici po pravé ruce panovníka hned za jeho voliteli.¹⁸⁸

Zatímco hlavním jevištěm precedenčních sporů v Říši se stal sněm, v českých poměrech sehrával tuto roli až do 16. století, jak již bylo naznačeno, především zemský soud.¹⁸⁹ Zasedací pořádek vrcholné šlechtické instituce ztělesňoval hierarchii urozených, jejíž pravidla byla na první pohled velmi jednoduchá. Vedle držitelů úřadů, jejichž místo při jednáních se zakládalo na hodnosti v zemské vládě, se řadili členové panského stavu podle kritéria biologického věku. Po formalizaci pravidel v druhé polovině 15. století přibylo dělení na rody starožitné a novožitné: členové nově přijatých rodů museli sedět pod příslušníky rodů starobylých a až ve třetí generaci se zařadili mezi své kolegy ze starožitných rodů podle biologického věku. Poměrně prostá zásada pro hierarchizaci příslušníků panského stavu ovšem nebyla ze strany

---

¹⁸⁸ Souvislost mezi vydáním Zlaté buly a zhotovením habsburského falza, kterou zdůraznil Alphons LHOTSKY, *Privilegium Maius. Die Geschichte einer Urkunde*, München 1957, s. 16nn, je v poslední době zpochybňována, viz Peter MORAW, *Das „Privilegium maius“ und die Reichsverfassung*, in: *Fälschungen im Mittelalter III*. Hannover 1988 (= MGH Schriften, Bd. 33/III), s. 201-224, a v jeho stopách Alois NIEDERSTÄTTER, *Die Herrschaft Österreich. Fürst und Land im Spätmittelalter*, Wien 2004 (= Österreichische Geschichte 1278-1411), s. 146-151. Ať již však pro vznik habsburského falza sehrála Zlatá bula roli bezprostředního podnětu či nikoli, je jisté, že se Rudolf IV. snažil padělkem vylepšit pozici Habsburků v rámci říše.

mocnějších rodů vždy respektována. Asi nejznámější je případ Rožmberků, jejichž priorita byla na konci 15. století uzákoněna, proti smyslu daných pravidel jednaly ale i další významné rody. Dokládá to spor, který vyvolal Arnošt z Újezdce a Kounic, když odmítl vzhledem ke svému biologickému věku sedět na zemském soudu za Adamem ze Šternberka a Vilémem Šťastným z Valdštejna. Ti tvrdili, že páni z Újezdce získali panský statut až 1512 a patří mezi novožitné rody, čemuž Arnošt oponoval. Vzhledem ke ztrátě zemských desek při požáru Pražského hradu 1541 nebylo možné údaj o přijetí do panského stavu ověřit a pokud disponoval dokladem o povýšení sám Arnošt, zcela logicky jeho existenci zamlčel. Patovou situaci umocňovala snaha obou stran přenést tíhu důkazního břemene na protivníka: Zatímco Šternberk s Valdštejnem tvrdili, že Arnošt vznesl spor ke králi, je tedy „póvodem“ a musí dokázat svoji starožitnost, ten se naopak bránil, že byla zpochybněna starobylost jeho rodu a důkazy o krátké příslušnosti k panskému stavu musí přinést dotyční šlechtici. Adam s Vilémem se ocitli v nevýhodě, neboť Arnošt na podporu svého stanoviska dokázal shromáždit určité indicie, a změnil tedy taktiku. Na další jednání se vybavili desítkami dokladů o dlouhé tradici svých rodů a jejich významném postavení v dějinách země, které byly z hlediska pře irelevantní (ve sporu se jednalo pouze o starožitnost pánů z Újezdce), nicméně v konečném rozsudku hrály stěžejní roli. Přestože se Arnošt zcela legitimně bránil, že „*se nepravil jich Adama a Viléma starožitnější býti, než že starší jest léty a starožitný*“, svoji při prohrál.¹⁹⁰ Vyčerpávající Valdštejnova a Šternberkova dokumentace měla ovšem i další úlohu, neboť nastavovala měřítko, jak má vypadat dokazování starobylosti rodu. O poznání chudší Arnoštova svědectví se tak při rozhodčím výroku jevila jako nedostatečná, zejména co se týče doložení kontinuální genealogické řady.¹⁹¹

---

¹⁸⁹ R. NOVOTNÝ, *Úloha zemského soudu*.

¹⁹⁰ František PALACKÝ, *Pře rodopisná v Čechách roku 1546 vedená*, ČČM 13, 1849, s. 414.

¹⁹¹ *Tamtéž*, s. 418.

Při snaze doložit svojí starobylost se soupeřící strany odvolávaly na nejrůznější kritéria: působení ve vysokých zemských úřadech, činnost na zemském soudu, pořadí ve svědečných řadách, titulaci v korespondenci, pohyb v blízkosti krále, privilegia vystavená rodu (nezřídka padělaná),¹⁹² sepulkrální památky se jmény příslušníků rodu, způsob pečetění, příbuzenské spříznění se slavnými rody, účast při významných událostech v dějinách země a mnohá další. U každého svědectví bylo třeba posoudit míru jeho relevance, resp. nakolik vypovídá o urozenosti. Spory o přednost tak nutily příslušníky panského stavu neustále definovat pravidla šlechtické society a nelze je tedy zavrhnout jako malicherné a nesmyslné. Pokud byly na jedné straně precedenční spory výrazem zpochybněné hierarchie, na straně druhé pomáhaly tuto hierarchii opět ustavovat a formulovat kritéria, jimiž se má řídit. A mnohdy šlo otázky pro panský stav zcela zásadní. Pokud by jeho příslušníci ve sporu Viléma z Rožmberka s Plavenskými uznali knížecí titul jako hierarchizační kritérium, mohl mít tento precedenční požadavek zásadní vliv na další vývoj panské society.

Precedenční spory neměly význam jen pro panský stav jako celek, ale i pro identitu jednotlivých rodů. Byť prostředí urozených kladlo přirozený důraz na kontinuitu minulosti s přítomností a historická tradice tvořila součást šlechtického sebepojetí, precedenční konflikty nutily příslušníky nobility identitu znovu precizně formulovat – ať již šlo o rod, jehož místo bylo zpochybněno a musel ho obhájit, či naopak o rod, jenž se ve šlechtické hierarchii snažil o vzestup. Precedenční nároky poté pronikly do rodové paměti, jako v případě Rožmberků, Berků z Dubé či Štosů z Kounic.¹⁹³ Jedním z důležitých identifikačních prvků se stalo sídlo, od

---

¹⁹² Arnošt z Újezdce využil padělanou listinu o příslušnosti kounického rodu k panskému stavu, vydanou údajně Václavem IV. (otiskl ji B. PAPROCKÝ z HLOHOL, *Diadochus... O stavu panském*, s. 294-295). Rožmberkové využili ve svém sporu s Plavenskými tzv. výpovědi krále Jana, viz výše.

¹⁹³ Pro Berky z Dubé srov. rodovou pověst, již zachytil (či vytvořil?) Václav HÁJEK z LIBOČAN, *Kronika česká*. Praha 1541, f. 100r-101r; Štosové naopak ve snaze proniknout mezi moravské

něhož se odvozuje šlechtický predikát, neboť to vytváří skutečné či domnělé pojítka s historií rodu.¹⁹⁴

* * *

Saský kurfiřt Jan se na augsburgském sněmu 1530 pokusil vyřešit otázku své precedence před jedním z bavorských vévodů originálním způsobem. Když si jeho konkurent odvážil svoji lavici vřadit mezi kurfiřtská místa, protestoval nejdříve pouze verbálně, na příští sezení již však zvolil účinnější taktiku. Dal umně naříznout lavici a bavorský vévoda se poté, co usednul na své sněmovní místo, poroučel za všeobecného pobavení delegátů k zemi.¹⁹⁵ Poněkud drsná, nicméně působivá strategie veřejně zesměšnit svého protivníka patřila mezi krajní prostředky k řešení precedenčních sporů, jejichž rozboru je věnován závěr této kapitoly.

Poměrně jednoduchým způsobem řešil případné spory o přednost mytický král Artuš, jehož kulatý stůl jednoduše vylučoval jakoukoli precedenci.¹⁹⁶ Další možnost nabídli učenci zabývající se v raném novověku *ius preacedentia*, když doporučovali raději korzovat než zaujímat místo u stolu.¹⁹⁷ Podobná řešení byla sice elegantním překlenutím problému precedence, nicméně šla proti vlastnímu smyslu hierarchie, která měla jako vyjádření řádu světa svůj smysl. A přestože prostorová vizualizace hierarchických pravidel v sobě nesla konfliktní potenciál ve formě sporů o přednost, pro fungování společnosti byla veskrze pozitivní. Dávala totiž okamžitou představu o mocenské a sociální pozici účastníků a to nejen pro ně samotné, ale i pro diváky

---

panstvo dokládali svoji prioritu mezi hrabaty (sic!) vratislavského knížectví již ve 13. století. B. PAPROCKÝ z HLOHOL, *Diadochus... O stavu panském*, s. 293.

¹⁹⁴ Viz F. PALACKÝ, *Pře rodopisná*, s. 426, 429, 432.

¹⁹⁵ K.-H. SPIESS, *Rangdenken*, s. 54.

¹⁹⁶ „Die Tafel hat nirgends Haupt noch Ende, weder Ecke noch Spitze. Die Helden, die durch ritterliche Taten und Kühnheit so würdig geworden sind und die es ritterlich verdient haben, dass sie dort sitzen alle in ausgezeichneter Weise und alle gleich an hohem Rang.“ Joachim BUMKE, *Höfische Kultur. Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter*, 8. Aufl. München 1997, s. 251.

veřejného aktu. Hierarchickou strukturu nebylo třeba znovu ustavovat, neboť prostorové uspořádání roli každého přesně určovalo. Tento kód funguje částečně i dnes, byť porozumění jeho znakům se ztratilo a není mu proto věnována přiměřená pozornost.¹⁹⁸

Spory o přednost probíhaly v naprosté většině mezi stranami, jejichž postavení v hierarchii bylo podobné; nikdy nedocházelo ke konfliktům, ve kterých by výchozí pozice vyzyvatele byla podstatně slabší. Při stejných šancích představoval spravedlivý rozsudek problém a jeho hledání charakterizuje snaha o kompromis. Jedním z řešení bylo střídání obden (jak naznačeno výše ve sporu mezi nejvyšším písařem a podkomořím) či střídání ob zasedání. Klíčem ke střídání mohlo být i místo setkání, kdy výhodu získávali domácí; tento způsob se ukázal efektivním ve sporech říšských duchovních knížat, kteří měli přednost, pokud se příslušný akt odehrával na území spadající pod jejich jurisdikci. Výhoda naznačených řešení spočívala ve skutečnosti, že žádná strana nebyla zatlačena do defenzívy, v níž by se odmítla podřídit rozhodčímu výroku. Strach, že by rozsudek mohl dostat formu závazného precedensu pro další střetnutí, v těchto případech odpadal. Kompromis se také snáze hledal ve chvíli, kdy bylo ve hře více precedenčních nároků, které šly stranám rozdělit, aniž by se jedna musela cítit poražena. Takto vyřešil Ferdinand I. konflikt mezi Rožmberky a pány z Plavna, když jihočeský rod získal přednost na zemském soudu, zatímco Plavenští na sněmu a v královské radě. Podobně usnadněnu pozici mělo rozhodčí kolegium ve chvíli, kdy se jednalo o přednost nikoli jednotlivce, ale vícečlenných delegací. Docházelo k vytváření nejrůznějších konfigurací, při nichž byli vyslanci rozsazeni.

Spory o přednost se odehrávaly především na veřejných místech a jedním ze způsobů řešení tak byl přesun do privátních prostor, byť tato alternativa většinou narušila choreografii aktu, jenž směřoval právě

---

¹⁹⁷ Johann Christian HELLBACH, *Handbuch des Rangrechts*, Ansbach 1804, s. 95.

k reprezentaci navenek. Nicméně šlo tak alespoň zabránit komplikacím, které mohly skončit krveprolitím. K němu se schylovalo během svatební ceremonie Jana Lucemburského a Elišky Přemyslovny zmíněné v úvodu, a byť přenesením slavnostní hostiny do soukromých prostor odpadl jeden z důležitých bodů programu, předešlo se tím násilnému vyústění konfliktu. Velmi častým, byť v určitých případech problematickým způsobem řešení precedenčních sporů bylo vyhýbání se střetnutí.¹⁹⁹ Vyhýbání se veřejným setkáním, v nichž mohla být zpřítomněna nepříznivá hierarchická konstelace, nabývalo různých podob. Když Ferdinand I. vyzval Viléma z Rožmberka k obsazení místa na zemském soudu a vladaři jihočeského rodu hrozilo, že obsadí až druhé místo za Jindřichem z Plavna, z jednání se omluvil. Ve své pražské rezidenci nicméně v době konání soudu ostentativně uspořádal dva velkolepé bankety, jimiž se snažil v jiné symbolické rovině ukázat svoje přednostní postavení.²⁰⁰

Otázku *sui generis* představuje písemná fixace hierarchického pořádku, jejíž cílem bylo zabránit dalším sporům o přednost. Podobné snahy však nezřídka vedly k efektu právě opačnému. Určitá hierarchie byla vždy jen dočasným konsensem a pokud došlo k její kodifikaci, přirozeně se stávala nepružnou. Říšská hierarchie zachycená ve *Zlaté bule* fixovala stav, který jen těžko umožňoval reagovat na mocenský vzestup Habsburků či Wittelsbachů a zajistit jim adekvátní postavení. Odpověď v podobě padělaného *Privilegia maius*, jež se jinými způsoby snažilo Habsburkům zajistit místo v říšské hierarchii, byla celkem přirozená. Kodifikace hierarchického pořádku umožňovala držet si solidní pozici i rodům, kteří

---

¹⁹⁸ K tomu výstižně Michael ZAPF, *Und wo sitzen Sie?* Kursbuch 142, 2000, s. 19-23.

¹⁹⁹ Některé případy z raně novověké šlechtické společnosti eviduje P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 84.

²⁰⁰ Jaroslav PÁNEK, *Vilém z Rožmberka. Politik smíru*, Praha 1998, s. 93.

na ni svým mocensko-politickým významem již zdaleka nedosahovali, což lze konstatovat jak pro říšské, tak i české poměry.²⁰¹

Rozhodčí instance ve sporech o přednost se odvíjela od příslušnosti svářících se stran. Obecně lze pozorovat snahu řešit konflikty v užším kruhu a nepřenášet je za hranice korporace či instituce, ve které vznikly. Ve sporu Arnošta z Újezdce s Vilémem z Valdštejna a Adamem ze Šternberka došlo původně k ustavení čtyřčlenné komise, která měla rozepři co nejelegantněji zprovodit ze světa. Nicméně Arnošt, kterému nenabízelo toto řešení vyhlídky na vítězství, raději věc postoupil králi.²⁰² Sám panovník se dostával do nevděčného postavení; byť mohl rozsudkem zvýhodnit sobě bližší stranu, ve skutečnosti bylo jeho manévrovací pole velmi omezené. Musel naslouchat jednotlivým mocenským frakcím, které se klonily k rozličným táborům. V případě sporu Viléma z Rožmberka s pány z Plavna by patrně radši upřednostnil sobě oddaná knížata, nicméně při rozhodování musel vzít v potaz mínění šlechtické obce, jejíž sympatie se klonily mírně ve prospěch jihočeského rodu. Právě spor Rožmberků a Plavenských je svým charakterem předzvěstí raněnovověkých precedenčních konfliktů. Jeho výbuch nebyl spontánní reakcí na náhodnou událost, nýbrž dlouho připravovanou akcí. Jeden z Vilémových přátel sestavil obširný rozklad, v němž rozebral nejrůznější strategie vedení sporu, ať již zaměřených na vlastní argumentaci, tak na diplomatická zákulisní jednání.²⁰³ Ta se spolu s úplatky, či lépe řečeno dary, stávala klíčovým faktorem pro žádoucí usměrnění výsledku sporu.

Systematizace hierarchických pravidel i stále promyšlenější strategie vedení sporů ukazují na důležitý vývojový rys precedenčních konfliktů, který je s odvoláním na Norberta Eliase možno zahrnout do „procesu

---

²⁰¹ Karl-Friedrich KRIEGER, *Fürstliche Standesvorrechte im Spätmittelalter*, Blätter für deutsche Landesgeschichte 122, 1986, s. 116.

²⁰² F. PALACKÝ, *Pře rodopisná*, s. 403.

²⁰³ *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu II. 1546-1557*, Praha 1880, s. 715-720.

civilizace“. Spory o přednost raného středověku často doprovázelo násilí a více než relevantní argumenty měly strany, jež hodlaly zpochybnit něčí pozici, připraveny v záloze početné vojenské oddíly.²⁰⁴ I pokud nebyl spor záměrně vyvolán, hrozil přerůst v násilnou konfrontaci, jako v případě špýrské svatby či u nejstaršího doloženého sporu o přednost z prostředí české šlechty 1457, který téměř vyústil v souboj obou aktérů. Ve sporech 16. století již prvky násilného řešení mizí a naopak je důraz kladen na precizní právní i historickou argumentaci a diplomatické zajištění nároků. Pokud ve starší době mohly spory o přednost vyvolat násilnou konfrontaci, od pozdního středověku získávají funkci opačnou a ozbrojená střetnutí spíše eliminují. Prosazení precedenčního nároku představovalo efektivnější způsob k zisku mocensko-politického zázemí než nejistá cesta silou.

---

²⁰⁴ K.-H. SPIESS, *Rangdenken*, s. 52-53.

II. Institucionální aspekty

II/1 Dvorská a zemská hierarchie

Reprezentativní poselstvo českých pánů, které se brzy ráno 30. ledna 1527 střetlo na českomoravské hranici s dvorem designovaného krále Ferdinanda I., neskrývalo své roztrpčení. Příčinou byly dvě osoby, které se pohybovaly v nejtěsnější blízkosti krále: Jan III. a Petr V. z Rožmberka. Oba příslušníci jihočeského rodu, který právě procházel těžkou krizí, byli ve vleklém sporu s nejmocnějším českým politikem Zdeňkem Lvem z Rožmitálu, za nímž stála i většina zemských úředníků. Protivníkům Rožmberků se nelíbilo, že by oba bratři měli mít při pohraniční přísaze a následné cestě do Prahy čestnější místo než nejvyšší zástupci zemské hierarchie. Ačkoli díky mrazivému počasí chtěli mít všichni tradiční ceremonie na hraničním mostu přes řeku Jihlavu co nejrychleji za sebou, rozhořel se spor, který se utišil až kolem poledne. Jeho průběh bohužel neznáme, výsledek ovšem ano. Ferdinand odsunul konečné rozhodnutí do Prahy a prozatím rozhodl, že rožmberští bratři mají právo pohybovat se na čestném místě v blízkosti krále, ovšem ne coby zástupci zemské hierarchie, nýbrž „*als Irer Mt. Rethen und Dienern und Irer Mt. Hofgesind*“.²⁰⁵

Jen zdánlivě by mohlo vypadat toto půldenní zdržení jako nešťastný prolog Ferdinandovy vlády v Českém království. Byť si panovník příjezd do země nepochybně představoval jinak než čekání v mraze na dořešení sporů mezi českou šlechtou, zároveň s potěšením sledoval nejednotnost

---

²⁰⁵ Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu I. 1526–1545, Praha 1877, s. 207, č. 155; širší okolnosti Ferdinandova příjezdu do Čech a jeho korunovace podal Antonín REZEK, *Zvolení a korunování Ferdinanda I. za krále Českého* (zvláštní otisk ČČM 50, 1876 a 51, 1877), Praha 1877, s. 109–128. Popisovaná událost byla jednou z epizod tzv. „sporu o rožmberské dědictví“, vyvolaném po smrti Petra IV. (1523), jehož závěť vydědovala synovce a znamenala reálnou

stavovské obce. Ferdinand si uvědomoval, že pro prosazení silné královské moci bude třeba rozlomit dosavadní mocenské struktury opřené především o vlivnou nobilitu. Když 29. ledna spatřil oba Rožmberky již při svém příjezdu do Jihlavy, oproti zvyklostem tedy ještě na moravské půdě, musel mít nepochybně radost. Okolnosti mu vehnaly do náručí momentálně oslabený, přeci však stále významný rod Rožmberků. Je paradoxem, že právě ten rod, který si již přes dvě a půl století zakládal na své nezávislosti na královské moci, rod, jenž byl vždy oporou především zemské obce.

Zdeněk Lev z Rožmitálu, který dění sledoval z povzdálí Pražského hradu, byl incidentem na hranicích rozladěn. V dopise Kryštofovi ze Švamberka správně vytušil, že Rožmberkům tato událost poslouží k dalším nárokům: „*Nebo se naději, že před korunováním krále Jmti bude o to nějaké jednání, což se jejich místa dotýče...*“²⁰⁶ Nejvyšší purkrabí se ve svém úsudku nemýlil. Ačkoli z titulu svého úřadu měl při korunovaci bezpochyby právě on oprávnění vložit svatováclavský diadém na Ferdinandovy skráně, o čestnou funkci se nakonec musel podělit s Janem z Rožmberka. Pohled na dva nesmiřitelné protivníky, jak společně nesou královskou korunu, byl pro současníky zajisté poutavou podívanou. Zároveň však události spojené s Ferdinandovým příjezdem a korunovací symbolizovaly nástup nové epochy, v níž se budou panovníci habsburské dynastie snažit připoutat ke svému dvoru významné šlechtice a postupně se jim podaří zatlačit zemské struktury do pozadí.

Pokud se budeme držet tradičních milníků pro vymezení pozdního středověku, úvodní expozé toto ohraničení o půl roku překročilo. Snad to není na škodu, neboť právě v období po roce 1526 začíná být koexistence zemských a dvorských struktur stále aktuálnějším tématem, jemuž se

---

hrozbu zániku rožmberského dominia. Srov. Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Spor o dědictví Rožmberské 1523-1528*, ČČM 70, 1896, s. 81-112, 308-322, 419-441.

²⁰⁶ *Archiv český 10*, ed. František DVORSKÝ, Praha 1890, č. 647, s. 154-155; Sněmy české I, č. 150, s. 200.

také od specialistů na raný novověk dostává zasloužené pozornosti.²⁰⁷ To ovšem neznamená, že středověk byl tohoto soupeření prost, byť neprobíhalo v takové míře ani dynamice. V rámci ustavování mocenského dualismu se kolem obou center politického rozhodování vytvořily svébytné mocenské struktury s odlišnými principy fungování a rozdílným sociálním složením. Nelze říci, že by výzkum těchto struktur byl medievisty zanedbáván, což se týká zejména panovnického dvora; ten je však většinou sledován jako fenomén sám o sobě, přičemž jeho vztah k dalším mocenským strukturám, především zemské obci, stojí spíše stranou zájmu.²⁰⁸ Srovnání mechanismů fungujících v obou těchto centrech umožňuje vyzdvihnout aspekty, které při výzkumu vlastního dvora – či na druhé straně jen zemské obce – zůstávají v pozadí.

Pokud je chronologické vymezení *ad quem* pojato zcela tradičně s nástupem habsburské dynastie na český trůn, podobně konvenčně je zvolen i dolní mezník, jímž je období let 1306–1310. I v tomto případě jde o ohraničení plně funkční. Přestože již v přemyslovském období můžeme sledovat prvky, které budou charakterizovat pozdější vývoj, zatím je sepětí šlechtických předáků a panovnického dvora ještě pevné. Zemská obec se nedefinuje v protikladu vůči králi a přirozené spojenectví šlechty a panovníka zatím převažuje nad občasnými disonancemi.²⁰⁹ Období po vymření přemyslovské dynastie přineslo zlom, po němž již sebevědomá šlechtická obec stojí v rivalizujícím postoji vůči panovnické moci.

V následujícím výkladu budu nejčastěji užívat termínů dvorská a zemská hierarchie, které dle mého soudu nejlépe vyjadřují princip dvou mocenských struktur založených na sociálním i funkčním zařazení

---

²⁰⁷ Srov. výstižné shrnutí problematiky, které podává P. MAŤA, *Svět české aristokracie*, s. 52–66.

²⁰⁸ Výjimkou je Ivan HLAVÁČEK, *Dvorské a zemské elity v Čechách v době Václava IV.*, in: *Genealogia. Stan i perspektywy badań nad społeczeństwem Polski średniowiecznej na tle porównawczym*, vyd. Jan Pakulski – Jan Wroniszewski, Toruń 2003, s. 301–316.

²⁰⁹ Vratislav VANÍČEK, *Šlechta a český stát za vlády Přemyslovců (K formování ideologie české šlechty od 11. do počátku 14. století)*, FHB 12, 1988, zejména s. 81, 91, 94; Týž, *Předpoklady a formování šlechtické „obce českého království“ (zemské obce)*, MHB 1, 1991, s. 13–55; Libor JAN, *Václav II. a struktury panovnické moci*, Brno 2006, s. 22, 256.

jednotlivců do těchto systémů. Zmíněné termíny zároveň odkazují i na konfliktní potenciál, který přinášelo střetávání hierarchií; pokud se sešli na jednom fóru příslušníci obou struktur, bylo třeba ustavit jednu hierarchii „absolutní“. Byť tyto spory pro středověk nemáme zdaleka tak dobře doloženy jako pro období pozdější a lze i předpokládat, že pravidla v této době ještě nebyla precizována do nejmenších detailů jako v raněnovověké éře, několik zajímavých příkladů se v pramenech přesto objevuje. Je celkem pochopitelné, že ke sporům docházelo především v době silnější centrální vlády, kdy význam dvorské hierarchie stoupal a zemská byla zatlačována; naopak v období slabší centrální moci ustupovaly dvorské struktury do pozadí.

Výbušnost vztahu mezi oběma mocenskými centry vysvítá již ze způsobu, jakým legitimovaly svoji moc. V teoretické rovině panovnická koncepce žádnou dělbu moci nepřipouštěla. Stačí odkázat na období Karla IV., který tomuto problému věnoval značnou pozornost. V žádném svém konceptu vlády přitom ani náznakem nepřipustil, že by zdrojem politické moci mohl být někdo jiný než on sám. Panovnický dvůr pak byl logickým vykonavatelem jeho vůle. Oproti tomu zemská obec za hlavního nositele moci považovala sebe. Svůj nárok odvozovala od přesvědčení, že pouze ona je garantem kontinuity státní moci. Králové přicházejí a odcházejí, stejně jako přicházejí a odcházejí celé panovnické dynastie. Sebevědomí spojené s klíčovou rolí zemské obce jako nositele státnosti v krizových obdobích (především 1306–1310) ji utvrzovalo v přesvědčení o primárním postavení. Zcela zřetelně se tato tendence objevuje již u tzv. Dalimila, který považuje královskou moc za odvozenou od šlechtické.²¹⁰ Ondřej z Dubé tento postulát bere za samozřejmost i v rovině institucionální, jak vyplývá z jeho *Práv zemských českých*.²¹¹ V nejuvýstižnější zkratce vyjádřil

---

²¹⁰ Zdeněk UHLÍŘ, *Pojem zemské obce v tzv. Kronice Dalimilově jako základní prvek její ideologie*, FHB 9, 1985, s. 11–13, 19, 21; V. VANÍČEK, *Šlechta a český stát*, s. 92–94.

²¹¹ *Nejvyššího sudího Království českého Ondřeje z Dubé Práva zemská česká*, ed. František Čáda, Praha 1930, s. 124.

nárok zemské obce jako garanta kontinuity státnosti později Hilarius Litoměřický: „*Této země k zachování náleží pán zemský, neb král dnes bude tento a zajtra jiný, ale rodové vždy zůstávají.*“²¹²

Při pohledu na oba teoretické koncepty legitimacy státní moci je až s podivem, že dokázaly vedle sebe koexistovat. Každodenní realita pochopitelně nutila ke kompromisům a přestože na teoretické rovině zůstávala mezi oběma programy nepřekonatelná propast, politickou praxi až do takové míry nedeterminovala. Byť zemská obec proklamovala postavení panovníka jako prvního mezi rovnými, zároveň chtě nechtě musela uznat i existenci královské moci na šlechtě nezávislé. Stejně tak mohl panovník vycházet z konceptu své absolutní moci, v praxi ovšem postavení zemské šlechty respektoval a zároveň i využíval. Lesk svého majestátu těžko mohl stavět jen na členech výkonné složky dvora a povolával proto při důležitých událostech či festivitech příslušníky zemských elit, stavovsky ve velké většině výše postavených. Při těchto příležitostech také dochází k možným konfliktním situacím, neboť se zde scházejí dva hierarchické systémy: dvorský, tvořený výkonným aparátem panovníka a zemský, zastoupený povětšinou příslušníky předních panských rodů. Kdo měl právo na lepší pozici v rámci tohoto společného fóra? Významní magnáti rekrutující se ze zemské šlechty, již se však na vlastní výkonné moci dvora nijak nepodíleli a patřili pouze mezi příležitostné návštěvníky, či dvorští hodnostáři, kteří sice nedosahovali takových stavovských kvalit, pro něž byl však dvůr druhým domovem? Význam této otázky je zastíněn díky způsobu, jak se v historiografii chápe tzv. „velký dvůr“. Ten má být neproblematickým rozšířením dvora „malého“ neboli výkonné složky. Nedochozí ke střetu dvou konkurujících si struktur, ale dvořani stálí jsou doplněni dvořany příležitostnými. Je ovšem možné za dvořana považovat někoho jenom

---

²¹² Psaní Hilaria Litoměřického, co administrátora pražského arcibiskupství, z roku 1467 ku katolíkům českým, aby krále Jiřího nebyli poslušní, in: *Archiv český 6*, ed. František PALACKÝ, Praha 1872, s. 112.

proto, že se právě pohybuje na dvoře? Domnívám se, že ne. Zajímavá je ostatně i otázka, jak svůj pobyt na dvoře chápali členové zemské hierarchie. Nikoli jako čest prokazovanou jim králem, ale jako svůj samozřejmý nárok. Příslušníci zemské obce vycházeli z představy panovníka podřízeného jejich vůli, jehož povinností je hájit zájmy šlechty. Z tohoto chápání vycházel i postoj k panovnickému dvoru, který poté logicky musel být vnímán jako nástroj k prosazování požadavků zemské obce. Praxe pochopitelně vypadala poněkud jinak, neboť možnosti zemské šlechty podílet se na výkonu panovnické moci byly do velké míry limitovány, ale jejich pobyt na dvoře alespoň odpovídal představě, že je jim podřízen.

Konkrétní zachycení „velkého dvora“ má představovat výzdoba audienčního sálu hradu Lauf, kam dal Karel IV. vytesat 114 převážně šlechtických erbů.²¹³ Jak dokazuje autor zatím nejdůkladnější studie k pozoruhodnému znakovému souboru Vladimír Růžek, je zde zachycen reálný dvůr Karla IV. v období, kdy výzdoba vznikla.²¹⁴ Tento závěr poněkud zastíňuje důležitou skutečnost, že císař v rozvržení respektoval především zemskou hierarchii. Jen těžko by oslnil říšské špičky znaky druhořadých šlechtických rodů, byť tyto mohly hrát významnou úlohu ve výkonném panovnickém aparátu. Trefně charakterizovala výzdobu Dobroslava Menclová, podle níž se Karel snažil ukázat, „o jak mocnou a bohatě vybavenou aristokracii se může opřít, i když tento argument byl spíše přáním než výsledkem zkušeností“.²¹⁵ Mnoho upřednostněných rodů mělo

---

²¹³ K této problematice naposledy Lenka BOBKOVÁ, *Hrady Karla IV. v Laufu a Tangermünde. Panovnická reprezentace vepsaná do kamene*, in: Verba in imaginibus. Františku Šmahelovi k 70. narozeninám, vyd. Martin Nodl – Petr Sommer, Praha 2004, s. 141-157, kde i soupis starší literatury.

²¹⁴ Vladimír RŮŽEK, *Česká znaková galérie na hradě Laufu u Norimberka z roku 1361. (Příspěvek ke skladbě královského dvora Karla IV.)*, SAP 38, 1988, s. 258-265. K této precizní a k poznání laufského znakového souboru základní studii je třeba ovšem konstatovat, že autor místy podřizuje argumentaci jednomu z cílů – totiž právě důkazu, že šlechtické erby odrážejí Karlův dvůr. Srov. u tabulky na s. 260-262, kde je vztah k panovnickému dvoru vyhodnocován podle 13 kritérií, z nichž ovšem řada nemá přílišnou relevanci.

²¹⁵ Dobroslava MENCLOVÁ, *Hrad Lauf*, Umění 33, 1985, s. 308-309.

k panovníkovi přinejmenším rezervovaný postoj a Karel se na ně nemohl spolehnout jako na pilíř své moci; k její demonstraci ovšem erby těchto rodů posloužily výborně.

Většině badatelů zabývajících se znakovou galerií neušla skutečnost, že oproti výzdobě hradu Karlštejna, která zpřítomňovala ideu Karlovy říšské vlády, v Laufu je prezentován především český stát. Dá se dokonce říci, že převážně České království, neboť nobilita slezská či moravská zde téměř chybí. Jakým způsobem spojit tezi o erbovní galerii jako odrazu císařova dvora se skutečností, že je zde vizualizován především český stát? Domněnka, že šlo o českou část Karlova dvora,²¹⁶ neobstojí, neboť ten rozhodně nebyl budován na příslušnosti k určitému etniku či státoprávnímu útvaru.²¹⁷ Vyčleňovat proto jednu jeho složku podle nefunkčních kritérií je problematické. To by opět nasvědčovalo spíše tomu, že hlavním programem znakové galerie bylo zpřítomnit zemskou hierarchii.²¹⁸

Veškeré studie zabývající se výzdobou audienčního sálu hradu Lauf připisují koncepci samotnému Karlovi, přičemž rody zde zobrazené sehrávají roli zcela pasivní. Není ovšem vyloučeno, že příslušníci české nobility do přípravy galerie také zasáhli; vybudování „Nových Čech“ podobně jako realizace dalších expanzivních plánů lucemburského vladaře bylo založeno především na daňovém zatížení českého obyvatelstva. Pokud byl Lauf zamýšlen jako hlavní rezidence nového

---

²¹⁶ František KAVKA, *Život na dvoře Karla IV.*, Praha 1993, s. 30.

²¹⁷ Lenka BOBKOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české IVa*, Praha – Litomyšl 2003, s. 503.

²¹⁸ Pokud autoři pojednávající o Laufu hovoří o dvou významových rovinách (dvůr a země), koncepci určoval dle mého především zřetel první a erby příslušníků reálného dvora (pokud jde vždy o dvořany, o čemž nejsem v mnohých případech přesvědčen) jsou zde jen „do počtu“. Zajímavá je i skutečnost, že v rámci jednotlivých seskupení sociálně podobně postavených rodů nezajišťuje významný dvorský úřad nijakou přednost – to je případ pánů z Velhartic (pořadí 48, v rámci šlechty 28), z Pardubic (66/48) či z Vlašimi (67/49); zde je třeba podotknout, že znaky s číslem 10 a 11, patřící pražskému arcibiskupství a olomouckému biskupství, ztělesňují instituci a nikoli osoby držitelů, jak by mohla naznačovat tabulka V. RŮŽKA, *Česká znaková galerie*, s. 260. V dolním šlechtickém patru je charakteristický příklad rodu z Cikhheimu, kteří byli z nižší šlechty zachycení na Laufu patrně nejvýznamnějšími dvořany. Přesto jim to mezi

teritoria, měla zde česká zemská reprezentace nepochybně nárok na své zpřítomnění, minimálně jako jakési symbolické odškodnění. A protože šlo o prezentaci „země“, lze nadhodit domněnku, zda její vrcholní příslušníci na koncepci díla neparticipovali. Ostatně pro jednotlivé šlechtické rody představovalo zařazení do galerie nikoli nepodstatnou otázku. Začlenění do tohoto symbolického schématu nebylo jen pouhým odrazem jejich postavení ve společnosti, nýbrž toto postavení do jisté míry samo ustavovalo a do budoucna potvrzovalo.²¹⁹ Přítomnost v laufském znakovém souboru byla pro jednotlivé rody o to důležitější, že zprostředkoval sociální hierarchii českých zemí pro říšské prostředí a sloužil i jako podklad pro erbovní knihy.

Otázka, koho je možné považovat za člena dvorské hierarchie, se nutně nabízí i při vyhodnocování svědečných řad. Přítomnost na listinách vydaných panovníkem bývá často chápána jako indikátor příslušnosti ke dvoru, zde je ovšem třeba velké opatrnosti. Podobně jako u výše zmiňované výzdoby král mohl upřednostňovat příslušníky zemské šlechty před svými skutečnými dvořany, a to nejen z reprezentativních důvodů, ale aby tu fungovali jako garanti příslušného aktu. Lze předpokládat, že se členové zemské hierarchie sami dožadovali participace na zhotovování důležitých listin, neboť se považovali za nositele politické moci a státnosti a tudíž chtěli být významných aktů účastni. Mnohem více napovídají relačně-koncepční poznámky, i když ani zde není úplná jistota (relátorem mohl být pán, který listinu zprostředkoval pro svého služebníka).²²⁰

---

nižší šlechtou v rámci galerie nezaručilo lepší postavení – patrně proto, že se v Čechách zakoupili před nedávnem a nestihli proniknout do zemských struktur.

²¹⁹ V obecně historické produkci je sociální funkce heraldiky stále ještě nedoceňována. O její klíčové roli pro šlechtickou společnost srov. podnětné úvahy, které přinesl Werner PARAVICINI, *Gruppe und Person. Repräsentation durch Wappen im späteren Mittelalter*, in: *Die Repräsentation der Gruppen. Texte – Bilder – Objekte*, hg. Otto Gerhard Oexle - Andrea von Hülsen-Esch, Göttingen 1998 (= *Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte* 141), s. 327-389.

²²⁰ K zachování pořadí zemských úředníků na listinách vydaných Janem Lucemburským Zdeněk ŽALUD, *Dvůr Jana Lucemburského a česká šlechta*, in: *Lesk královského majestátu ve stře-*

Problematika střetávání zemské a dvorské hierarchie v rámci „velkého dvora“ ukazuje na úskalí, se kterými je třeba při vyhodnocování vztahu obou fenoménů počítat. Nelze se v této souvislosti vyhnout ani otázce, jakým způsobem obě struktury fungovaly a jaké bylo jejich sociální zázemí. Pro zemský aparát je charakteristická kontinuita, je možno mluvit o rodech, které příslušné úřady tradičně zastávaly a právě mezigenerační předávání je jedním z klíčových atributů zemské hierarchie. Pro šlechtice byl odkaz na urozené předky, kteří v ní drželi pozice, přirozenou legitimací pro zapojení do těchto struktur. Samotné fungování zemského aparátu, zejména pak zasedání zemského soudu, zároveň přispívalo k upevňování dědičné moci úzké skupiny panských rodů.²²¹ Tato reprodukce stavovské nerovnosti na úrovni zemské hierarchie sice brzdila kariérní vzestup schopných jedinců, kteří nepatřili do nejvyšších společenských pater, na druhou stranu však zajišťovala stabilitu a kontinuitu celého systému.

Dvorská hierarchie fungovala na poněkud jiných principech. Byť tradiční šlechtické atributy jako urozenost, moc a majetek usnadňovaly přístup ke dvoru, při samotném výběru osob do výkonné složky panovnického aparátu sehrávaly spíše podružnější roli.²²² Mnohem větší důraz byl kladen na schopnosti a osobní zásluhy jedinců. Nižší původ přitom nebyl na závadu, naopak, panovník se v těchto případech mohl spolehnout na větší oddanost – větší, než u magnátské vrstvy, která se v případě kolize dvorských a zemských struktur od panovníka odkláněla. Z uvedeného srovnání vyplývá značná proměnlivost struktury dvora. Sociální mobilita

---

dověku. Pocta prof. PhDr. Františku Kavkovi, CSc., k nedožitým 85. narozeninám, vyd. Lenka Bobková – Mlada Holá, Praha 2005, s. 145.

²²¹ Robert NOVOTNÝ, Uzavírání panského stavu a problematika nobilitací v pozdním středověku, in: Evropa a Čechy na konci středověku, Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi, vyd. Eva Doležalová – Robert Novotný – Pavel Soukup, Praha 2004, s. 296-297.

²²² Jak ukázal Heinz NOFLATSCHER, *Räte und Herrscher. Politische Eliten an den Habsburgerhöfen der österreichischen Länder 1480-1530*, Mainz 1999, Kapitel 3, zejména s. 173-181, i v klíčových pozicích získali příslušníci nižších vrstev v sledovaném období významný podíl (32 % bylo neurozených, 44 % patřilo k nižší šlechtě). Z dvanácti osob posledního lustru vlády Fridricha III. mělo osm měšťanský původ a tři se hlásili k nižší šlechtě.

uvnitř tohoto organismu byla obrovská, přičemž stavovské rozdily se do jisté míry stíraly. K nestabilitě přispívaly pochopitelně i výměny na královském stolci. Tato nestabilita dvorského systému je důležitá pro řešení otázky, zda existovaly šlechtické rody, které by se dlouhodoběji angažovaly v dvorské hierarchii. Představa, že některé rody patřily k tradičním oporám či naopak soupeřům královské moci, je poměrně rozšířená a pro dvůr římsko-německých panovníků se jí dostalo teoretického zdůvodnění z pera Petra Morawa. Moraw ve svých podnětných analýzách dochází k závěru, že rodová kontinuita v rámci personálního složení dvora existovala, pokud zůstal zachován její dvorský a teritoriální substrát.²²³ Toto pojetí, jež je přirozenou konsekvencí (či jedním z východisek?) dnes již zavedené Morawovy typologie říšských území jako „králi blízkých“ (*königsnähe*) a „králi vzdálených“ (*königsferne*), přináší řadu zajímavých podnětů, ovšem pro české prostředí přenositelné není. Na jakých základech se formovala příslušnost českých rodů ke dvoru a jakou kontinuitu tato součinnost vykazovala? Pochopitelně ani zde nelze vytvořit koncisní a obecně aplikovatelný model, přesto je možné několik charakteristik načrtnout. Službu u královského dvora často vyhledávaly ty rody, které se v Českém království zakoupily nedávno. Proniknout do zemských struktur pro ně bylo podstatně složitější než získat pozice na dvoře. Právě nesvázanost s domácí šlechtou představovala výhodu i pro panovníka, který se u těchto rodů nemusel bát přílišné stavovské solidarity (myšleno v politickém, nikoli sociálním smyslu slova). Logicky ovšem nemohlo jít o trvalejší stav. Příchozí šlechta si uvědomovala, že samotná pozice u dvora je sice zpočátku výhodnou investicí, ovšem postavení jí dlouhodobě

---

²²³ Peter MORAW, *Räte und Kanzlei*, in: Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen, hg. Ferdinand Seibt, München 1978, s. 285-292, zejména s. 286; v širších souvislostech TÝŽ, *Über den Hof Kaisers Karls IV.*, in: Deutscher Königshof, Hoftag und Reichstag im späteren Mittelalter, hg. Peter Moraw, Stuttgart 2002 (= Vorträge und Forschungen 48), s. 95-103; k tezí Morawa srov. i Jochen SANDER, *Der Adel am Hof König Ruprechts (1400-1410)*, Jahrbuch für westdeutsche Landesgeschichte 11, 1985, s. 97-120.

negarantuje. Pozbytí panovnické přízně či výměna na královském stolci mohla znamenat rychlou ztrátu politické moci. Pojistkou proti této vratké pozici bylo zapojení do zemských struktur, které sice probíhalo pozvolným tempem, v delším horizontu ovšem představovalo bezpečnější záruku sociálního statutu. Toto sblížování se odehrávalo v několika rovinách – jazykové, majetkové, sňatkové, ale i běžnou komunikací jak v rámci širšího dvora, tak zemských úřadů. Typickým příkladem budiž páni z Bergova, kteří v první generaci usazené v Čechách byli svázáni s dvorem Jana Lucemburského, aby – především díky obratné sňatkové politice – v třetí generaci již byli pevně zakotveni v zemských strukturách (Ota IV. z Bergova držel v letech 1388–1393 úřad nejvyššího purkrabí pražského a poté stál v čele protikrálovské jednoty).

Za jeden z prostředků k formování dvorské šlechty je považován lenní institut.²²⁴ Celkem logická úvaha o lenním závazku jako předpokladu dvorské služby vyvolává ovšem řadu otázek. Již linearita tohoto spojení ve směru složení přísahy coby východiska dvorské služby není rozhodně jednoznačná: Nebylo to v řadě případů přesně naopak? Na panovnickém dvoře vázaná nobilita mohla vzdát své zboží v léno, neboť na rozdíl od zemské šlechty tím neztrácela manévrovací prostor. Zatímco šlechta nezávislá na králi si lenní přísahou svazovala ruce, pro příslušníky dvora představoval tento akt potvrzení dosavadního statutu; pokud se až dosud jejich politické směřování řídilo zájmy panovníka, vzdání svého zboží v léno na tomto kursu nic nezměnilo.

Četné lenní vztahy byly ustavovány pod tlakem, někdy přímo pod pohrůžkou otevřeného násilí. Ani v těchto případech nelze považovat lenní přísahu za východisko dvorské služby. Frazeologie vydaných listin sice hovoří o dobrovolnosti aktu, tu je však třeba brát s rezervou.²²⁵ Když v červenci 1358 podnikl Karel IV. trestnou výpravu proti pánům

---

²²⁴ František KAVKA, *Západoevropský lenní institut jako nástroj vnitřní královské politiky za posledních Přemyslovců a za Jana Lucemburského*, ČČH 88, 1990, s. 248.

²²⁵ *Tamtéž*, s. 229.

z Plavna, kteří následně pod vojenským nátlakem vzdali své zboží v léno, jistě to neznamenovalo navázání srdečných vztahů, které by znamenaly zapojení Plavenských do dvorských struktur.²²⁶ Podobně jako i v jiných případech šlo více o zabezpečení neutrality či loajality než o připoutání rodu k panovnickému dvoru.

Další motivací při uzavírání lenních slibů mohly být finanční kompenzace. Nedostatek finanční hotovosti představoval pro řadu panovníků závažný problém a postupováním lenních statků tak mohli řešit nároky věřitelů. Ti se sice stávali na panovníkovi mocensky závislími, ovšem dispozice s majetkem pro ně většinou byla lákavější než udržení samostatnosti. Ostatně šlechtici se mnohdy asi přílišné závislosti nebáli, což může demonstrovat případ pánů z Lipé. Nejmocnější rod zemské hierarchie získal hrad Žampach skrze lenní přísahu Jindřicha ml. z Lipé, jenž ovšem věděl, že v praxi jeho nezávislost zůstane zachována, neboť panovník od třetího decennia 14. století na domácí politiku v podstatě rezignoval. Není náhodou, že vytváření lenních vztahů spadá zejména do období po uzavření domažlických úmluv.

Jak vyplývá z předchozích odstavců, lenní institut patrně nesehrál při vytváření základny dvorské šlechty takovou roli, jak se předpokládá. Avšak i kdybychom připustili, že tomu tak bylo, šlo nutně o jev časově limitovaný. Původní vazba příjemce léna – dvorský služebník se brzy rozpadla, a to nejen s personální výměnou na dvoře při střídání na královském stolci, ale i změnou majitelů původních lén. Rozvoj lenního institutu spadá především do období Jana Lucemburského a pokud bychom v první generaci vztahů mohli hledat korelaci mezi leníky a dvořany, v třetí generaci za Václava IV. již tyto vztahy byly naprosto proměněné. Nejen dvorský substrát, ale i majetkové vztahy: leníky se např. stali ziskem Velešína i Rožmberkové, které ve středověku za dvorskou šlechtu rozhodně nelze považovat.

---

²²⁶ Ktaženi Lenka BOBKOVÁ, *České državy ve Vogtlandu a v Pliseňku za vlády prvních Lucemburků*,

Zajímavou otázkou při výzkumu základny dvorské šlechty představuje problematika úřadů, které byly dědičně vyhrazeny určitým rodům. Nejasné počátky dědičného úřadu lovčího lze vystopovat již v 11. století, Kosmova zpráva o něm je však příliš ojedinělým dokladem k nějakým širším závěrům.²²⁷ V zásadě lze říci, že nejdůležitější dvorské úřady byly rozdány za vlády Jana Lucemburského: páni z Hazmburka získali roku 1326 úřad nejvyšších stolníků,²²⁸ patrně během dvacátých let získali hodnost dědičných maršálků páni z Lipé²²⁹ a konečně roku 1337 odměnil panovník, nepochybně za pomoc při tažení do Pruska, úřadem nejvyšších číšníků vartenberský rod.²³⁰ Král Jan těmito koncesemi řešil své aktuální mocenské vztahy s českou nobilitou, zkomplikoval tím ovšem situaci svým nástupcům, kterým se při obsazování dvorských úřadů nutně zúžil manévrovací prostor. Pro svůj atypický dvůr, jak z hlediska funkčnosti, tak i reprezentace,²³¹ mohl první Lucemburk na českém trůně na určité úřady rezignovat, výchozí pozice jeho syna ovšem byla ztížena. Ze čtyř klíčových dvorských úřadů, maršálka, komorníka, stolníka a číšníka,²³² měl v personálním výběru volnější ruku jen v případě komorníka. Karel IV., jehož postavení římského krále zejména v počátcích vlády nebylo úplně pevné, věnoval povznesení svého majestátu stálou pozornost a reprezentační funkce dvora v tomto úsilí hrála nezanedbatelnou roli.

---

in: Sborník pedagogické fakulty v Ústí n. Labem. Řada historická, Praha 1985, s. 17-18.

²²⁷ KOSMAS I/34, s. 62-63.

²²⁸ B. PAPROCKÝ z HLOHOL, *Diadochus... O stavu panském*, s. 75.

²²⁹ Sem datuje získání úřadu August SEDLÁČEK, heslo z Lipého, in: *Ottův slovník naučný* 16, 2. vyd. Praha 1999, s. 68-69. Nemohlo to být před rokem 1318, kdy je maršálkem jmenován Vilém Zajíc z Valdeka. Po Jindřichovi z Lipé již kontinuálně drželi tento úřad jeho potomci, k jejich titulům srov. Miloslav SOVADINA, *Jindřich z Lipé I. První muž království (dokončení)*, ČMM 121, 2002, s. 22-24 (též zvláštní otisk, s. 54-56).

²³⁰ *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV. 1333-1346*, ed. Josef EMLER, Praha 1892, s. 172-173, č. 420.

²³¹ Peter MORAW, *Über den Hof Johannis von Luxemburg und Böhmen*, in: Johann der Blinde. Graf von Luxemburg, König von Böhmen 1296-1346, hg. Michel Pauly, Luxemburg 1997, s. 93-120. Z české perspektivy srov. Z. ŽALUD, *Dvůr Jana Lucemburského (passim)*.

²³² Tyto čtyři hodnosti jako základní charakteristiku plně reprezentativního dvora uvádí Werner RÖSENER, *Hofämter an mittelalterlichen Fürstenhöfen*, *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 45, 1989, s. 491, 495 aj.

Dědictví po otci v případě obsazování klíčových úřadů bylo nepříjemné, byť funkční složku jejich obsahu mohl postupně zacelovat vytvářením paralelních, na držitelích trvalých hodností nezávislých úřadů.²³³

Zmiňované dědictví se ovšem ukáže méně tíživé při opačném pohledu na věc, ze strany nabyvatelů hodností vyplývajících z držby dědičných úřadů. Co vlastně jednotlivým rodům, resp. jejich příslušníkům přinášela? Nebylo to málo. Zděděná dvorská hodnost především značila významný titulární kapitál, který usnadňoval přístup ke dvoru. Šlechtic, byť mohl v rámci zemské hierarchie držet významný úřad a požívat zde patřičný respekt, pokud chtěl proniknout na dvůr, ocital se na nejisté půdě. Jeho postavení v rámci zemských struktur mu sice zajišťovalo dobrou startovní pozici, neznačilo ovšem v sociálním prostředí dvora automatický úspěch. Držitel dědičné hodnosti tuto nejistotu neměl. Pokud se chtěl do dvorských struktur zapojit, získával okamžitě postavení na jejich špici. To může vysvětlovat i skutečnost, proč se na dvoře Karla IV. uplatnili v takové míře Vartenberkové či Hazmburkové. Jejich příslušníci zde působící nemuseli opírat své mocenské ambice i sociální prestiž o postavení v rámci zemských struktur, neboť se jim díky jejich automatickému přístupu ke dvoru nabízely exkluzivní možnosti právě v okolí panovníka.

Ani symbolický kapitál, jež přinášely dědičné dvorské úřady, nebyl zanedbatelný. Páni z Ústí získali po polovině 15. století od Ladislava Pohrobka dědičný titul kraječe. Ačkoli ceremoniálních příležitostí, při nichž mohli příslušníci zchudlé větve vítkovského rozrodu využít symbolického potenciálu své hodnosti, se nenaskýtalo mnoho (šlo zejména o korunovace), přesto ani ty nebyly bez významu, jak ostatně dokazuje i příběh zmiňovaný v expozé této kapitoly. Sezema z Ústí

---

²³³ Zdeněk FIALA, *Předhusitské Čechy 1310-1419. Český stát pod vládou Lucemburků*, Praha 1968, s. 186; k dědičným úřadům v rakouských zemích a k vytváření paralelních úřadů Paul-Joachim HEINIG, *Kaiser Friedrich III. (1440-1493). Hof, Regierung und Politik II*, Köln – Wien – Weimar 1997 (= Forschungen z. Kaiser- und Papstgeschichte. Beihefte zu J. F. Böhmer, Regesta Imperii, 17/II), s. 52.

asistoval u korunovace Ferdinanda I., čehož využil v budování své kariéry a jako jediný z členů rodu této doby dokázal vystoupit z politického suterénu. Význam dědičného úřadu pro Vartenberky dosvědčuje i počet confirmací, jimiž si tento rod nechal svoji hodnost pojistit. V druhé polovině 16. století jich bylo známo šest a četné další patrně shořely při požáru Pražského hradu 1541. Tvrdé střety mezi jednotlivými příslušníky vartenberského rodu z let 1562, 1580 a 1589 o držbu úřadu, jakož i o samotné listiny potvrzující dědičné číšnictví, svědčí o významu, který Vartenberkové své hodnosti přikládali.²³⁴

Soupeření zemské a dvorské hierarchie o získání mocenské převahy se odrazilo v nejrůznějších strategiích, jichž obě strany využívaly k posílení své pozice. Aktivita zde byla především na straně dvora. První taktikou využívanou panovníky bylo ustavování nových dvorských institucí, které měly omezit moc úřadů zemských. Spolu s těmito pokusy lze zároveň sledovat úspěšnou snahu zemské hierarchie tyto instituce eliminovat, a to buď jejich marginalizací nebo ovládnutím. Jako typický příklad může posloužit dvorský soud založený Karlem IV., který se již za vlády jeho nástupce plně postavovštil.²³⁵ Analogický pokus podnikl

---

²³⁴ Stanislav KASÍK, *Nejvyšší číšník Království českého v rodě pánů z Vartenberka*, Heraldická ročenka 1999-2000, zejména s. 67-69.

²³⁵ Jiří KEJŘ, *Počátky dvorského soudu*, Praha 1956 (= Rozpravy ČSAV, řada společenských věd 66/4). K precizním autorovým výkladům je třeba přičinit jednu poznámku, která má pro sledovanou problematiku zásadní význam. Jiří Kejř uvádí, že „*již r. 1340 zasedá jistě pravidelně soud dvorský obsazovaný pány*“ (s. 36–37). Důkazem má být dvorskému sudímu Jenci z Grunberga delegovaná pravomoc k řízení sporu mezi milevským klášterem a Pelhřimem a Přibyslavem z Ješkovic. Nesrovnalost, že se zápis o sporu zachoval v deskách zemských, vysvětluje autor tím, „*že se jednalo o změnu ve vlastnictví svobodného statku, která byla intabulována na základě rozhodnutí soudu dvorského*“. Pravděpodobnější bude ale vysvětlení, že šlo o běžné jednání před soudem zemským a dvorský soud jako instituce (pravidelně se scházející a obsazována pány) tehdy ještě neexistoval! Důkazem budiž jména přísedících, která se vesměs kryjí s přísedícími zemského soudu v kauzách předešlých i následujících (srov. *Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae I*, ed. Josef EMLER, Praha 1870, s. 408-410). Pokud se „*panovník snažil na úkor soudu zemského, ovládaného šlechtou, pozvednout moc soudu dvorského*“ (s. 29), s čímž jako domněnkou nelze než souhlasit, těžko by tak činil ve stejném personálním složení, které ovládalo zemský soud. Zbývá ještě vysvětlit úlohu dvorského sudího v počátcích tohoto úřadu: šlo patrně o obhájce zájmů panovníka u zemského soudu (analogicky k pozdější funkci prokurátora), který se účastnil jednání, pokud jedna ze sporných stran spadala pod královskou komoru.

zřejmě i Jiří z Poděbrad se soudem komorním, jenž měl až do šedesátých let 15. století formu víceméně příležitostných rozsudků. K ustavení komorního soudu jako instituce došlo patrně po roce 1467, kdy přestaly fungovat zemský a dvorský soud. Jiřík se pokusil využít právního vakua a strhnout pravomoci na nově ustavenou instituci. I tato snaha o posílení centrální vlády však brzy ztroskotala a po roce 1471 se komorního soudu zmocnila zemská šlechta.²³⁶

Vedle nových orgánů soudních se panovníci snažili zřizovat i nové orgány správní. Poukázat je možno na dosud jen málo známý pokus Václava IV. o ustavení krajských hejtmanů, kterým reagoval na uzurpaci úřadu popravců zemskými pány. Obdobnou snahu vyvinul i jeho bratr Zikmund Lucemburský. Ve zmatcích prvních revolučních let se nesnažil o obnovu tradičního krajského zřízení s institucí popravců, při jejichž obsazení by musel respektovat hlas magnátské vrstvy, ale navázal na předchozí Václavovy snahy o ustavení hejtmanů.²³⁷ Ve všech případech se panovníci snažili o zřízení takových institucí, které by zvyšovaly centrální moc a zároveň by jejich obsazování nepodléhalo svolení zemské šlechty. Veškeré nové úřady se ale nakonec stejně dostaly do mocenského područí zemské hierarchie.

Neúspěšná strategie vytváření nových institucí s přesně vymezenými kompetencemi vedla i ke snahám opačným, totiž udržovat důležité výkonné orgány v neformální rovině. Jen tak mohl panovník zabránit vnějším zásahům. Pokud byla pravidla hry definována vágně, veškeré nároky ze strany zemské šlechty ovlivňovat tyto orgány narážely na skutečnost, že jejich kompetence nebyla vyjasněna. Typickým příkladem zde budiž královská rada. Úpornost snah zemské šlechty o její institucionalizaci se ukázala v době odboje proti Václavu IV., kdy

---

²³⁶ Novou interpretaci počátků komorního soudu přinesli M. DRAGOUN – P. MAŤA, *Komorní soud za Vladislava Jagellonského*, s. 256-257.

²³⁷ K Václavovu i Zikmundovu pokusu o ustavení úřadu hejtmanů více Robert NOVOTNÝ, *Staročeské slovo hejtman. Sémantická analýza*, in: *Marginalia Historica IV*, Praha – Litomyšl 2001, s. 90-91.

obsazování královské rady patřilo k hlavním požadavkům panské jednoty. Podobné snahy zemské šlechty odkazují k obecnějšímu problému, který byl již naznačen výše: Struktura dvorské hierarchie byla mnohem hůře čitelná než hierarchie zemská, jejíž pravidla sociálního pohybu podléhaly jasně definovaným stavovským kritériím. V rámci dvora byly naopak možné rychlé kariérní vzestupy, nesvazované tolik stavovskými překradami. Zemské šlechtě především vadilo, že se zde vytváří mocenské centrum, jehož mechanismy fungování – a výběru členů – jsou odlišné od jejích vlastních. I když výhrady směřovaly vůči konkrétním povýšencům, za čímž se skrýval i středověký mentální stereotyp opovrhování *homines novi*, vlastní podstatou bylo podřízení dvorské struktury mechanismům, které fungovaly v hierarchii zemské. To potvrzují i stále opakované výtky na adresu většiny králů, že se obklopují „lehčími lidmi“ a nerespektují tradiční magnátské rody. Nešlo přitom však jen o to, že by konkrétní rody či konkrétní jednotlivci ztráceli mocenské pozice, jak je většinou vykládáno; personální obsazování dvora zpochybňovalo principy respektované v zemské hierarchii, a tím ji ohrožovalo jako celek.

Další ze strategií, kterými se panovník snažil zvýhodnit členy dvorské hierarchie, byly nejrůznější koncese a privilegia. Velmi účinný prostředek představovala exempce majetku jeho dvořanů od zemských úřadů. Tímto způsobem se nejenom upevňovala moc králových věrných, ale zároveň se narušoval univerzální nárok zemského soudu na jurisdikci nad šlechtickým majetkem. Nejvýznamnějším zvýhodněním dvořanů však byly nobilitace.²³⁸ Šlo o akt oboustranně výhodný. Král jím odměňoval svého věrného, zajišťoval si jeho lojalitu a zároveň posiloval dvořanovu sociální prestiž, což znamenalo i zvýšení lesku dvora. V neposlední řadě ale nobilitace otevírala povýšenci dveře do struktur, kde byla nezbytná stavovská kvalifikace, tedy především do zemské hierarchie. K využívání

---

²³⁸ R. NOVOTNÝ, *Uzavírání panského stavu*, s. 300-304.

nobilitací pro posílení vlastní dvorské strany sahal zejména Jiří z Poděbrad a právě v této době se objevily i snahy zemské šlechty o jejich regulaci, resp. podřízení. Přestože nobilitace patřily k panovnickým prerogativům, jednalo se zároveň o zásah do řad panstva, jež si svoji uzavřenou societu bedlivě hlídalo. Z nastalého soupeření nakonec vyšla vítězně vyšší šlechta, když pro královy kandidáty prosadila podmínku svého souhlasu.

Zemská hierarchie se pochopitelně přílivu jedinců, jejichž kvalifikací byla dvorská hodnost, bránila. Viktorin Kornel ze Všehrd při líčení zasedacího pořádku na zemském soudu výslovně u dvorských hodnostářů zdůrazňuje, že z jejich úřadu nevyplývá žádné přednostní postavení.²³⁹ Vzhledem k precedenčnímu charakteru středověkého práva lze předpokládat, že nešlo jen o jakýsi preventivní krok, ale že skutečně docházelo ke snahám o využívání dvorských titulů k vylepšení pozice i na zemském fóru. Přísné střežení zemské hierarchie dokazuje postavení dvorského sudího, který ačkoli patřil v absolutním měřítku mezi nejvýznamnější hodnostáře, v protokolech ze zasedání zemského soudu se objevuje vždy až na posledních místech.²⁴⁰ Z toho je zřejmé, že zemská šlechta v rámci své hierarchie neuznávala jeho postavení vyplývající z držby prestižního dvorského úřadu.

Zatímco soupeření zemské a dvorské hierarchie v rámci širšího panovnického dvora či zemského soudu lze sledovat jen s obtížemi, poměrně dobře můžeme tento zápas dokumentovat na příkladě královské rady, která se stala průsečíkem obou struktur. Byť si panovník budoval svůj poradní orgán především k obrazu svému, ze strany zemské šlechty neustále docházelo ke snahám královskou radu ovládnout. Jako výstižnou alegorii zasedání královské rady je možno

---

²³⁹ M. Viktorina ze Všehrd *O právích Země české knihy devatery*, ed. Hermenegild JIREČEK, Praha 1874, s. 33.

²⁴⁰ J. KEJŘ, *Počátky dvorského soudu*, s. 32.

chápat i tzv. *Novou radu* Smila Flašky z Pardubic.²⁴¹ Na jedné straně stojí rádci špatní, za nimiž je třeba hledat královny dvořany, na straně druhé pak příslušníci zemské šlechty, již panovníka poučují dobře. Smilovo bipolární vnímání královské rady se výtečně doplňuje s oficiálními dokumenty vzešlými od panské jednoty, kde dvorskou stranu charakterizuje sobectví, povýšenectví a neschopnost vládnout, zatímco se zemskou šlechtou jsou spojeny zájem o obecné dobro, urozenost a predispozice k výkonu moci. Pokud byla rovnováha v královské radě narušena, zemská šlechta si vynucovala obnovu svého vlivu, jak dokládá i smírčí výrok z dubna 1396. Když ovšem panovník toto ujednání nerespektoval a v královské radě opět převážili dvorští exponenti, neváhali jednotníci sáhnout k prostředku nejdrastičtějšímu. Karlštejnské vraždy z června 1397, byť na jejich pozadí existují různé teorie, byly patrně ukázkou nejradikálnějšího řešení konfliktu zemské a dvorské hierarchie.²⁴²

K podobným zápasům o ovládnutí královské rady jako za Václava IV. docházelo i v době Jiřího z Poděbrad, kdy jeho panští odpůrci kladli ve výčtu 12 králových prohřešků na první místo právě obsazování královské rady (ne náhodou využili znalosti dokumentů z boje Václava s panskou jednotou).²⁴³ Opět může k vykreslení obrazu královské rady posloužit literární památka, jíž je tentokrát *Spravovna* Pavla Žídka. Katolický spisovatel „*viděl pana Roznberského v radě pod pana Zdeňka Kostku sediecieho daleko, a pan Kostka, an řidie a páni vyšší amen riekaží, potíce se na své tváři*“.²⁴⁴ Žídkova kritika poukazuje vedle popisu dvorského povýšence i na další symbolické roviny nerovnováhy mezi ním a zemskými pány; nepoměr je zdůrazněn prostorově tím, že Kostka sedí nad pány, tedy vertikálně výš,

---

²⁴¹ *Smil Flaška z Pardubic. Nová rada*, ed. Jiří DAŇHELKA, Praha 1950; ke skladbě naposledy Martin NEJEDLÝ, *Fortuny kolo vrtkavé. Lásky, moc a společnost ve středověku*, Praha 2003, s. 389-399.

²⁴² K těmto událostem nejpodrobněji, ovšem místy velmi spekulativně Václav ŠTĚPÁN, *Vražda čtyř členů královské rady na Karlštejně roku 1397*, ČČH 92, 1994, s. 24-44.

²⁴³ Širší souvislosti podává Jaroslav BOUBÍN, *Česká „národní“ monarchie. K domácím zdrojům a evropskému kontextu království Jiřího z Poděbrad*, Praha 1992, s. 85-97.

a zemští magnáti jsou zároveň vzdáleni samotnému centru dění. K návrhům se navíc vyjadřují až na závěr, což při středověkém způsobu „nalézání“ konsensu značilo jen malou možnost jeho ovlivnění.

* * *

Po celý pozdní středověk existovalo soupeření mezi dvorskou a zemskou hierarchií, ta druhá však tahala za delší konec provazu. Přestože iniciativa byla většinou na straně panovnického dvora, který neustále hledal nové a nové cesty k posílení svých struktur, zemské šlechtě se vždy podařilo tyto pokusy eliminovat, případně obrátit ve svůj prospěch. Důvodem byla zejména proměnlivost dvora a časté střídání panovnických dynastií (jen v 15. století jich bylo pět). Při této absenci kontinuity získávala zemská hierarchie navrch. Vhodné podmínky pro systematické a dlouhodobé budování dvorské hierarchie nastalo až po první čtvrtině 16. století za vlády habsburské dynastie.

Právě v této době se ukázaly naplno slabiny zemské šlechty, která své nároky na mocenské postavení odvozovala především z tradice. Byť i ona byla otevřena částečným změnám a dokázala určité novinky, pokud jí přinášely prospěch, ihned začlenit mezi „starodávná práva“, šlo většinou jen o jednotlivosti, nikoli o systémové změny. O ty usilovali panovníci, kteří ostatně přílišným sentimentem netrpěli. Ferdinand I. i jeho nástupci dokázali upevnováním nových dvorských úřadů neustále zatlačovat zemskou šlechtu do defenzívy, především ale mnohem pružněji reagovali na změny ve vývoji situace. Pokud jimi zřízené instituce neplnily svůj účel (např. dvorská rada), netrvali Habsburci dogmaticky na uskutečnění původních záměrů. A naopak, pokud některá instituce prokázala svoji životaschopnost (tajná rada), využil vládnoucí rod jejího potencionálu a přiřadil jí klíčové místo ve svých mocenských strukturách. Tato pružnost

---

²⁴⁴ M. Pavla *Židka Spravovna*, ed. Zdeněk V. TOBOLKA, Praha 1908, s. 12.

zemské hierarchii chyběla a navíc svého konkurenta asi i podcenila, když se možnosti podílet se na vytváření nových úřadů sama netakticky zříkala.²⁴⁵ Jestliže během středověku dokázala spíše diskontinuitní pokusy dvora o získání převahy odrážet, po roce 1526 svoji pozici postupně ztratila.

---

²⁴⁵ Např. snahu o úpravu poměrů v královské komoře stavovské orgány ignorovaly. Novou instituci, dvorskou komoru, si tak Ferdinand zřídil zcela k obrazu svému. Václav PEŠÁK, *Dějiny královské české komory od roku 1527*, Praha 1930 (= Sborník Archivu Ministerstva vnitra III), s. 17-18.

II/2 Šlechta a panovnický dvůr (Příklad dvora Václava IV.)

„Podívejme se na tohoto mladíka znamenitě nadaného a bohužel prokážeme, že veliká zkáza a počátek útrap vzešel celému království i jemu pro ničemnou společnost. Neboť tomuto mladičkému králi přidružili někteří šlechticové zemští své mladší syny, kteří v ničemném styku sváděli poddajnou mysl mladého krále k mnohým nedovoleným věcem. Neboť bujný věk mladičkého krále počal s bujnými duchy bujněti, píti víno až do opilství, trávití beze spánku noci při pitkách, věnovati se hodům a oddávati se špatným mravům a zvráceným zvykům...“²⁴⁶

Ačkoli citovaná charakteristika vystihuje soudobý a zčásti i dnešní pohled na českého krále Václava IV., nebyla adresovaná jemu, nýbrž vznikla několik desítek let před jeho narozením. Pochází z pera Petra Žitavského a oním svedeným králem byl Lucemburkův jmenovec, poslední přemyslovský panovník na českém trůně Václav III. Ani náhled zbraslavského opata ovšem nebyl zcela původní, nýbrž našel inspiraci v biblickém příběhu o Roboamovi. Starozákonní král se měl radit se starci, kteří byli ve službách jeho otce Šalamouna, dokud ještě žil. Poté *„však nedbal rady starců, kterou mu dávali, a radil se s mladíky, kteří s ním vyrostli a teď byli v jeho službách“* (1 Kr 12,6-8). Protiklad moudrého krále Šalamouna a jeho špatně vládnoucího syna Roboama získával v Žitavského podání svůj symbolický význam při srovnání Václava II. a Václava III.

Hlubší aktualizace se starozákonnímu příběhu o Roboamovi dostalo za vlády Václava IV. Obraz panování jeho otce Karla IV., jenž v neutěšené době získával postupně mytické rysy zlatého věku, vybízel k užití motivu

---

²⁴⁶ Petra Žitavského Kronika zbraslavská, s. 107. Citováno podle překladu Františka Heřmanského, *Zbraslavská kronika / Chronicon Aulae regiae*, s. 148.

moudrého krále-otce a nehodného krále-syna.²⁴⁷ Kronikáři poté přisuzovali svým hrdinům charakteristiky, jež vycházely z biblických předloh a se skutečností mohly, nicméně také nemusely mít mnoho společného. Negativní vliv králových rádců na panování Václava IV. se tak záhy stal jedním ze základních motivů popisu vlády lucemburského krále. K tomuto pojetí, živenému církevními kruhy a vlivnou částí vyšší šlechty, nevznikl žádný protějšek, neboť oficiální dvorská historiografie neexistovala.

Václav ostatně ani necítil potřebu vlastní kroky obhajovat či vytvářet do budoucnosti svůj pozitivní obraz. Zafixovala se tak poměrně ucelená představa, jež převládla nejen v době Václava či bezprostředně následující, ale i v moderní historiografii. Možná též proto, že byla přijatelná pro všechny. Zatímco strana k Václavovi smířlivější mohla negativa jeho vlády přisuzovat právě špatnému vlivu rádců (zcela v intencích rozšířeného topos o dobrém vládcovi a zlých rádcích), pro Lucemburkovy odpůrce výběr špatných rádců jen zapadal do celkového obrazu neschopného panovníka: jednou z nejdůležitějších kompetencí vládců bylo umění obklopit se vhodnými osobami.

Obraz vlády Václava IV. tak získal v českém dějepisectví poměrně stabilní podobu. Zpočátku si král vedl dobře, mimo jiné díky tomu, že na jeho dvoře zůstala celá řada zkušených hodnostářů z doby panování jeho otce. Ti však Václava postupně opouštěli, ať již přirozenou biologickou cestou či z důvodu nespokojenosti se způsobem jeho vlády. Uprázdňovaná místa zaplňovali lidé nižšího původu, jejichž politické zkušenosti a schopnosti byly nepřímou úměrou jejich touze po majetkovém i sociálním vzestupu. Ti krále odváděli od vladařských povinností, které se ze strany

---

²⁴⁷ Tato tendence se projevuje zejména v díle Ludolfa Zaháňského. Franz MACHILEK, *Ludolf von Sagan und seine Stellung in der Auseinandersetzung um Konziliarismus und Hussitismus*, München 1967, s. 137-146; Petr ČORNEJ, *Tajemství českých kronik. Cesty ke kořenům husitské tradice*, 2. vyd. Praha – Litomyšl 2003, s. 80-83.

Václava začaly omezovat na sice energické, ovšem pouze občasné a nekoncepční zásahy do domácí i zahraniční politiky.

Podobně ustálený obraz Václavovy vlády podává dějepiscectví orientované na říšské dějiny. Zakladatelská monografie Theodora Lindnera nastínila kontury, ze kterých čerpají německé práce dodnes.²⁴⁸ Veskrze negativní obraz Václavova dvora stvrdila disertace jeho žáka Rudolfa Helmkeho o králových oblíbencích²⁴⁹ a byť jisté korekce přinesly studie Helmuta Weigela,²⁵⁰ nové interpretační možnosti naznačila až biografická črta o Bořivojovi ze Svinař z pera Petera Hilsche, mimo jiné reflexí termínů s morálně odsuzujícím podtextem a snahou zacházet s nimi obezřetně.²⁵¹ Mezi takovéto pojmy patří *Günstling*, jehož užití v souvislosti s Václavovým dvorem podnětně rozebral Peter Moraw.²⁵²

Pozoruhodný pokus o očištění Václavovy osobnosti podnikla Petra Roschek, která sledovala vznik negativního obrazu římského a českého krále.²⁵³ Důsledná excerpce říšských pramenů ukázala, že se vznikající legenda poměrně záhy rozšířila a žila vlastním životem, přičemž některé motivy jako srovnání s Neronem přecházely rychle z jednoho líčení do druhého. Nicméně snaha autorky vykreslit Václava jako nevinnou obět této černé legendy poněkud zastírá skutečnost, že král svou činností – nebo spíše nečinností – ke vzniku pověsti sám nepřímou přispíval.

---

²⁴⁸ Theodor LINDNER, *Geschichte des Deutschen Reiches unter König Wenzel I-II*, Braunschweig 1875-1880.

²⁴⁹ Rudolf HELMKE, *König Wenzel und seine böhmischen Günstlinge im Reiche*, Halle – Wittenberg 1913.

²⁵⁰ Helmut WEIGEL, *Männer um König Wenzel. Das Problem der Reichspolitik 1379-1384*, Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 5, 1942, s. 112-177; TÝŽ, *König Wenzels persönliche Politik. Reich und Hausmacht 1384-1389*, Deutsches Archiv 7, 1944, s. 133-199.

²⁵¹ Peter HILSCH, *Bořivoj von Swinaře als Landvogt im Elsaß. Zur königlichen Politik Wenzels gegenüber Straßburg und der elsässischen Landvogtei*, Zeitschrift für württembergische Landesgeschichte 40, 1981, s. 436-451.

²⁵² Peter MORAW, *König Wenzels (1378-1419) Hof, eine Günstlingswirtschaft?*, in: Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert (= Residenzenforschung 17), hg. Jan Hirschbiegel – Werner Paravicini, Ostfildern 2004, s. 163-175.

²⁵³ Petra ROSCHEK, *König Wenzel IV. – Opfer einer schwarzen Legende und ihrer Strahlkraft*, in: Regionen Europas – Europa der Regionen. Festschrift für Kurt-Ulrich Jäschke zum 65. Geburtstag, hg. Peter Thorau – Sabine Penth – Rüdiger Fuchs, Köln 2003, s. 207-229.

Můžeme sice chápat panovníkovu rezignaci na římskou jízdu či delegování pravomocí v říšských záležitostech jako modernizační prvek, jímž Václav předběhl svoji dobu, spíše však tento výklad zůstane z nouze ctností.²⁵⁴

Intenzivní výzkum na poli dvorské problematiky, probíhající v posledních desetiletích, přinesl celou řadu poznatků, díky kterým lze nahlédnout na Václavův dvůr z širšího srovnávacího zřetele. Máme k dispozici celou řadu studií sledujících jednotlivé dvory včetně sociální struktury, v jejichž kontextu je možné posoudit zdůrazňovanou abnormalitu Václavova vládního aparátu. Kupředu postoupil rovněž výzkum role nejbližších rádců jednotlivých panovníků, díky čemuž lze zkoumat jejich úlohu bez zbytečné stigmatizace, kterou byly tyto osoby stíženy díky nekritickému přijímání svědectví nepřátelské publicistiky. Inspirativní se na tomto poli jeví součinnost s raně novověkým bádáním, které nejvlivnější osobnosti vnímá jako přirozenou součást dvorského vládního mechanismu a jejich působení hodnotí bez předsudků a emocí.²⁵⁵ Podnětné srovnání se rovněž nabízí při sledování kariérního vzestupu, vytváření negativního obrazu a konečně častého pádu panovníkových oblíbenců, neboť principy zde byly podobné nezávisle na epochách, které konvenčně nazýváme středověkem či raným novověkem. Snahou o důslednější propojení obou sledovaných období vyniká zejména sborník *Der Fall des Günstlings*, který je dosud nejdůkladnějším zpracováním problematiky oblíbenců na panovníckých dvorech.²⁵⁶

Výsledky pokročilého zahraničního studia jsou jedním z předpokladů nového zhodnocení role nižší šlechty na dvoře Václava IV., tím druhým

---

²⁵⁴ *Tamtéž*, s. 226-227. Petra Roschek zde ovšem navazuje na úvahy Petera MORAWA, *Landesgeschichte und Reichsgeschichte im 14. Jahrhundert*, Jahrbuch für westdeutsche Landesgeschichte 3, 1977, s. 189-190.

²⁵⁵ *Der zweite Mann im Staat. Oberste Amtsträger und Favoriten im Umkreis der Reichsfürsten in der frühen Neuzeit*, hg. Michael KAISER – Andreas PEČAR, Berlin 2003 (= Zeitschrift für historische Forschung, Beiheft 32); *The World of the Favourite*, eds. John Huxtable ELLIOTT – Laurence W. B. BROCKLISS, New Haven – London 1999. V případě této práce ale nelze přitakat tvrzení, že postava favorita je charakteristická až pro období po 1550.

je pochopitelně vydávání pramenného materiálu a domácí výzkum na tomto poli. Ediční zpřístupnění materiálu v dvou klíčových řadách, *Regesta imperii* a *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV*, je bohužel stále ještě v počátcích, což systematický výzkum ztěžuje, či spíše činí zatím nemožným. Nicméně dlouholeté výzkumy Ivana Hlaváčka osvětlily různé stránky problematiky natolik důkladně, že Václavův mocensko-správní aparát patří ve srovnání s ostatními dvory pozdněstředověkých římských panovníků mezi nejlépe probádané.²⁵⁷ Ve zpracování seznamů relátorů a radů, které jsou pro zde sledované téma nejzajímavější, šlo o průkopnickou práci tohoto druhu.²⁵⁸ Byť se metodická východiska výzkumu jednotlivých dvorů podstatně odlišují, v otázce sociální struktury nabízejí užitečné srovnání, jež se pokusím nastínit v druhé části kapitoly. V části první bude pozornost zaměřena na analýzu pojmu milec a jeho vnímání v domácím dějepisectví.

* * *

Fungování mocenských struktur a činnost nižší šlechty na Václavově dvoře jsou v české historiografii nedílně spojeny s pojmem milec. Jde o termín rozšířený i v dalších jazycích (něm. *Günstling*, fr. *mignon*, angl. s méně pejorativním nádechem *favorite*), nicméně ukazuje se stále zřetelněji, že jako analytická kategorie pro popis dvora velkou vypovídací hodnotu nemá. Pokud je vztah milce a panovníka charakterizován pojmem přízeň (to je čitelné např. v etymologii německého *Günstling*,

---

²⁵⁶ Viz sborník citovaný v poznámce 253.

²⁵⁷ Soupis jeho prací k problematice Václavova dvora: Ivan HLAVÁČEK, *K organizaci státního správního systému Václava IV. Dvě studie o jeho itineráři a radě*, Praha 1991, s. 125-127. Nověji též in: *Der Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte. 1951-2001. Die Mitglieder und ihr Werk. Eine bio-bibliographische Dokumentation*, hg. Jürgen Petersohn, Stuttgart 2001, s. 185-197.

²⁵⁸ Tak Peter MORAW, *Beamtenum und Rat König Ruprechts*, *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins* 116, 1968, s. 79.

odvozeného od *Gunst* – přízeň),²⁵⁹ potom jsou všichni dvořané v obecném smyslu milci – nepřízeň panovníka od dvora vylučovala.²⁶⁰ Další problém tohoto pojmu spočívá ve skutečnosti, že ho užívají vždy kritikové milců a má proto pejorativní odstín. Oprávněnost sociálního či majetkového vzestupu je tak zpochybňována s poukazem, že byl dosažen jen díky přízni krále. Přízeň je samozřejmě důležitá, nicméně těžko může sloužit jako klíč k rozdělování dvořanů na milce a ostatní. Každý, kdo na dvůr vstupuje, si od tohoto kroku a od blízkosti ke králi slibuje nějaký užitek, a každý se své postavení snaží také co nejlépe zhodnotit. Úplně stejné chování může historik nazývat buď bezohledným arivismem, pokud jde o milce, anebo šikovnou hospodářskou politikou, pokud má jméno dotyčného v historickém povědomí dobrý zvuk. Problematickou je na pojmu milec konečně i skutečnost, že nemá charakterizovat jen určité osoby či okruh osob, ale supluje výkladový rámec, v němž je interpretace problematické role krále nahrazena schématem špatných rádců.

Je zajímavé, že staročeské lexikum patrně označení milec neznalo. Odhlédneme-li od pojmu *milík* ve smyslu milenec či milovník,²⁶¹ jediná relevantní zmínka v kartotéce Staročeského slovníku uvádí *milcův kámen*; z této jednotliviny ovšem nelze vyvozovat další závěry. Je pravděpodobné, že termín milec jako označení králova důvěrníka uvedl do literatury poprvé František Palacký, jenž jím přeložil latinské *gratiani regis*.²⁶² Patrně se opíral o slova Jana Náze při druhém slyšení Jana Husa v Kostnici, která zaznamenal Petr z Mladoňovic.²⁶³ Palacký ve svém

---

²⁵⁹ K pojmu přízně srovnej zejména Jan HIRSCHBIEGEL, *Zur theoretischen Konstruktion der Figur des Günstlings*, in: *Der Fall des Günstlings*, s. 23-39.

²⁶⁰ P. MORAW, *König Wenzels (1378-1419) Hof*, s. 165.

²⁶¹ Jan GEBAUER, *Slovník staročeský II (K-N)*, 2. vyd. Praha 1970, s. 360.

²⁶² František PALACKÝ, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě II*, Praha 1875, s. 376, 394 a 409.

²⁶³ „*Et sciatis, reverendi patres, quod dominus rex Boemie nunquam favebat eis nec favet, sed illi sui gratiani faciunt totum...*“ *Fontes rerum Bohemicarum VIII*, ed. Václav NOVOTNÝ, Praha 1932, s. 80. Dalším latinským označením pro královy oblíbence mohl být pojem *amator*, k tomu Bericht über die Erste Gefangennehmung König Wenzels 1394, in: *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae XII (1391-1399)*, ed. Vincenz BRANDL, Brünn 1890, č. 228, s. 220.

výkladu připojil i poněkud nadsazenou poznámku, že královi milci byli „považováni až i za zvláštní stav čili třídu obyvatelstva Českého“. Je otázkou, nakolik byl zakladatel moderní české historiografie ovlivněn ovzduším romantismu, jež mu velelo drammatizovat děj; vytvoření všemocné kamarily kolem nešťastné osobnosti požadavkům žánru rozhodně odpovídalo. Stejně tak nejasné zůstává, nakolik se v Palackého výkladu odrazil dobový nacionálně-politický program. Paralela mezi vyšší šlechtou 19. století coby nositele českého státního práva a vyšší šlechtou konce 14. století, hájící starobylé výsady proti panovníkovi a jeho věrným, se nabízí.²⁶⁴ Ať již se však do Palackého konceptu promítlo dobové ovzduší jakkoliv, jím nastíněné pojetí úlohy milců na dvoře Václava se stalo v následných výkladech naprosto převažujícím.

Nedílnou součástí těchto pojednání je charakteristika, že se král obklopoval lidmi nižšího původu typu Zikmunda Hulera, Jíry z Roztok či Jana Čůcha ze Zásady (v personálním výčtu těchto postav dochází v jednotlivých pracích k drobným obměnám). Z několika postav, které mají nejhorší pověst, byl vytvořen jakýsi *typus*, jež ji automaticky přenáší i na další dvořany z řad nižší šlechty. Tento přístup pohled na Václavův dvůr poněkud zkresluje. Proč nikde není napsáno, že se král obklopoval lidmi nižšího původu typu Bořivoje ze Svinař, Jana z Mühlheimu či Petra Zmrzlíka ze Svojšína? Odpověď je jednoduchá: Neboť nemají, alespoň v českém prostředí, špatnou pověst a nezapadají tak do konceptu, jehož základní kontury ostatně byly nastíněny již v závěru 14. století.

Právě jednoznačnost pramenných svědectví, která se navzájem shodují a doplňují, vytváří zdánlivě věrohodný obraz Václavova nejbližšího okolí. Přes toto souznění je však třeba brát v potaz, že – ostatně jako naprostá většina dokladů o oblíbencích – pochází z nepřátelského tábora. Zdrojů je přitom několik. Na jedné straně část zemské nobility, která při

---

²⁶⁴ Jako hlavní uvádí tyto důvody P. MORAW, *König Wenzels (1378-1419) Hof*, s. 169-170.

formování dvorských mocenských struktur přišla zkrátka a královi oblíbenci pro ni logicky představují konkurenci. A protože se v chápání vyšší šlechty stavovská kvalita rovnala kvalitě politické, poukaz na osoby nízkého původu získal povahu argumentu jejich nedostatečné kvalifikace při výkonu vládních úkolů, což mohla, ale zároveň nemusela být pravda. Podobné výtky ovšem nalezneme u celé řady středověkých panovníků – římského krále Jindřicha IV., anglického krále Richarda II., burgundského vévody Filipa Dobrého, francouzského krále Ludvíka XI., uherského panovníka Matyáše Korvína, z domácího prostředí pak u knížete Soběslava II. Ačkoli byl výběr osob nižšího původu někdy projevem vlastní slabosti, jako např. u anglického krále Eduarda II., často se za tímto postojem skrývá snaha o rozšíření panovnické moci, tedy o větší nezávislost na dosavadní politické elitě.

V kritice osob pohybujících se v nejbližším králově okolí byly s panskou opozicí zajedno i církevní kruhy. K napjatým vztahům přispěl zejména konflikt mezi Václavem a arcibiskupem Janem z Jenštejna, který ve svém žalobním spise *Acta in curia Romana* zmiňuje rovněž prohřešky králových oblíbenců, ať již Zikmunda Hulera či Jana Čůcha ze Zásady.²⁶⁵ To však nebyl jediný zdroj, z něhož plynula nevraživost církve vůči Václavovu okolí. V okruhu nejbližších králových důvěrníků se zformovala skupina příznivců rodícího se reformního hnutí, kterému dokázala svým mocenským vlivem vytvořit zázemí. Právě vůči těmto rádcům se obraceli katoličtí duchovní, neboť v nich – patrně právem – spatřovali důležité prostředníky při šíření husitských myšlenek.²⁶⁶

Obraz vytvořený ve středověku a převzatý kritickým dějepiscectvím je již natolik zažitý, že historikové hledají stopy vztahu mezi Václavem a jeho oblíbenci i v pramenech, které o něm žádné svědectví nevydávají. V tomto

---

²⁶⁵ Jan ZÍTEK, *Ke sporu Jana z Jenštejna s Václavem IV.*, Časopis katolického duchovenstva 50, 1909, s. 215, 326.

²⁶⁶ Miloslav POLÍVKA, *Šlechta a reformátoři (Ke vzájemným vztahům české šlechty a ideologů husitství před rokem 1419)*, MHB 1, 1991, s. 231-255.

duchu interpretoval Alfred Thomas staročeské rytířské romány *Tandariáš a Floribella* či *Tristram a Izolda*, jejichž hrdinové se v příběhu těší prominentnímu postavení na úkor postav králů. Tento nepoměr má být zrcadlem české společnosti poslední čtvrtiny 14. století, „kdy královská moc zaznamenávala určitý ústup a na vzestupu byl naopak vliv nižší šlechty a patriciátu“.²⁶⁷ Ve skutečnosti nejde o odraz dění doby Václavovy, ale o dodržení principů výstavby děje rytířských románů. Bezchybné a nedotknutelné postavě krále schází konfliktní potenciál, a tudíž je pro narativ nezajímavá. Panovníkova pasivita v textu nereflektuje jeho skutečnou pasivitu, nýbrž se podřizuje pravidlům literárního žánru. Král je představitelem jiného typu moci, který není pro výstavbu děje vhodný; nositelem akce mohou být jen postavy z nižších společenských pater.²⁶⁸

Ačkoli představa o Václavově nejbližším okolí vychází z evidentně jednostranných výpovědí, absence svědectví opačných nedává historikům na vybranou a nutí je ve větší či menší míře přijímat hlasy kritiků. To je zřejmé zejména v případě úlohy králových blízkých ve sporu s arcibiskupem. Byť si jsou badatelé vědomi tendenčnosti Jenštejnova žalobního spisu, většinu sporných bodů nelze ověřit a přijmout tak jím vyprávěný příběh jako celek představuje nejsnadnější řešení. Důvěryhodnost podobných nařčení je přitom nutné přijímat s nejvyšší obezřetností, jak ukazují paralely z dalších panovnických dvorů.²⁶⁹ Pokud však kritické hlasy mluví o vládě oblíbenců (ve smyslu jejich vlastního prospěchu), ve skutečnosti mohlo jít o vládu skrze oblíbence a ve prospěch panovníka.²⁷⁰

---

²⁶⁷ Alfred THOMAS, *Čechy královnou Anny. Česká literatura a společnost v letech 1310-1420*, Brno 2005, s. 184.

²⁶⁸ Opírám se zde o interpretaci Otakara SLANARE, *Možnosti a hranice mimetické interpretace na příkladu postav ve středověké rytířské epice*, Česká literatura (v tisku).

²⁶⁹ Arnd REITEMEIER, *Günstlinge und ihre Wahrnehmung am englischen Hof des 14. Jahrhundert*, in: *Der Fall des Günstlings*, s. 203.

²⁷⁰ Werner PARAVICINI, *Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert*, in: *Der Fall des Günstlings*, s. 18.

Jako poměrně ustálený se jeví katalog výtek, jež směřovaly vůči královým oblíbencům. Obecně lze říci, že jejich charakter je podobný bez ohledu na zemi či období vzniku, a není bez zajímavosti, že např. opozice vůči Jiřímu z Poděbrad vytvářela svůj program na základě dokumentů pocházejících z odboje proti Václavovi. V zásadě lze výtky rozdělit do čtyř hlavních skupin. Na prvním místě stojí špatné rady králi, jež následuje zneužívání svěřených úřadů; třetí skupinou je svévolný výklad práva a konečně čtvrtou finanční obohacování.²⁷¹ Všechny zmíněné prohršky nalezneme u oblíbenců Václava IV., nejjasněji vyjádřené asi autorem alegorické skladby *Nová rada*, ale pochopitelně i v celé řadě dalších svědectví.

Terčem všeobecné kritiky byl zejména dlouholetý podkomoří Zikmund Huler, původně pražský patricij zakoupený na venkově. Právě jeho postava může ukázat dvojznačnost morálních odsudků, kterými je dodnes zahrnován. Bezohledné kořistnictví, jež je mu vytýkáno, ve skutečnosti nemuselo být ničím více než důslednou snahou o vymáhání panovnického regálu, čímž si pochopitelně zjednával všeobecnou nenávist. Hlasy, že se sám Huler při této činnosti obohacoval, jsou nepochybně pravdivé, ovšem situaci nelze nahlížet dnešními měřítky. Zatímco v současné době je u státních úředníků fixní vyplácená odměna – alespoň teoreticky – jediným zdrojem příjmu, fungování středověkých úřadů se zakládalo na jiných principech. Jejich držitelé často nebyli honorováni a svoji odměnu si strhávali z prostředků získaných pro komorní pokladnu. Že od výkonu závisel jejich zisk je stejně tak zřejmé, jako že rostoucí bohatství vzbuzovalo závist. Posuzován by však Huler měl být nejen podle mínění jeho nepřátel, ale především na základě kritické analýzy fungování jemu svěřeného úřadu; jak zjistil Rostislav Nový, „nejpokročilejší míru administrativní organizovanosti vykazoval

---

²⁷¹ A. REITEMEIER, *Günstlinge*, s. 197-203.

*v předhusitském období úřad podkomořský, a to od doby, kdy byl řízen Zikmundem Hulerem (1387-1405)“.*²⁷²

Zikmund Huler byl nakonec jedinou osobností Václavova dvora, již potkal osud pro kariérní postup a pád „milce“ charakteristický, tzn. proces a odsouzení. Většinou je chápán jako spravedlivý trest za všechny spáchané prohřešky. Nicméně již současníci si byli vědomi problematičnosti Hulerova odsouzení a jako hlavní důvod uvádějí spíše intriky než skutečnou vinu mocného podkomořího.²⁷³ Avšak i kdyby byl odsouzen právem a nikoli jako „oběť politické a justiční vraždy“,²⁷⁴ kryl svými činy panovníka a není nepravděpodobné, že král ve snaze uchovat si svoji pověst Hulera jednoduše obětoval. Tímto krokem si ostatně uvolnil ruce pro vyjednávání s panskou opozicí, v jejíchž kruzích osobnost podkomořího vzbuzovala nenávist.

Rysy podobné Hulerově osudu vykazuje rovněž kariéra Bořivoje ze Svinař. I on byl důsledným zastáncem a spolutvůrcem Václavovy politiky a podobně jako Huler nebyl na teritoriu, kde vykonával králem delegovanou pravomoc, příliš oblíben. Stejně jako Huler důsledně vymáhal panovnická prerogativa, především ve finanční oblasti, přičemž nemálo z obdržených prostředků sloužilo k jeho osobnímu obohacení. Nicméně obraz jeho působení je v domácí historiografii vykreslen mnohem příznivěji, neboť Bořivoj je chápán jako zastánce českých zájmů v říšské politice. Do vnitropolitických záležitostí patrně příliš nepromlouval, což ho ušetřilo útoků jak soudobých kritiků Václava, tak i pozdějšího domácího dějepisectví.²⁷⁵

---

²⁷² Rostislav NOVÝ, *Komorní důchod za krále Václava IV.*, in: *Historia docet. Sborník prací k počtě šedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka, CSc.*, vyd. Miloslav Polívka – Michal Svatoš, Praha 1992, s. 336.

²⁷³ Srovnej svědectví Jana z Posilge, in: *Scriptores rerum Prussicarum III.*, ed. Theodor Hirsch, Leipzig 1866, s. 280.

²⁷⁴ Tak F. M. BARTOŠ, *Čechy v době Husově*, s. 213.

²⁷⁵ K postavě Bořivoje ze Svinař nověji Ivan HLAVÁČEK, *Bořivoj von Svinaře*, *Fränkische Lebensbilder* 6, Würzburg 1975, s. 77-91; P. HILSCH, *Bořivoj von Svinaře*; Vladimír RŮŽEK, *Družina Bořivoje ze Svinař ve službách Václava IV.*, *Minulostí západočeského kraje* 25, 1989, s. 57-90. Autor

Ošidnost paušálních tvrzení hodnotících nepříznivě roli nižší šlechty na dvoře Václava IV. se ukazuje na příkladu vyšehradské manské soustavy.²⁷⁶ Zde působící dvořané, jejichž statut se zakládal na přízni krále a jeho obdarování, mohou být vnímáni v podobném světle jako jiní královi oblíbenci. Podle všeho by právě s panovníkem jejich pozice stála i padala. S Václavovou smrtí ovšem dochází k opačnému procesu, než jaký by se dal předpokládat. Stačí zmínit jména jako Jan Žižka z Trocnova, Mikuláš z Husi, Jan Roháč z Dubé, Jan Řitka z Bezdědic, Jan ze Smiřic či Bernart z Valečova, kteří byli královskými služebníky příslušejícími k Vyšehradu a především až po panovníkově skonu prokázali své politické schopnosti.²⁷⁷ A byť k jejich pozdější kariéře přispěla blízkost k centru a vybudovaná síť kontaktů, je zřejmé, že Václav ve svých službách dokázal soustředit politickou elitu nižší šlechty a nikoli jen bezohledné arivisty.

* * *

Pokud byla problematika nižší šlechty na dvoře Václava IV. v první části kapitoly sledována z pohledu „kvalitativního“, cenná zjištění může přinést i přístup „kvantitativní“. Důraz na několik jedinců, jejichž jména jsou neustále opakována, vytváří zkreslený dojem, že za těmito uměle vytvořenými *typy* se skrývají desítky dalších mocných příslušníků nižší nobility – a naopak, že vyšší šlechta byla z mocenských struktur vyřazena. Bližší pohled na sociální strukturu Václavova dvora ovšem ukazuje, že zde pozice nižší šlechty zdaleka nebyla tak dominantní, ba ani většinová. Největší podíl náležel šlechtě vyšší, což může vypadat jako

---

poslední studie dokázal, že přes nižší sociální statut Bořivoj udržoval vysoký reprezentační standard.

²⁷⁶ K posláni vyšehradské manské soustavy Miloslav POLÍVKA, *A Contribution to the Problem of Property Differentiation of the Lesser Nobility in the Pre-Hussite Period in Bohemia*, *Hospodářské dějiny* 2, 1978, s. 338, 348.

paradox, když právě z řad panstva vycházela nejostřejší kritika vůči sociálnímu zázemí panovníka. Vysvětlení tkví ve složení vyšší šlechty, která se přes svoji zdánlivou jednotu dále vnitřně členila. Toto dělení získávalo viditelné projevy zejména v dobách domácí války, jako v případě bojů po nástupu Jana Lucemburského. Ačkoli se rozložení sil v podobných konfliktech může zdát nahodilou konstelací, seskupování vycházelo z dlouhodobých mocensko-příbuzenských vazeb. Výzkum této problematiky je teprve v počátcích, nicméně první pozoruhodný výsledek nabízí příklad Zelenohorské jednoty. Rodové vazby jejích signatářů vykazují dlouhodobou kontinuitu a naznačují, že dělení vyšší šlechty mohlo mít hlubší kořeny, než jaké nám na první pohled odhaluje aktuální rozložení mocenských sil.²⁷⁸ S tímto vědomím je třeba vnímat i účast vyšší šlechty na Václavově dvoře, která nebyla marginální ani svým počtem, ani významem.

Při analýze sociálního složení Václavova vládního aparátu je možné vycházet ze spolehlivého seznamu relátorů a radů, kteří byli skutečnými vykonavateli politické moci.²⁷⁹ Pro potřeby srovnání bude prospěšné vzít na jedné straně celou tuto skupinu s vědomím, že mezi jednotlivými osobami existovaly propastné rozdíly co do počtu relací i reálného postavení. Takto je na Václavově dvoře doloženo celkem 160 relátorů a radů. U sedmi se mi nepodařilo sociální původ zjistit, 46 se řadí k duchovenstvu. Pro naše téma je zajímavých zbývajících 108. Sedm bylo měšťanského původu, mezi nižší šlechtu lze začlenit 32 osob. U dalších čtyř osob nelze spolehlivě určit, zda patřily mezi nižší či vyšší šlechtu; vedle čtyř členů panovnické dynastie patří zbylých 61 osob k vyšší šlechtě (do tohoto čísla zahrnuji i říšskou vyšší šlechtu).

---

²⁷⁷ Roli vyšehradské manské soustavy jako působiště řady pozdějších husitských osobností zdůraznil Petr ČORNEJ, *Velké dějiny země Koruny české V*, Praha Litomyšl 2000, s. 138.

²⁷⁸ Ivana ČERNÁ, *Příbuzenské vztahy členů Zelenohorské jednoty*, nepublikovaná diplomová práce, Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedf UK, Praha 2006.

Vedle celkového přehledu je užitečné vymezit si i užší skupinu, abychom zredukovali nebezpečí větších zkreslení, která by vznikla započtením osob vyskytujících se náhodně či pouze v jednotlivinách. Kritériem zde bude relátorská činnost doložená alespoň po dva roky.²⁸⁰ Z celkem 56 takto vybraných osob patřilo osm k duchovenstvu a čtyři k městskému stavu. Mezi šlechtice lze zařadit 41 osob, přičemž 15 náleželo k nižší šlechtě a 26 k nobilitě vyšší. Zbylé tři osoby byly členy panovnické dynastie. Proporčně tedy i užší okruh mocensky významných postav v králově okolí vykazuje sociální strukturu jako skupina širší. A byť mluva čísel může mocenské rozvržení na Václavově dvoře postihnout jen v určitých aspektech, přes možná zkreslení zaujme značný podíl vyšší šlechty oproti nobilitě nižší, a to jak při celkovém součtu, tak i při užším výběru. Užitečná jsou tato čísla ale především ve srovnání s ostatními panovnickými dvory. Nepůjde o žádnou komparaci se statistickými ambicemi, neboť takovému postupu brání rozdílné metodologické zakotvení jednotlivých studií i způsob publikování výsledků. Navíc by ne vždy šlo o srovnávání srovnatelného, neboť jednotlivé dvory měly různou přitažlivost pro příslušníky nobility. Zároveň teritoria, jež spravovaly, byla odlišná svou sociální strukturou, což se logicky promítalo i do sociálního složení dvora. Nicméně již jen položení jednotlivých výsledků vedle sebe může leccos naznačit.

Pro dvory římských panovníků lze vyjít z výzkumu Petra Morawa, jehož prosopografie sice dosud nebyla zveřejněna, nicméně alespoň dílčí výsledky jsou v četných studiích k dispozici. Jako první se nabízí srovnání s dvorem Václavova otce. Moraw pro Karlův dvůr doložil celkem 182 radů, z nichž 88 označil jako rady světské, přičemž vyloučil

---

²⁷⁹ Vycházím ze soupisů, jež sestavil I. Hlaváček, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen*, s. 456-482. Doplnky přinesl Týž, *K organizaci*, s. 121-122. Ivan Hlaváček navázal na seznam F. M. Bartoše, *Čechy v době Husově*, s. 460-474.

²⁸⁰ Uvedené kritérium bylo zvoleno z toho důvodu, že celkové počty relací nejsou k dispozici – pouze rozvržení v jednotlivých letech. Srovnej tabelární zpracování I. Hlaváčka, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen*, s. 473-476.

osoby měšťanského původu. Ačkoli neuvádí již další čísla, podíl vyšší šlechty, a to zejména nobility české, je podle něj velmi malý.²⁸¹ Dá se tedy předpokládat, že pokud je v období Václavovy vlády vyšší šlechta ve výkonných strukturách dvora zastoupena vůči svým méně urozeným druhům zhruba v poměru 2:1, na dvoře Karla IV. byl podíl nižší nobility mnohem výraznější. Podobný obrázek se nabízí u dvora Václavova protikrále Ruprechta Falckého. Zde je srovnávání poněkud ošidnější, neboť do hry vstupuje rozdílná sociální základna jeho dědičných zemí a další proměnné, nicméně pro ilustraci je srovnání poměrů na jeho dvoře užitečné. Z 97 doložených radů patřilo 31 k duchovenstvu, ze zbylých 76 světských náležely přibližně dvě třetiny k šlechtě nižší a jedna třetina k šlechtě vyšší.²⁸² Je zajímavé se podívat i na dvůr jeho následovníka ve falcké kurfiřtské hodnosti. V radě Ludvíka III., vládnoucího v letech 1410-1436, je doloženo 36 příslušníků vyšší a 118 nižší šlechty.²⁸³ Zde se zřetelně ukazuje, že přitažlivost dvora po ztrátě královské hodnosti poněkud poklesla, což se projevilo zvýšením podílu nižší šlechty.

Pro úplnost lze uvést složení rad Václavových vrstevníků. Bavorští vévodové z mnichovské větve (Jan II., Arnošt a Vilém III.), ze které pocházela Václavova druhá manželka Žofie, měli v laické složce rady (od roku 1392-1438) celkem 22 měšťanů, 9 příslušníků vyšší šlechty a 79 osob ze šlechty nižší.²⁸⁴ V rakouských zemích, které jsou sociální strukturou podobné českému prostředí, byla provedena analýza pro období 1365-1406 (Albrecht III. a Albrecht IV. z albertinské větve, Leopold III. a Vilém

---

²⁸¹ P. MORAW, *Räte und Kanzlei*, s. 287-288.

²⁸² Týž, *Beamtenum und Rat*, s. 87-109. Přitažlivost Ruprechtova dvora pro šlechtu sledoval J. SANDER, *Der Adel am Hof König Ruprechts (1400-1410)*, s. 97-120.

²⁸³ Christoph von BRANDENSTEIN, *Urkundenwesen und Kanzlei, Rat und Regierungssystem des Pfälzer Kurfürsten Ludwig III. (1410-1436)*, Göttingen 1983, s. 213-343.

²⁸⁴ Klaus von ANDRIAN-WERBURG, *Urkundenwesen, Kanzlei, Rat und Regierungssystem der Herzoge Johann II., Ernst und Wilhelm III. von Bayern-München (1392-1438)*, Kallmünz 1971, s. 116-151. Jen pro úplnost lze doplnit údaje vztahující se k následujícímu vévodovi Albrechtu III. V jeho radě působili čtyři měšťané, pět příslušníků vyšší šlechty a 57 zástupců šlechty nižší. Gerda Maria LUCHA, *Kanzleischriftgut, Kanzlei, Rat und Regierungssystem unter Herzog Albrecht III. von Bayern-München 1438-1460*, Frankfurt am Main u. a. 1993, s. 263-301.

z leopoldinské větve Habsburků). Byť nejsou k dispozici číselné údaje, dle autora dochází ke zlomu kolem 1400, kdy nižší šlechta začíná v radě vytlačovat šlechtu vyšší.²⁸⁵

Je samozřejmé, že kvantitativní analýzu by bylo vhodné doplnit i rozborem kvalitativním, a že by tím v rozložení sil mezi jednotlivými sociálními složkami došlo k určitým korekcím. Výsledný obraz by se však asi dramaticky nezměnil, a proto lze tvrdit, že podíl nižší šlechty na dvoře Václava byl ve vztahu k ostatním dvorům, ať již římských králů či dalších panovníků, výrazně menší; naopak zastoupení nobility vyšší se jeví velmi výrazné. Je nutné se ale zastavit ještě u jednoho často zdůrazňovaného tvrzení. Nižší šlechta je v předhusitských Čechách vnímána jako politicky nevyzrálá, a tato nevyzrálost se projevuje právě tím, že se na královský dvůr dostávají její příslušníci jen sami za sebe a ve své funkci následně selhávají. Podobná představa vychází z chápání vývoje jako procesu upevňování určitého korporativního vědomí a sebevědomí jednotlivých sociálních složek, přičemž právě nižší šlechta má být ukázkovým příkladem (s přelomovou fází v husitském období). Toto vnímání, jež je možné s určitými výhradami aplikovat na její podíl v zemských úřadech, je automaticky přenášeno i na dvorské prostředí, které ovšem fungovalo jinak. A sociální složení dvora vůbec nekopírovalo podíl té které society v celozemském dění. Co se týče dvora římských králů, prošel několika výraznými změnami v sociálním složení, a to třeba i za vlády jediného panovníka. Pokles podílu urozených v radě Fridricha III. dosáhl v závěru jeho života takových rozměrů, že z 12 nejdůležitějších osob náležela pouze jedna ke šlechtě vyšší, tři k nižší a zbylých osm byli měšťané. Za vlády Maxmiliána se tento poměr opět zvrátil ve prospěch nobility.²⁸⁶ Pokud se zaměříme na české panovníky,

---

²⁸⁵ Christian LACKNER, *Hof und Herrschaft. Rat, Kanzlei und Regierung der österreichischen Herzoge (1365-1406)*, Wien – München 2002 (= Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 41), s. 135.

²⁸⁶ H. NOFLATSCHER, *Räte und Herrscher*, s. 166-192.

tak již srovnání Karla s Václavem ukázalo, že vývoj šel jaksí obráceně, než by se dalo očekávat. V královské radě Jiřího z Poděbrad hrálo hlavní roli sedm osob, které byly relátory naprosté většiny panovnických listin: dva měšťané, čtyři nižší šlechtici a pouze jeden příslušník panského stavu.²⁸⁷ Za Vladislava se tento poměr rychle mění. Ze seznamu 30 nejdůležitějších královských radů a relátorů v období do 1490, jak jej sestavil Josef Macek, patří rovná třetina k nižší šlechtě, dvě třetiny k panstvu – a měšťané zde nejsou zastoupeni vůbec.²⁸⁸ Nepochybně se do složení obou dvorů promítly i konfesionální motivy. Sázet tedy na jakýsi obecný vývojový trend v zastoupení jednotlivých sociálních složek není u dvora možné. Ostatně je symptomatické, že přes složení Jiříkovy královské rady dnes nikdo nehovoří o milcích, ačkoli panstvo na průnik stavovsky nekvalifikovaných osob do vládního aparátu upozorňovalo se stejnou, ne-li větší razancí než za Václava IV.

* * *

Dvůr Václava IV. se podílem nižší šlechty nijak nevymykal soudobým panovnickým dvorům, právě naopak, její zastoupení zde bylo podprůměrné. Ani kompetentnost jejích příslušníků vcelku vzato nelze hodnotit apriori odmítavě, neboť dosavadní povšechné hodnocení se zrodilo zobecněním špatné pověsti několika jejích příslušníků a přenesením tohoto negativního obrazu na celou sociální vrstvu. Za výtkami směřovanými tímto směrem lze spíše než odraz reálné situace spatřovat politický program vlivné části panstva, která nebyla spokojena se svým mocenským postavením. Právě tato opozice ovšem ukazuje, v čem dvůr Václava IV. selhal – v jedné ze základních funkcí, jež má dvůr

---

²⁸⁷ Hynek PREISLER, *Královská rada Jiřího z Poděbrad*, nepublikovaná diplomová práce, Ústav českých dějin FF UK, Praha 2006, s. 47nn.

²⁸⁸ Josef MACEK, *Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526) I. Hospodářská základna a královská moc*, Praha 1992, s. 330-331, příloha 4.

plnit, totiž v integraci mocenských elit.²⁸⁹ I Karel se obklopil ve svém výkonném aparátu lidmi, kteří neměli dostatečnou stavovskou kvalifikaci, dokázal však českému panstvu nabídnout jiné uplatnění. Jeho příslušníci se pohybovali v rámci širšího dvora na významných akcích či festivitech, představitele zemských struktur Karel zahrnul do programu panovnické reprezentace, jak o tom svědčí např. znaková galerie na hradě Lauf, aniž by jim přitom přepustil iniciativu ve vlastním výkonném aparátu. Nic z toho nedokázal Václav IV. nabídnout a ani se o to nesnažil. Je logické, že vztah mezi královskou mocí a vlivnou částí panstva, jenž se za Karla IV. pohyboval na hraně možného, později sklouzl do opozičního postoje. Skutečná role nižší šlechty na Václavově dvoře však nebyla totožná s tím, co o ní ve svém programu vyšší šlechta prohlašovala a co se později stalo obecným přesvědčením při hodnocení Václavovy vlády.

---

²⁸⁹ Werner PARAVICINI, *Die ritterlich-höfische Kultur im Mittelalter*, 2. vyd. München 1999 (= Enzyklopädie Deutscher Geschichte 32), s. 66-67; Sven RABELER, *Vertrauen und Gunst. Klientelismus am spätmittelalterlichen Hof*, in: *Der Fall des Günstlings*, s. 60.

II/3 Úloha zemského soudu pro formování panského stavu

Při hledání kritérií, jimiž lze definovat vyšší šlechtu (a šlechtu vůbec), se nejčastěji operuje s pojmy urozenost, majetek, moc, prestiž či politická činnost. Není pochyb o tom, že všechny tyto složky do vymezení pojmu vyšší šlechta nějakým způsobem patří. Jde ovšem o kritéria, jejichž obsah nelze vždy hmatatelněji uchopit. Středověký člověk, a v tom se neliší od moderního historika, se snažil najít exaktnější způsob, jak přesněji vymezit příslušnost k vyšší šlechtě. Pro pozdněstředověké období v Čechách a na Moravě je toto kritérium v pramenech doložitelné. Dokonalého panství měly požívat ty rody, jejichž členové bývali relátoři k deskám, jinak řečeno: plnohodnotným příslušníkem panského stavu byl šlechtic, jehož předkové přiseděli u zemského soudu a koncipovali jeho nálezy.²⁹⁰ Již z naznačeného faktu vyplývá mimořádný význam této instituce při formování vyšší šlechty.

Pokud je situace poměrně přehledná pro pozdní 15. století, v období starším se pohybujeme na méně pevné půdě. Celá řada otazníků, které se vznášejí nad počátky zemského soudu, ztěžuje pochopitelně i poznání poměru této instituce k utváření se panského stavu. Diskuse o zrodu zemského soudu se táhne od počátků kritické historiografie; v posledním půlstoletí převážilo při výkladu jeho vzniku pojetí Zdeňka Fialy,²⁹¹ k němuž ovšem vznesl před nedávnem závažné výhrady Libor Jan.²⁹² Dvě hlavní koncepce, které s různými obměnami a s různou intenzitou stály v centru diskuse několik generací, tak i dnes nárokují svoji platnost.

---

²⁹⁰ Zcela explicitně je toto kritérium poprvé vyjádřeno roku 1480 pro moravskou panskou obec. *Moravské zemské desky II. Kraj olomoucký 1480-1566*, s. 3-4; *Kraj brněnský 1480-1566*, s. 3-4. Srov. i zde kap. 1/2. Základní přehled literatury k problematice zemského soudu in: Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan JANÁK – Jan DOBEŠ, *Dějiny správy v českých zemích. Od počátků státu po současnost*, Praha 2005, zejm. s. 42, 71-74, 113-115.

²⁹¹ Zdeněk FIALA, *Panovnické listiny, kancelář a zemský soud za Přemysla II. (1247-1253-1278)*, SAP 1, 1951, s. 165-294, zde s. 268-286.

²⁹² L. JAN, *Václav II.*, s. 194-215.

Rozhodnout s jistotou, zda zemský soud vznikl z podnětu Přemysla Otakara II. jako královská instituce, či se vyvíjel pozvolna po celé knížecí období a souvisel s legislativní činností privilegovaných osob, je na základě chudých, navíc často dvojznačných pramenů stěží možné. Nicméně obě stanoviska, někdy zacházející do krajností, nemusí být úplně nesmiřitelná. Nalézání práva svobodnými muži, které je pro knížecí Čechy nezpochybnitelným faktem, mohlo v době Přemysla Otakara II. dostat formálnější podobu. Pokus panovníka dosáhnout skrze institucionalizaci lepší kontroly nad určitým fórem by nebyl ojedinělý, stejně jako by se nestalo naposledy, že šlechta králův vliv rychle oslabila a institucionální zakotvení využila ve svůj prospěch (to je případ dvorského nebo komorního soudu).²⁹³

S myšlenkou spojit počátky vyšší šlechty se zemským soudem vystoupil před sto lety Emil Werunsky.²⁹⁴ Odmítl v té době převažující teorii, která proces formování vyšší šlechty vázala především na výkon moci ve správních strukturách přemyslovského státu, a nadhodil tezi, že utváření panského stavu souvisí s dědičným zastáváním místa na zemském soudu. Byť dochované prameny neumožňují Werunského tezi spolehlivě verifikovat (a možná i proto zůstal jeho názor spíše stranou diskuse), je možné se na věc podívat pod jiným úhlem. Pro formování a soudržnost každého společenství je potřebné, aby mělo svoje určité místo, ať už myšleno prostorově či institucionálně, kde dochází ke setkávání jeho příslušníků. Výstižné označení pro tento fenomén uvedl do literatury na Geoffrey R. Elton, pracující s termínem *point of contact*.²⁹⁵ Pokud je sociální složení společenství dostatečně homogenní, prohlubuje

---

²⁹³ R. NOVOTNÝ, *Dvorská a zemská hierarchie*, s. 156. Zde kap. II/1.

²⁹⁴ Emil WERUNSKY, *Die landrechtlichen Reformen König Ottokars II. in Böhmen und Österreich*, *Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung* 29, 1908, s. 253-290, zde s. 290.

²⁹⁵ Geoffrey R. ELTON, *Tudor Government: The Points of Contact*, in: TÝŽ, *Studies in Tudor and Stuart politics and government III. Papers and Reviews 1973-1981*, London a.d. 1983, s. 3-57.

se zde kolektivní povědomí, které se identifikuje právě s tímto místem setkávání.²⁹⁶

Zemský soud splňoval všechny předpoklady pro to, aby se stal místem, kde se kromě řešení věcných otázek mohla utvářet vyhraněná sociální skupina, vyšší šlechta. Pravidelná zasedání umožňovala kontakt jejich příslušníků, postupná ritualizace jednání vedla k utvrzování povědomí o výjimečné roli této instituce a pochopitelně přispívala i k pocitu výlučnosti členů kolegia. Spojit počátky vyšší šlechty se zemským soudem přitom vůbec není v rozporu s převažujícím míněním, jenž klíčové kritérium spatřuje ve velkém pozemkovém vlastnictví – ne náhodou bylo hlavní náplní činnosti soudu právě řešení majetkových záležitostí. Nicméně pozemková držba byla teprve předpokladem, aby se tato sociální skupina pevněji zformovala. Vlastní rysy ji vtiskl právě až zemský soud. Zde se utvářela pravidla komunikace společenství vyšší šlechty, zde docházelo k prohlubování její vnitřní soudržnosti a zároveň byl demonstrován mocenský nárok vůči ostatním sociálním vrstvám.

Výhody zemského soudu jako instituce vhodné pro utváření vyšší šlechty se ukáží zejména ve srovnání s dalším politickým fórem, zemským sněmem (zde již je řeč o 14. století, stranou ponechávám otázku jejich případného vzájemného vztahu ve starším období). Ačkoli z hlediska závažnosti politických rozhodnutí stál nepochybně výše než zemský soud, zahrnoval zároveň mnohem širší sociální spektrum, jeho jednání nebylo místně vázáno a vlastní průběh jednání nebyl tolik ceremoniálně reglementován, neboť se podřizoval aktuálnosti témat. Svolávání zemského sněmu bylo navíc vázáno s výjimkou interregna na souhlas krále. Ačkoli i v zemském soudu si podržel formální vedení panovník, chod této instituce byl na něm nezávislý. Postavení krále, i díky jeho nepřítomnosti na většině jednání, se odráželo více v rovině symbolické

---

²⁹⁶ To není případ např. typického point of contact, panovnického dvora, integrujícího do sebe příslušníky různých sociálních vrstev, kde společným jmenovatelem byl mnohdy právě jen panovník.

než faktické. Skutečným garantem fungování i charakteru zemského soudu byla vyšší šlechta.

Provázanost zemského soudu a vyšší šlechty se ve 14. století odráží i v rovině terminologické, ve výrazu panský soud. Toto označení přitom nereflektuje jen skutečnost, že zde směli zasedat výhradně příslušníci panstva. Právě až činnost na zemském soudu dodávala šlechticům faktickou legitimaci jejich postavení v nejvyšším patře urozené vrstvy. Uvedení do soudcovské lavice, jež patřilo ke klíčovým rituálům provázejícím činnost zemského soudu, je v této souvislosti možné chápat jako skutečný přechod šlechtice do panského stavu, respektive potvrzení statusu jeho rodu jako panského. Přísahou se uchazeč zavázal respektovat pravidla společenství a podřídil svoji budoucí aktivitu v jeho prospěch. Uvedením do lavice zároveň získal jasně vymezenou pozici v rámci vyšší šlechty, což přispívalo k upevnění hierarchické struktury skupiny a snižovalo konfliktní potenciál. Ten ovšem nebyl odstraněn beze zbytku a pokud šlechtic považoval místo na zemském soudu za nepřiměřené, docházelo k tzv. sporům o přednost, při nichž se dále upřesňovaly vnitřní mechanismy panské skupiny.²⁹⁷

* * *

Husitská revoluce přinesla změnu jak v postavení vyšší šlechty, tak i v postavení zemského soudu, jenž v průběhu válečného období přerušil svoji činnost. Oslabení moci panstva v důsledku vzestupu dalších společenských vrstev bylo umocněno konfesijním rozkolem, který šel mnohdy napříč jednotlivými rodinami. Pozvolná restituce mocenských pozic vyšší šlechty v závěru válečného konfliktu měla dostat symbolické vyjádření i v obnovení chodu zemského soudu. Návrat k

---

²⁹⁷ K tomu více Robert NOVOTNÝ, *Spory o přednost ve středověku a na počátku raného novověku*, in: *Rituál smíření (Konflikt a jeho řešení ve středověku)*, vyd. Martin Wihoda – Martin Nodl, Brno 2008. Zde kap I/3.

předrevolučnímu stavu nicméně nebyl možný, neboť účast na jeho jednání si nyní nárokovaly i nižší šlechta a královská města.²⁹⁸ Ačkoli se zástupci těchto stavů zaštiťovali fiktivními právními nároky, klíč k pochopení jejich požadavků leží v politické kultuře husitského období. Ta byla z velké míry utvářena sněmy, na kterých měly oba tyto stavy rozhodující podíl. Ve chvíli znovuoobnovení zemského soudu tak automaticky přenášely svoji reálnou mocenskou pozici i na toto politické fórum.

Zatímco zástupci měst brzy pochopili, že na prosazení svých nároků nemají šanci, nižší šlechta se snažila získat místa na zemském soudu i nadále. Následný vleklý spor je chápán jako konflikt mezi dvěma stavovskými korporacemi, nicméně nemělo by zaniknout, že za nižší šlechtou se zde skrývaly nikoli zájmy stavu jako celku, ale především snaha několika desítek předních osobností udržet si pozice získané za husitské revoluce.²⁹⁹ Dalo se očekávat, že zemský soud získá v porevolučním politickém životě opět klíčovou roli. Snaha neztratit mocenské zázemí příslušníkům této elitní skupiny nižší šlechty velela, získat zde svůj prostor. A tímto prostorem byly v obrazném i doslovném významu lavice zemského soudu.

Zástupci panského stavu věděli, že reálný politický vliv předních příslušníků nižší šlechty nemůže zůstat v rámci zemského soudu bez odezvy, nicméně nehodlali svoji vrcholnou instituci po formální stránce ve větší míře otevřít. Řešením bylo připustit do lavic jednotlivce, aniž by tím zpochybněn panský charakter zemského soudu. Tento výklad by mohl potvrzovat i formulář nálezů v přechodném období po vynesení prozatímního rozsudku (1437). Ačkoli byla příslušníkům nižší šlechty

---

²⁹⁸ J. MARKOV, *Spor pánů a rytířů*, s. 98-103.

²⁹⁹ Podíl zámožných a samostatněji politicky vystupujících příslušníků byl v rámci nižší šlechty i po husitské revoluci velmi nízký. Dá se odhadnout na pár desítek jednotlivců, což při literaturou uváděném počtu 3000 rodů nižší šlechty (pro Čechy i Moravu) představovalo pouhý zlomek. Naprostá většina zůstávala v pohusitském období politicky a mnohdy i ekonomicky

účast na soudu předběžně povolena, terminologicky vše zůstává při starém a veškerí přísedící zemského soudu jsou i nadále nazýváni pány.³⁰⁰

Po období bezvlády, kdy zemský soud nezasedal, se otázka jeho osazení znovu dostala na pořad dne za panování Ladislava Pohrobka. Ze zápasu, který může na první pohled vypadat jako sociálně podmíněný, se mezitím ovšem stalo důležité politikum. Zatímco vyšší šlechta sestávala převážně z katolíků, politicky aktivní část nižší šlechty byla z velké většiny utrakvistická. To je celkem logický důsledek revoluce, neboť mocenský vzestup se příslušníkům nižší nobility nabízel především v husitských řadách. Nejmocnější muž v zemi, Ladislavův zástupce Jiří z Poděbrad v tuto chvíli preferoval konfesijní hledisko před stavovským a úsilí nižší šlechty o získání míst v zemském soudu podpořil.³⁰¹ Definitivní rozhodnutí v tomto ohledu ale padlo až roku 1487, kdy bylo nižší šlechtě vyhrazeno mezi přísedícími 8 míst.³⁰² Jedna z podmínek panského stavu ovšem zněla, že obě skupiny se budou přísně oddělovat a v zápisech či nálezích bude vždy přesně uvedeno, kdo k jakému stavu patří. Přestože bylo hegemonní postavení panstva na zemském soudu narušeno, svoji úlohu pro sebeidentifikaci vyšší šlechty si toto grémium podrželo i nadále.

---

závislá na patronech z panských rodů. K počtu rodů srov. Miloslav POLÍVKA, *The Bohemian Lesser Nobility at the Turn of the 14th and 15th Century*, *Historica* 25, 1985, s. 150-151.

³⁰⁰ V pohusitském období existovalo jasné povědomí o tom, kdo náležel k vyšší a kdo k nižší šlechtě a proto mohli být v relacích nižší šlechtici zahrnuti mezi pány, aniž by z toho byly odvozovány důsledky pro jejich momentální stavovské zařazení. Je však otázkou, nakolik mohlo toto označování mít vliv v pozdější době, kdy šlechtici právě na základě svědeckví zemských desk dokazovali, zda patřili mezi vyšší šlechtu.

³⁰¹ Politické pozadí této fáze boje o sedání zdůraznil Jiří JUROK, *Zápas o zemský soud – jedna z příčin vzniku Zelenohorské jednoty roku 1465*, *Husitský Tábor* 6-7, 1983-1984, s. 181-192; TÝŽ, *Neznámý rukopis doby poděbradské. Studie k problematice politického zápasu panstva, rytířstva a panovníka o zemský soud v Čechách během XV. stol.*, *Právněhistorické studie* 27, 1986, s. 27-56, zde s. 42-49; TÝŽ, *Edice nových pramenů z neznámého právního rukopisu doby poděbradské*, *Právněhistorické studie* 28, 1987, s. 75-104, zde s. 90-95. V oprávněné kritice některých autorových tezí (srov. zejm. Ivan MARTINOVSKÝ, in: *Husitský Tábor* 10, 1988-1991, s. 309-313) bohužel zanikl přínos autorových studií.

³⁰² *Reliquiae tabularum II*, s. 421.

Pokud za husitské revoluce i v období těsně následujícím nedochází k přílišnému prolomení bariéry mezi nižší a vyšší šlechtou, zvýšenou mobilitu mezi oběma stavy lze sledovat za vlády Jiřího z Poděbrad. Řada rodů z nižší šlechty, které získaly za revoluce významné postavení, se snažila o povýšení do panského stavu. Šlo již o generaci synů, neboť povýšení těch, kteří stáli na počátku mocenského vzestupu, byla spíše výjimečná. To je vcelku obecnější pravidlo, které platí i v jiných časových a teritoriálních souvislostech. Jiří z Poděbrad navíc docenil význam povyšování pro svoji politiku a cílevědomě jimi upevňoval jak prestiž svých věrných, tak i svoji pozici. Tento trend panská obec odmítala a prosadila, že přijímání do panského stavu bylo podřízeno svolení zemského soudu.³⁰³ Teprve když byl uchazeč přijat na jeho jednání, složil přísahu a získal své místo v lavicích, mohl být považován za plnoprávného příslušníka vyšší šlechty. Tento postup dodržovala panská obec i ve chvíli, kdy zemský soud dlouhodobě nezasedal, takže např. páni z Weitmile, Lobkovicové a Smiřičtí, povýšení v průběhu 70. let 15. století, si museli počkat na potvrzení svého statusu až do znovuoobnovení jednání soudu 1479.³⁰⁴

Ve snaze příslušníků nižší šlechty o proniknutí do panského stavu je zajímavá jedna skutečnost. Někteří uchazeči se v úsilí získat lepší výchozí pozici odvolávali na fakt, že jejich předkové byli přísedícími u zemského soudu – rodovou posloupnost v tomto případě odvozovali nikoli od pokrevní příbuznosti, ale z kontinuity držby sídla. Tzn., že pokud byl např. v předhusitských deskách zemských uveden mezi přísedícími šlechtic s určitým domicilem, a příslušné sídlo nyní držel uchazeč o přijetí, snažil se odvozovat nárok právě od této skutečnosti. Je pochopitelné, že vyšší šlechta podobnou argumentaci odmítala, neboť „*siedlem se urozenie neponižuje ani povyšuje*“.³⁰⁵

---

³⁰³ R. NOVOTNÝ, *Uzavírání panského stavu*, s. 298, 304. Zde kap. I/2.

³⁰⁴ Praha, Knihovna Národního muzea, sg. I A 1, f. 190r.

³⁰⁵ J. JUROK, *Edice nových pramenů*, s. 91.

Části povýšenců z řad nižší šlechty se v druhé polovině 15. století mezi vyšší šlechtu podařilo proniknout, část si získala mocenské zázemí v možnosti obsadit jedno z osmi míst na zemském soudu. V každém případě určité rozvolnění pravidel vedlo vyšší šlechtu ke snaze o jejich precizaci. Svou roli tu sehrály i dlouhé cízury v době bezvládní či bojů, kdy se soud nescházel. Aby se předešlo případným neoprávněným nárokům, přistoupili pánové k písemnému vymezení panských rodů podle definice zmíněné hned v úvodu, tedy relátorství k deskám zemským. Podle délky působení na zemském soudu byl panský stav dále hierarchizován na rody starožitné a rody novožitné, přičemž obě kategorie mohly mít další modalitu: např. mezi starožitnými směly na Moravě sedat rody, které sice patřily již dříve mezi přísedící zemského soudu, nevykonávaly však relátorskou funkci, či rody s obnoveným panstvím, zakládajícím se na čestném prohlášení o své bývalé příslušnosti k pánům, jež byla dočasně pozbyta kvůli zchudnutí.

Vnitřní dynamika vývoje panského stavu se odráží i ve vztahu panovníka a zemského soudu. Pokud se vyšší šlechtě v jagellonském období podařilo prosadit, aby rozšiřování jejich řad spadalo plně do kompetence zemského soudu, mohlo by se zdát, že královy možnosti ovlivňovat složení panského stavu byly značně podvázány. Nicméně vhodné personální obsazení důležitých úřadů na zemském soudu králi usnadňovalo – vedle prosazení dalších mocenských požadavků – otevřít brány panského stavu pro jím povýšené šlechtice. Obsazení klíčových pozic, jejichž držitelé měli na zemském soudu hlavní slovo (nejvyšší purkrabí, nejvyšší sudí a nejvyšší komorník),³⁰⁶ naznačuje, jakým vlivem mohl disponovat na zemském soudu první z řady habsburských panovníků Ferdinand I.³⁰⁷

---

³⁰⁶ V případě sporných nároků na zemském soudu rozhodovalo právě mínění jeho nejvyšších hodnostářů. Jan MARKOV, *Kapitoly z dějin českého zemského soudního řízení 12.-17. století*, Praha 1967, s. 303-304.

³⁰⁷ Skutečnost, že Ferdinand svými zásahy ovlivňoval složení zemského soudu, dokazují stížnosti českých stavů z roku 1545. *Sněmy české I*, s. 612, 623. Seznam nejvyšších úředníků

Začneme u úřadu nejvyššího purkrabí pražského. Při nástupu Ferdinanda na český trůn zastával tuto hodnost Zdeněk Lev z Rožmitálu,³⁰⁸ jehož vztahy s králem byly značně napjaté. Panovníkovi nahrály finanční problémy zadluženého magnáta a v březnu 1530 donutil Rožmitála na svůj úřad rezignovat. Zároveň využil příznivé mocenské konstelace a na uprázdněné místo dosadil – bez ohledu na mínění stavovské obce – svého oddaného stoupence Jana z Vartenberka (1530-1541), dosavadního prezidenta české komory.³⁰⁹ Mezi loajální Ferdinandovy přívržence patřil i Vartenberkův nástupce v úřadu nejvyššího purkrabího Volf st. Krajíř z Krajku (1541-1554), v době stavovského povstání 1547 mluvčí královské strany.³¹⁰ Ani u dalšího držitele klíčové hodnosti zemského aparátu, Jana IV. ml. Popela z Lobkovic (1554-1570), dříve prezidenta dvorské komory a nejvyššího komorníka, nelze pochybovat o těsném sepětí se zájmy královského dvora.³¹¹ Až na krátké období Rožmitálova úřadování tak drželi po celou dobu Ferdinandovy vlády hodnost nejvyššího purkrabí blízcí královi spojenci.

Podobný obraz nabízí personální obsazení úřadu nejvyššího zemského sudího. Ten držel při Ferdinandově nástupu Zdislav Berka z Dubé (1523-1534), vystřídáný později svým příbuzným Jindřichem Berkou z Dubé (1534-1541).³¹² Oba členové nezámožné větve panského rodu patřili mezi

---

v letech 1526-1547 u Josefa JANÁČKA, *České dějiny. Doba předbělohorská I/III (1526-1547)*, Praha 1984, s. 337-338 (s chybným vročením pádu Zdeňka Lva z Rožmitálu), dále srov. *Dílo Františka Palackého I*, uspořádal Jaroslav CHARVÁT, Praha 1941, s. 365-366.

³⁰⁸ Otakar VINAŘ, *Zdeněk Lev z Rožmitálu*, *Heraldika a genealogie* 27, 1994, č. 3-4, s. 129-152; Miroslava VANDROVCOVÁ, *Zdeněk Lev z Rožmitálu – děd († 1535) a vnuk († 1580)*, *ČNM A* 172, 2003, s. 81-93.

³⁰⁹ K okolnostem Rožmitálova pádu J. JANÁČEK, *České dějiny. Doba předbělohorská I/III*, s. 87-93.

³¹⁰ *Tamtéž*, s. 226-237, 286-287.

³¹¹ Pro číslování jednotlivých členů nepřehledné lobkovické genealogie využívám příručky Marie MŽYKOVÁ – Petr MAŠEK – Stanislav KASÍK, *Lobkowiczové. Dějiny a genealogie rodu*, České Budějovice 2002, zde s. 81. K osobnosti Jana ml. Popela nejnověji Václav BŮŽEK, *Manželky a děti Jana mladšího Popela z Lobkovic (1510-1570)*, in: *Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesoru Josefu Petráňovi*, vyd. Jaroslav Pánek, Praha 2004, s. 261-283.

³¹² Wenzel HIEKE, *Die Berka von Duba und ihre Besitzungen in Böhmen III*, *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 26, 1888, s. 81-86. Nejasný je příbuzenský

oddané přívržence habsburského panovníka a od úzké spolupráce s královským dvorem si slibovali osobní vzestup i posílení prestiže rodu. Zdislav se záhy propracoval do čela Ferdinandovy strany v Čechách a co mu chybělo na politických schopnostech, nahrazoval nezměrnými ambicemi a oddaností vůči králi.³¹³ Mezi rozhodné stoupence Ferdinandovy politiky patřil i Jan III. st. z Lobkovic, zemský sudí v letech 1541-1554, nekompromisní obhájce králových zájmů v době stavovského povstání 1546-1547. Jediným držitelem tohoto úřadu, jehož postoje nelze označit za bezvýhradně prokrálovské, tak byl v době Ferdinandova panování Jan z Valdštejna na Hrádku nad Sázavou (1554-1570); nicméně i on patřil do širší skupiny šlechticů loajálních vůči panovníkovi.

Z klíčových úřadů na zemském soudu zbývá nejvyšší komornictví a i zde se objevuje podobný obraz jako v předešlých dvou případech. Jaroslav z Šelmberka, nejvyšší komorník v letech 1525-1549, patřil k jedenácti předním šlechticům, kteří byli v relaci o královské volbě označeni za jeho bezvýhradné podporovatele.³¹⁴ Přes své kališnické vyznání, jež mohlo vyvolávat neshody, se za krále v klíčových okamžicích vždy postavil, včetně kritického roku 1547, kdy byl Ferdinandem vyslán na únorový sněm s cílem zabránit vyhocení odboje. Po Šelmberkově smrti zastávali komornický úřad již zmiňovaný Jan III. st. z Lobkovic (1549-1554) a Adam ze Šternberka (1554-1560), rovněž králův exponent. V roce 1547 ho Ferdinand ustavil lajtnantem hotovosti a za své služby Adam získal dva roky poté hodnost dvorského sudího. Teprve roku 1560, kdy se nejvyššího komornictví ujal Vilém z Rožmberka, ztratil panovník na tomto místě blízkého spojence. Přes lpění na principech stavovské

---

vztah mezi oběma Berky; J. JANÁČEK, *České dějiny. Doba předbělohorská I/II*, s. 122, pozn. 52, má Jindřicha za otce Zdislava, což se nejeví pravděpodobné; August SEDLÁČEK, Berka z Dubé, in: *Ottův slovník naučný* 3, 2. vyd. Praha – Litomyšl 1996, s. 817, na zařazení Jindřicha do genealogie rodu vzhledem k nedostatku pramenů rezignoval.

³¹³ Zdislavův portrét podal J. JANÁČEK, *České dějiny. Doba předbělohorská I/II*, s. 122-123.

³¹⁴ *Sněmy české I*, s. 81.

politiky však zůstal vladař nejmocnějšího českého rodu vůči habsburským panovníkům loajální.³¹⁵

Letmý rozhled po personálním obsazení tří pro chod zemského soudu nejdůležitějších úřadů ukazuje na případný mocenský vliv, kterým mohl Ferdinand v této instituci disponovat. S výjimkou krátkého funkčního období Zdeňka Lva z Rožmitálu drželi klíčové hodnosti ve velké většině královi blízcí spojenci, v menším počtu případů alespoň loajální šlechtici. To mělo svůj dopad i na vnitřní vývoj panského stavu.³¹⁶ Habsburkové počínaje Ferdinandem I. sahali k povyšování svých věrných velice často a s podporou zemského soudu mohli tak systematicky narušovat do té doby poměrně monolitický blok vyšší šlechty.³¹⁷

Zároveň je v nastíněném personálním obsazení možné sledovat další proces, který – zatím jen nenápadně – vstupuje do hry. Pokud bylo pro členy panských rodů jedním z hlavních zdrojů sociálního kapitálu místo na zemském soudu, nyní začíná hrát stále významnější roli panovnický dvůr. Pro naprostou většinu politicky aktivních pánů zůstává cílem zisk významného zemského úřadu, případně důležitého postavení na zemském soudu. Cesta k nim však již přestává vést jen skrze stavovské struktury. Stále více šlechticů se orientuje na krále, jenž jim tyto hodnosti zprostředkovává. Je pouze otázkou času, kdy se panovnický dvůr stane tím centrem, jenž bude nabízet šlechticům více prestiže než zemské instituce. Podobně jako u výše popsaného „rozměňování“ vyšší šlechty v důsledku tzv. uzavření se jedná o proces velmi pozvolný, jenž ovšem

---

³¹⁵ J. PÁNEK, *Vilém z Rožmberka*, srov. zejm. s. 128-135.

³¹⁶ Ponechávám zde stranou otázku celkového rozvržení sil v zemských úřadech, jež může napovědět ještě více o mocenské rovnováze v počáteční fázi habsburské vlády. Na zemské úřady tradičněji spjaté s dvorem měl král pochopitelně ještě větší vliv (nejvyšší kancléř, nejvyšší hofmistr, dvorský sudí). Dědičné úřady (nejvyšší maršálek – páni z Lipé, nejvyšší číšník – Vartenberkové, nejvyšší stolník – Hazmburkové) oproti tomu ztrácely svůj vliv. Šlo o pochopitelný proces, neboť ani panovník, ani šlechtická obec neměli zájem ponechat přílišnou moc úřadům, jejichž složení nemohli – a pokud ano, tak jen velmi omezeně – ovlivňovat.

³¹⁷ Přesnější údaje jsou k dispozici až od 1542. Počínaje tímto rokem bylo do konce Ferdinandovy vlády přijato do panského stavu 9 rodin. J. KOVAŘÍK, *Proměny feudální třídy*, tabulka na s. 159. O převaze šlechticů z okruhu panovnického dvora mezi nobilitovanými *tamtéž*, s. 141-142.

později nabere dynamiku, při níž panský stav projde výraznou proměnou. Nicméně v polovině 16. století, kdy byly tyto změny již nastartovány, představovalo místo na zemském soudu stále centrální bod šlechtické prestiže. Vilém z Rožmberka mu dokonce přisuzoval takovou úlohu, že vyhrožoval emigrací do údajné kolébky svého rodu Itálie, pokud by jeho přednostní místo nebylo respektováno.

* * *

K popularizaci zemského soudu jako vrcholné šlechtické a soudní instituce Českého království sloužila od sklonku středověku nejrůznější vyobrazení. Dosavadní literatura jim věnovala patřičnou pozornost, přičemž v centru zájmu stála rekonstrukce podoby jednacích místností a soudního jednání. Tím ovšem jejich výpovědní hodnota nekončí. Zastavme se nejdříve u nejstaršího dřevořezu z roku 1530.³¹⁸ (Shodou okolností byl vytvořen ve stejný rok, kdy vznikla první rytina říšského sněmu, typologicky velmi podobné tomuto.) Poskytuje na první pohled méně informací než pozdější zobrazení, neboť je pojednán hodně ve zkratce a vzhledem k reálnému prostoru i nepřesně. To ovšem nemusí být nutně nevýhoda, právě naopak. Byť z něj nevyčteme detaily o prostorovém uspořádání a zasedacím pořádku, právě způsob, jakým autor vyobrazení pojal, svědčí o určitém záměru. Zajímavé jsou postavy soudců. Těch je oproti skutečnému stavu pouhých dvanáct a jejich uspořádání neodpovídá skutečnému podkovitému tvaru, nýbrž vytváří dvě strany trojúhelníku. Dá se předpokládat, že šlo o určitou zkratku, přičemž volba dvanáctky zde nebyla náhodná jako čísla symbolizujícího úplnost či dokonalost. Triadické schéma zároveň odkazuje k ideálnímu tvaru, který sloužil k zobrazování společenského řádu, a tudíž byla divákům jeho symbolika jasně srozumitelná.

Obr. 3. Zemský soud na dřevorezu 1530

Nabízí se otázka, kdo je na tomto obraze nositelem akce, nepočítáme-li zástupce stran za šraňkami, kteří jsou v pohybu zobrazeni vždy. Vidíme na několika příkladech, že soudci mezi sebou hovoří a jsou to právě oni, kdo má mít hlavní slovo při vynášení nálezu. Role krále je zde pojata velmi staticky, tedy přesně tak, jak ji chtěla vyšší šlechta v době největšího rozmachu stavovské moci mít. Opačné vyznění lze však nalézt na dřevorezu z roku 1563,³¹⁹ kde je nositelem práva jednoznačně král. Oči

---

³¹⁸ *Artykulové na Sněmu obecným, kterýž držán byl... Léta Páně MDLXIII*, Praha 1564, titulní list (dřevorez pochází z roku 1530).

³¹⁹ *Práva a zřízení zemská Království českého*, Praha 1564, titulní list.

Obr. 4. Zemský soud na dřevořezu 1563

téměř všech přítomných jsou upřeny k panovníkovi, jehož pozvednuté žezlo naznačuje, že právě on nyní mluví. A je i patrné, že mluví směrem ke katedře. Hlavní komunikační osa tak probíhá mezi králem a nejvyšším písařem, což zdůrazňují nejen pohledy přítomných, ale i směr maršálkova meče a purkrabské hole. Dá se říci, slovy fotografie, že naše oči jsou „taženy“ na linii král – nejvyšší písař. Zda-li je to záměr, či náhoda, může napovědět jméno zadavatele vyobrazení. Je jím Volf

z Vřesovic, příslušník rytířského stavu, který učinil velkou kariéru v královských službách.³²⁰ Za svoje nekompromisní postoje v době stavovského povstání 1547 byl Ferdinandem I. bohatě odměněn a získal i nejvyšší zemský úřad, jehož mohl jako nižší šlechtic dosáhnout – stal se právě nejvyšším písařem. Je tedy logické, že objednavatel a patrně i konceptor vyzdvihl na vyobrazení úlohu svoji a krále, jemuž vděčil za svoje postavení.

Nejen dřevorezy s vyobrazením zemského soudu – se zdánlivě neutrálním poselstvím – v sobě skrývají další významové roviny. Symbolická sdělení s preferencí osobní reprezentací charakterizují rovněž další typ zobrazení zemského soudu, jimiž jsou monumentální fresky na stěnách slavnostních sálů šlechtických sídel. Máme dochovány tři, v Jindřichově Hradci, v Horšovském Týně a v Bechyni,³²¹ další dnes již zmizelá se nacházela ještě v 19. století na zámku v Dobrovici. Účel těchto zobrazení bývá označován jako oslava jednotlivce (či jeho rodu), panského stavu a zemského soudu. Pokud postavíme smysl maleb takto souřadně, osvětlíme jej pouze částečně. Možná by bylo lépe říci, že účelem fresek je zobrazit prestižní pozici jednotlivce či rodu v rámci hierarchie panského stavu, jejímž hlavním jevištěm byl zemský soud. Nešlo tedy o panský stav jako takový, nýbrž o zdůraznění výjimečného postavení zadavatele uvnitř této sociální skupiny. Zemský soud pak nehraje roli jako něco oslavovaného, ale pouze logickou kulisu, neboť vztažným bodem šlechtické prestiže byl právě on. Z toho vyplývá i charakter maleb, kde jsou jednotlivé detaily obětovány, nicméně vždy je dbáno na přesné dodržení hierarchie urozených. Ne náhodou jsou zadavateli dvou ze tří dochovaných maleb šlechtici, kteří dosáhli na vrcholný post – úřad nejvyššího purkrabího.

---

³²⁰ K jeho osobě J. JANÁČEK, *České dějiny. Doba předbělohorská III*, passim.

³²¹ Naposledy se jim věnovala Zuzana HLAVICOVÁ, *Maliřská výzdoba Rožmberského sálu na zámku v Bechyni*, netištěná bakalářská práce, Seminář dějin umění MU, Brno 2006.

Obr. 5. Vyobrazení zemského soudu na zámku Horšovský Týn

Obětování celku na úkor vyzdvižení vlastní osoby je patrné zejména na freskách zámku v Horšovském Týnu, jenž patřil Janu ml. Popelovi z Lobkovic. Na centrálním výjevu vidíme pouze dvě postavy, Lobkovice a krále, přičemž postava panovníka je vyobrazena v menším měřítku než zadavatele. Pozadí na rozdíl od např. bechyňské fresky nemá nic společného s realitou Staré sněmovny, naopak, sochy evangelistů v iluzivních nikách dodávají scéně sakrální příděch. Opět však jde především o zdůraznění výsadního postavení Lobkovice v hierarchii

české šlechty. Právě v Horšovském Týně se konaly schůzky české nobility při cestách do Říše a prezentace Lobkovicova výjimečného postavení zde nacházela patřičné publikum.³²²

Posledním typem zobrazení zemského soudu je olejomalba zasedání z roku 1593, na němž byl veden proces s Jiřím z Lobkovic.³²³ Je známo celkem pět exemplářů, které se liší jen v detailech (jsou uloženy na zámcích v Rychnově nad Kněžnou,³²⁴ Opočně,³²⁵ Benešově nad Ploučnicí,³²⁶ dva exempláře se nachází ve sbírkách Národního muzea³²⁷). Jde o dílo poměrně nízké kvality, jemuž byla přesto díky jeho dokumentární hodnotě v literatuře věnována značná pozornost.³²⁸ Známe tak personální obsazení zobrazované události, jakož i vlastní dějovou zápletku, jíž je zmiňovaný proces s Lobkovicem. Nicméně vysvětlení, že smysl malby leží ve dvou rovinách, totiž v zachycení konkrétní události a v zobrazení ideálního obsazení zemského soudu, zůstalo na půli cesty. Je třeba se zároveň ptát, jaký byl účel této malby a kdo stál za jejím vyhotovením. Původní z pětice obrazů, jak dokazuje nejmenší počet chyb a nejdetailnější malba, se nachází dnes v kolovratských sbírkách v Rychnově. Právě mezi Kolovraty lze hledat objednavatele a pokud se podíváme blíže na okolnosti procesu s Jiřím z Lobkovic, zjistíme, že hlavním strůjcem jeho pádu byl Jáchym Novohradský z Kolovrat. Právě z Jáchymova podnětu tudíž mohla vzniknout malba, jejímž účelem bylo podržet paměť na událost, při níž došlo k likvidaci jeho úhlavního nepřítele. Záměrem obrazu tedy nebyla ani oslava zemského soudu, ani glorifikace jednotlivce či jeho rodu, ale památka na určitou událost. V této

---

³²² Václav BŮŽEK, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům prvních Habsburků*, České Budějovice 2006, s. 103-108.

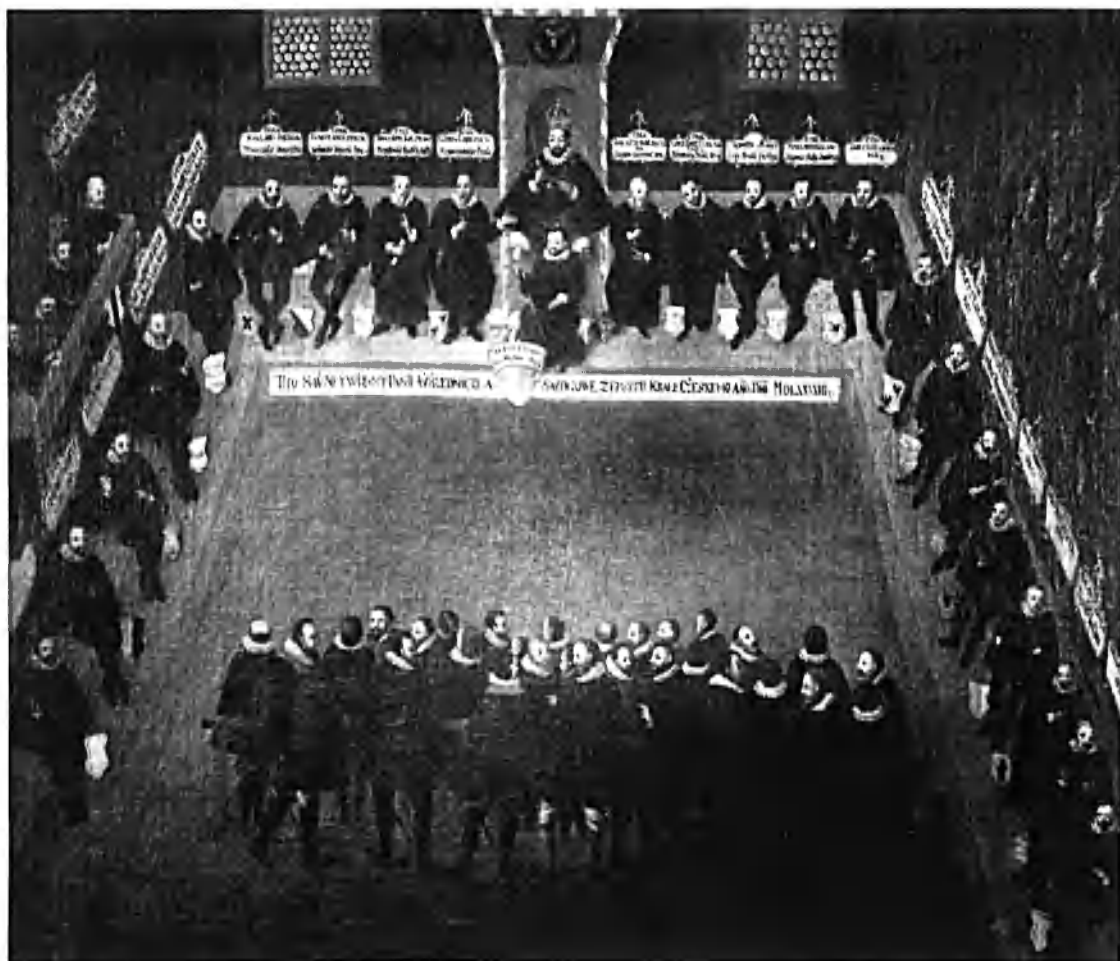
³²³ Více k tomu Josef JANÁČEK, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 1987, s. 296-310.

³²⁴ Inv. č. RK 414. V současné době byl měl být restaurován.

³²⁵ Inv. č. 2210.

³²⁶ Inv. č. 1059.

³²⁷ Národní muzeum, Oddělení starších českých dějin, inv. č. 22554 a 22555.

Obr. 6. Vyobrazení zemského soudu 1593 (proces s Jiřím z Lobkovic)

souvislosti je zajímavý i obraz z Benešova nad Ploučnicí. Zdejší zámek totiž vlastnili v první třetině 17. století Vchynští z Vchynic – potomci Jana Vchynského, jehož slibná kariéra a vzestup celého rodu byly zastaveny právě intrikou Jiřího z Lobkovic. Lze tedy předpokládat, že i oni měli důvod uchovat paměť na událost, kdy byl zničen jejich protivník.³²⁹

Neméně zajímavým typem zobrazení zemského soudu jsou nástěnné malby v úřadu zemských desk na Pražském hradě.³³⁰ Jedná se o erby nejvyšších úředníků, jež postupem času pokryly větší část zdí. První dvě sestavy úředníků spadají do let 1563-1564 a 1586-1589; opisy jsou zde

³²⁸ Nejlépe Lubomír SRŠEN, Větší zemský soud v Čechách ve vyobrazeních 16. století, ČNM A 144, 1975, s. 167-172.

³²⁹ K potvrzení těchto tezí bude ovšem zapotřebí podniknout detailnější pátrání po osudech zmiňvaných obrazů.

zcela standardní, po jménu jednotlivých šlechticů nalézáme určení jejich funkcí v aparátu zemského soudu. K určitému posunu dochází u sestavy třetí, spadající do roku 1599, kdy se spolu se zemským úřadem objevuje u Kryštofa z Lobkovic a Václava Berky z Dubé označení jejich postavení na císařském dvoře. To by pochopitelně nemuselo nic znamenat, nicméně dvorské úřady jsou uvedeny v pořadí před zemskými; přestože jde o zobrazení zemského soudu a tedy zemské hierarchie, dávají nápisové pásy najevo, že zdrojem sociální prestiže začínají být především úřady dvorské. Sémantický posun následuje i v další sestavě namalované roku 1605, kde jsou jednotliví úředníci nazváni jako JMCK nejvyšší komorník, JMCK nejvyšší sudí atd. Z funkcí, které byly nejpozději od 14. století odvozovány od země a fungovaly nezávisle na králi, se stávají úřady císařské. Tímto způsobem se odvíjí nápisové pásy dále; následuje vždy řada titulů či funkcí spojených s dvorem a teprve poté pozice v zemském aparátu. Jde o patrný důkaz, že role zemského soudu jako indikátoru šlechtické prestiže postupně upadala a tento proces byl nastartován nejpozději na počátku 17. století. Bělohorská bitva, která bývá chápána jako určitý mezník ve vývoji připoutávání šlechty k panovnickému dvoru, zde nesehrála významnější roli.

---

³³⁰ Znění nápisových pásek přinesla Pavla BURDOVÁ, *Zemský soud v malbách na Pražském hradě a v rukopisu stavovského archivu*, SAP 31, 1981, s. 207-226.

III. Konfesionalní aspekty

III/1 Husitská a katolická šlechta: „Konfesionalizace před konfesionalizací“?

Náboženské rozdvojení české společnosti, jež doprovázelo formování opravného hnutí i následnou husitskou revoluci, přineslo závažné změny v obrazu sociální pyramidy. Doposud převažující horizontální členění, zohledňující jednotlivé společenské vrstvy, nyní získalo i výrazný předěl vertikální, který rozděloval tuto pyramidu na dva konfesní tábory. Věřoučné rozdvojení se pochopitelně odrazilo v povaze sociálních interakcí. Pokud doposud převažoval směr horizontální a komunikace se odehrávala zejména uvnitř jednotlivých vrstev, nyní se přidává směr vertikální, který méně reflektuje stavovské rozdělení a podřizuje se konfesním zřetelům. Tento proces, nahlíženo z ptačí perspektivy, vedl k vytvoření dvou paralelních mocenských bloků.³³¹ Jeho důsledky jsou pro šlechtickou společnost dalekosáhlé a obraz těchto změn je ještě zvýrazněn dvěma faktory: historiografie přirozeně směřuje k zdůraznění změny nad kontinuitou a nadto jsou proměny nobility většinou posuzovány spolu s hodnocením celé husitské revoluce, aniž by byla dostatečně zohledněna vnitřní dynamika této sociální vrstvy a její hodnotový kodex.

Pokud je husitství dnes traktováno jako první článek reformačního cyklu a revoluce před revolucemi,³³² můžeme nadhodit i otázku, zda se v českých zemích neodehrála i „konfesionalizace před konfesionalizací“. Pochopitelně, že je nutné s tímto termínem pracovat v uvozovkách a

---

³³¹ Shrnutí těchto proměn podal František ŠMAHEL, *Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje*, Praha 2001, s. 466-494.

³³² Takto zařadil husitství do kontextu evropských revolucí F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce IV*, s. 144-167.

nelze dnes již široce rozpracovaný koncept mechanicky přenášet na české dějiny první třetiny 15. století.³³³ Nicméně dosavadní, především německé bádání přineslo celou řadu podnětů, které mohou být i pro výzkum českých poměrů užitečné. Podnětná je již snaha o zavedení terminologie, která by zbavila moderní historický výklad pojmů s hodnotícím obsahem a různými konotacemi, jako např. dvojice reformace – protireformace. I v českém historickém povědomí je reformní úsilí husitů vnímáno převážně kladně, zatímco postoje katolíků, pokud vůbec byly tematizovány, byly dlouho nahlíženy spíše v negativním světle. Toto chápání vychází přirozeně z historických souvislostí, neboť kritická česká historiografie se formovala v době utváření moderního českého národa, v jehož sebepojímání hrála slavná husitská minulost klíčovou roli. K tomuto obrazu rovněž přispíval fakt, že husitství bylo středem zájmu evangelických historiků, zatímco katoličtí dějepisci mu z pochopitelných důvodů věnovali menší pozornost. Zejména v posledních třech desetiletích získal obraz husitství mnohem vyváženější podobu, nicméně především v terminologické rovině mnohdy bezděčně přetrvávají zbytky dřívějšího vnímání. Jako příklad se nabízí problematika konfesních přestupů. Ty jsou totiž nejčastěji vztahovány k symbolům husitství, tedy ke kalichu nebo čtyřem artikulům pražským. Pokud se hovoří o šlechtici, který učinil přechod z katolického tábora do husitského, je řeč o tom, že přistoupil ke kalichu, resp. k artikulům. Opačný směr je pak formulován slovy, že se kalicha vzdal, či od něj odpadl. Již tyto terminologické difference publiku podsouvají, který směr je správný. Přitom z většinového hlediska pravověří by tomu mělo být

---

³³³ Upouštím od výčtu byť jen základních titulů a odkazuji na přehled, jenž podal Heinrich Richard SCHMIDT, *Konfessionalisierung im 16. Jahrhundert*, München 1992 (= Enzyklopädie Deutscher Geschichte 12); užitečné shrnutí nabízí též Helga SCHNABEL-SCHÜLE, *Vierzig Jahre Konfessionalisierungsforschung - eine Standortbestimmung*, in: *Konfessionalisierung und Region*, Konstanz 1999, s. 23-40, a Harm KLUETING, „Zweite Reformation“ - *Konfessionsbildung - Konfessionalisierung. Zwanzig Jahre Kontroversen und Ergebnisse nach zwanzig Jahren*, *Historische Zeitschrift* 277, 2003, s. 309-341.

spíše naopak – odpadlíkem od církve je ten, který se vzdá katolického vyznání.

Vedle bezděčného hodnocení v podobě užívaného pojmosloví v literatuře přetrvávají i hodnocení morální, která mají v české historiografii rovněž bohatou tradici. Jak liberální, tak později marxističtí historikové nacházeli pro šlechtu jen málo pochopení, neboť zejména nobilita vyšší nesplňovala nároky na pokrokovost, jež se od osobností husitské revoluce očekávala. Postupně se tak vytvořily tři typy šlechticů: na jedné straně katolíci (ti ovšem dlouho stáli mimo zorné pole historiků), na druhé straně husité, kteří trvali na svém vyznání a spolupracovali zároveň s radikálními husitskými křídly. Do třetice pak váhavci či kolísavci, kteří se sice hlásili k husitství, nicméně byli ho ochotni v kritických chvílích obětovat. Právě tato třetí skupina je nejčastějším terčem moralizujících úvah.

Ty jsou ovšem oprávněné jen do té míry, pokud uznáme, že jeden z konfesně-politických směrů je objektivně správným. V těchto kategoriích se česká historiografie dlouho pohybovala a jako správný byl většinou hodnocen proud radikálního husitismu. Viděno touto optikou by pak skutečně šlechtici rozcházející se s tímto směrem mohli být podrobeni morálnímu odsudku. Nicméně je skutečně možné za objektivně správný označit směr prosazující svůj náboženský program především s mečem v ruce? Nebyli stejně tak správnými husité, již se snažili upřednostňovat dohodu před násilným řešením? Anebo dokonce katolíci, kteří obhajovali v souladu s většinovým míněním křesťanské Evropy tradiční a ověřené učení římské církve? Na všech pohledech něco bude, nelze však zároveň upadnout do bezbřehého relativismu. Jako jeden z příkladů odpadlíka sloužil vévoda Přemek Opavský. Nedávno publikovaný životopis se pokusil o jeho rehabilitaci argumentem, že svým přechodem do husitského tábora ochránil své poddané před

hrůzami války.³³⁴ Nicméně může se s touto novou optikou ztotožnit například polská historiografie? Nebyl to právě Přemkův kompromisní postoj, který usnadnil husitům expanzi do slezských knížectví se všemi negativními důsledky, jež jejich rejsy přinášely?

Způsob řešení otázky však nemůže spočívat v posuzování jednání šlechty vůči jednomu z konfesně-politických bloků, ale musí vycházet zevnitř této skupiny. Pokud dnes vnímáme zachování konfesní příslušnosti jako vysokou hodnotu, vůbec to neznamena, že musela být takto nazírána i mezi šlechtou samotnou. Po staletí se vytvářející šlechtický étos stál na jiných základech a až za husitské revoluce byla nobilita poprvé postavena před rozhodnutí, připojit se k jednomu z náboženských směrů, které nárokovaly správný výklad křesťanské věrouky. Rozhodnutí připojit se k reformnímu hnutí je ovšem mohlo přivést do kolize s jinými šlechtickými imperativy, např. věrností panovníkovi. Skutečnost, že potom bojovali proti husitům, nemůže být vykládána apriori negativně. Věrnost legitimnímu králi jednoduše v této chvíli převážila nad konfesní příslušností. Ostatně nemáme doklady o tom, že by samotní šlechtici nějak odsuzovali příslušníky svého stavu, kteří přestoupili do opačného věroučného tábora. Chápali toto jednání spíše jako změnu politického tábora, která byla běžná i v konfesně nerozdělené společnosti. Podstatně větší prohřešek znamenalo, pokud šlechtic při tomto přestupu překročil pravidla šlechtické cti, jako např. porušení daného slova.³³⁵ V každém případě morální odsudky, které přebírá i moderní historiografie, mají svoje kořeny především v prostředí duchovenstva, jež pochopitelně na věroučný aspekt kladlo největší důraz.³³⁶

Další aspekt, který je třeba při výzkumu šlechtické konfesionality zohlednit, je její dynamika. Překotný vývoj reformního učení stavěl

---

³³⁴ Martin ČAPSKÝ, *Vévoda Přemek Opavský (1366-1433). Ve službách posledních Lucemburků*, Brno – Opava 2005, s. 279, 300.

³³⁵ Více k tomuto problému v kapitole III/2.

³³⁶ O odlišném vztahu různých společenských vrstev k náboženství Josef VÁLKA, *Husitství na Moravě. Náboženská snášenlivost. Jan Amos Komenský*, Brno 2005, s. 48-49.

mnohé šlechtice do těžké pozice, kdy jimi zastávaný program byl progresivní možná před výbuchem revoluce, nikoli však v jejím průběhu. Jako příklad může sloužit vůdce předrevolučního husitismu a po krále i první muž království, Čeněk z Vartenberka.³³⁷ Nejaktivnější podporovatel hnutí se držel reformního programu v podobě, jak byl formulován kolem roku 1415. Postupná radikalizace hnutí se mu přičila a když na jaře roku 1420 váhal, zda setrvá s revoltující Prahou, rozhodl se pro smír se Zikmundem. Tento krok je prizmatem snahy o prosazení husitského programu hodnocen jako zrada, má však širší pozadí. Čeněk nebyl nucen přestoupit ke katolictví a byla mu ponechána volnost utrakvismu na jeho panstvích do té doby, než bude teologická otázka církví vyřešena. Pro Vartenberka bylo toto řešení nejpříjemnější, neboť těžko kontrolovatelný radikální proud představoval v jeho očích pro umírněné pojetí husitství stejné nebezpečí, jako Zikmundem chystaná křížová výprava. Podobný postoj bude pro velkou část husitské šlechty příznačný v různých fázích revolučního konfliktu.

Jedna ze stěžejních otázek tématu je, jakým způsobem se promítlo náboženské rozdvojení do vnitřního fungování šlechtické společnosti. Pohled na každodenní život ukazuje, že v komunikaci uvnitř této sociální skupiny se toho příliš nezměnilo a fakt konfesního rozkolu pronikal do jejího fungování jen velmi pozvolna. S nadsázkou se dá říci, že pokud šlechta byla často rozdělena na dva mocenské tábory a dělítkem mohla být například příslušnost k panovnickému dvoru, tak tentokrát se dělítkem stala věroučná příslušnost. Jako příklad respektování pravidel šlechtické společnosti může sloužit bitva u Vyšehradu z listopadu 1420, kde husitští pánové s nasazením života bránili své urozené protivníky před zbraněmi vlastních spolubojovníků.³³⁸ Zatímco pro radikály se záležitosti víry staly otázkou boje na život a na smrt, mezi vyšší šlechtou

---

³³⁷ Čeněkova životní dráhu sledovala Ivana RAKOVÁ, *Čeněk z Vartenberka 1400-1425. Příspěvek k úloze panstva v husitské revoluci*, Sborník historický 28, 1981, s. 57-99.

³³⁸ Viz následující kapitola III/2.

tento přístup v podstatě nevidíme. Celé dějiny husitské revoluce jsou protkány snahami o dorozumění mezi vyšší šlechtou obou náboženských směrů. A tyto snahy, ač římskou církví přísně zapovídané, vycházely i ze strany katolických pánů, jako např. pozoruhodný pokus z roku 1423, kdy právě oni měli garantovat smírčí disputace, jejichž cílem bylo vyřešit náboženskou otázku bez zásahu zvenčí. Stejný názor měli vyšší šlechtici obou směrů ostatně i na křížové výpravy, které, byť měly posílit pozice katolíků, působily právě opačně. Škody působené na katolických panstvích, zejména v západních Čechách, kudy protáhla třetí a čtvrtá kruciáta, vyvolaly dlouholeté zášti s říšskými činiteli, jež zaměstnávaly katolické pány více než boj s husity. Aktivně si počínal zejména Hynek Krušina ze Švamberka, jenž přitom stál v čele nejsilnějšího prozikmundovského uskupení, plzeňského landfrýdu.³³⁹

Právě plzeňský landfrýd se zdá být jediným životaschopným seskupením katolické šlechty.³⁴⁰ Přestože prokrálovská nobilita disponovala přibližně čtyřnásobným hradním potenciálem než husité,³⁴¹ konfesní spřízněnost nestmelila řady katolíků natolik, aby dokázali vytvořit fungující mocenské struktury. Příkladem budiž tzv. strana Opočenských,³⁴² jež je spíš plodem moderní historiografie než dobové reality. Úvahy o její existenci se opírají o jediný doklad v dopise kněze Ambrože, jenž navíc nabízí řadu výkladů. Mnohem spíše než o odkaz na vojensko-politický blok se jedná o označení klientely Jana Městeckého z Opočna. Pokus o důkladný rozbor, jenž měl osvětlit organizační či přímo institucionální zakotvení strany Opočenských, ve skutečnosti poodhalil vratkost úvah o pevnějších formálních základech tohoto uskupení. Není vyloučeno, že

---

³³⁹ Srov. materiálově bohatou knihu Jiří JÁNSKÝ, *Kronika česko-bavorské hranice II (1427-1437)*, Domažlice 2001; vyústění sporu sledoval Miloslav POLÍVKA, *Sebeuvědomění české šlechty na pozadí česko-německých vztahů na sklonku doby husitské. Zášti Aleše ze Šterberka a Hynka Krušiny ze Švamberka s říšským městem Norimberkem ve 30. a 40. letech 15. století*, ČČH 93, 1995, s. 426-450.

³⁴⁰ K Plzeňskému landfrýdu Václav ČEPELÁK, *Dvě přehledné mapy k dějinám západních Čech*, Dějepis a zeměpis. Sborník Pedagogického institutu v Plzni 3, 1961, s. 67-82.

³⁴¹ František KAVKA, *Poslední Lucemburk na českém trůně*, Praha 1998, s. 118.

společné vystupování zde bylo dáno pouze geografickou blízkostí statků, aniž by míra spolupráce přesahovala obvyklou mez. Ostatně již fakt, že jádro uskupení tvořili pouze dva šlechtici, Jan Městecký z Opočna a Půta z Častolovic, limituje úvahy o jeho reálné síle.

* * *

Moderní historiografie směřuje ke snaze o přesné terminologické postižení středověké společnosti a přehlednou kategorizaci s tím souvisejících jevů. Konfesní rozdělení husitských Čech přirozeně vede k dělení katolíci a husité, přičemž přihlášení se k jedné věrouce automaticky vylučuje příslušnost k druhé, minimálně v ten samý okamžik. Nicméně konfesní sebeidentifikace nespočívala pouze v jednom rozhodnutí, zda zvolit tu či onu stranu. Svůj věroučný postoj vyjadřovali šlechtici celou řadou aktů, z nichž nemusely být všechny chápány a interpretovány jednoznačně.³⁴³ A právě v této situaci je těžké rozhodnout, zda dotyčný patřil k táboru katolickému či kališnickému. I z tohoto důvodu se jeví jako účelnější sledovat způsoby jednání, jakými se šlechta ke své konfesi přihlašovala (či nepřihlašovala), než snažit se o precizní určování katolík/husita. Jeden příklad za všechny. Záslužná monografie J. M. Klassena ukázala na význam konfirmačních knih pražského arcibiskupství pro určování konfesní příslušnosti.³⁴⁴ Počínaje jarem 1417,

---

³⁴² Martin ŠANDERA, *Zikmundovi věrni na českém severovýchodě. Opočenská strana v husitské revoluci*, České Budějovice 2005.

³⁴³ Srov. programový článek Petr MAŤA, *Vorkonfessionelles, überkonfessionelles, transkonfessionelles Christentum. Prolegomena zu einer Untersuchung der Konfessionalität des böhmischen und mährischen Hochadels zwischen Hussitismus und Zwangskatholisierung*, in: *Konfessionelle Pluralität als Herausforderung. Koexistenz und Konflikt im Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Winfried Eberhard zum 65. Geburtstag, hg. Joachim Bahlcke – Karen Lambecht – Hans-Christian Maner, Leipzig 2006, s. 307-331. Zde i vyrovnání se se staršími koncepty Josefa Války k bezkonfesionalitě, resp. nekonfesionalitě či transkonfesionalitě české šlechty.

³⁴⁴ John Martin KLASSEN, *The Nobility and the Making of the Hussite Revolution*, Boulder – New York 1978, s. 101-124. Na závažnost konfirmačních knih jako pramene k poznání konfesního stanoviska upozornil již Howard KAMINSKY, *A History of the Hussite Revolution*, Berkeley – Los Angeles 1967, s. 243-244.

kdy se konfesní rozpory mezi oběma tábory vyhrotily, svědčí podle Klassena zápisy prezentací u konzistoře jako indicie k zařazení patrona fary mezi protireformně smýšlející šlechtice. Ovšem poté bychom museli mezi ně zařadit i Čeňka z Vartenberka, který potvrzuje faráře v červenci 1417 a dubnu 1418,³⁴⁵ hlavu východočeského husitství Hynka Krušinu z Lichtenberka, podávajícího kněze u konzistoře ještě v únoru 1419,³⁴⁶ Menharta z Hradce,³⁴⁷ Oldřicha z Rožmberka, který do června 1420 stál pevně na husitských pozicích, či další významné kališnické šlechtice.³⁴⁸ Mohlo jít o přechodové období, nicméně stejné problémy nastávají od konce 20. let 15. století, kdy již částečně vyprchal prvotní náboženský entuziasmus a obě strany byly ochotny se věroučně více respektovat. U konzistoře se v této době objevují prezentace od šlechticů, kteří přitom měli přestoupit ke kalichu. Anebo jim husité ve věcech víry ponechali volnost a zcela pragmaticky na nich vyžadovali především vojenskou spolupráci? Je těžko vynášet soudy o jasném konfesní zařazení osob jako byl Hanuš z Kolovrat, který se sice přidal k husitům a podílel se na jejich akcích, nicméně dál prezentoval kněze – patrně katolické – u arcibiskupské konzistoře.

Tradičně nejvýznamnějším způsobem přihlášení se k určité konfesi byla sňatková politika. Síť sociálních vazeb, z nichž vzcházely nevěsty a ženichové určitého rodu, byly budovány po dlouhé generace a je otázkou, jak se do této oblasti promítlo věroučné rozdvojení. První zajímavý doklad se nabízí z přelomového období po smrti Jana Husa, kdy se začaly pevněji formovat obě šlechtické frakce. Zatímco Lacek z Kravař stál v čele přívrženců reformního hnutí a spolu se svým příbuzným Jindřichem z Kravař zajistili podporu protestního listu na

---

³⁴⁵ *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem VII*, ed. Josef EMLER, Praha 1886, s. 232, 255.

³⁴⁶ *Libri confirmationum VII*, s. 282.

³⁴⁷ *Libri confirmationum VII*, s. 253, 262.

Moravě, Petr Konopištský ze Šternberka patřil k profilujícím osobnostem katolického tábora. Přesto se tito mužové sešli 30. září na Českém Šternberku, aby zpečetili svatební smlouvu, jež stvrzovala sňatek mezi Jindřichovou dcerou Perchtou a právě Petrem ze Šternberka!³⁴⁹ Václav Štěpán spatřoval pohnutky obou Kravařů ve snaze přivést Petra do husitského tábora.³⁵⁰ Nicméně mnohem spíše u tohoto sňatku převážily tradiční vazby obou rodů. Z 18 doložených sňatků členů kravařského rodu z předhusitské doby jich právě sedm bylo uzavřených se Šternberky (následují tři s Rožmberky).³⁵¹ Pravděpodobnější tedy bude výklad, že tradiční rodová orientace i ve vypjaté chvíli převážila nad konfesní řevnivostí.

Zkoumání případných interkonfesionálních sňatků během revoluční epochy naráží na výše uvedenou skutečnost, že v podstatě nevíme, jak velkou váhu měla věroučná příslušnost při jejich dohadování. Doložená manželská smlouva z roku 1430 zaručuje manželce svobodu jejího vyznání; zda-li šlo o obecný trend v uzavírání sňatků mezi příslušníky odlišných konfesních směrů, odraz uvolněnější věroučné atmosféry první poloviny 30. let či pouhou náhodu, nelze s jistotou říci.³⁵² Možná jde i o doklad, že na nevěsty byl kladen tlak na srovnání se ve věcech víry s manželem. V každém případě praktické soužití interkonfesionálních párů představuje nadmíru zajímavou, leč jen těžko zodpověditelnou otázku, resp. komplex otázek (měla např. manželka svého kněze?). Uvedu ještě jeden případ, který ukazuje na interpretační obtíže při vyhodnocování

---

³⁴⁸ Jen namátkou lze uvést signatáře regionálního spolku na obranu kalicha z roku 1417 Kuneše z Olbramovic, který zastával významný úřad karlíštejnského purkrabí. *Libri confirmationum VII*, s. 248.

³⁴⁹ *Archív český 1*, s. 145-146.

³⁵⁰ Václav ŠTĚPÁN, *Úloha pánů z Kravař při vzniku husitského hnutí*, *Časopis Slezského muzea B 20*, 1971, s. 19.

³⁵¹ Tomáš BALETKA, *Páni z Kravař. Z Moravy až na konec světa*, Praha 2004, genealogické tabulky na s. 428-431.

³⁵² Listinu, na kterou naráží Rudolf URBÁNEK, *Ženy husitského krále: Kunhuta ze Šternberka a Johana z Rožmitálu*, in: *Královny, kněžny a velké ženy české*, vyd. Karel Stloukal, 2. vyd. Praha 1941, s. 178, se mi bohužel nepodařilo nalézt.

podobných sňatků. Někdy v druhé polovině dvacátých let se oženil Hynek Krušina z Lichtenburka, na počátku revoluce vůbec nejvýraznější kališnický pán, s Annou z Hazmburka, dcerou jednoho z nejtvrděších katolických pánů Viléma Zajíce z Hazmburka.³⁵³ Znamená tento sňatek Hynkův přestup do katolického tábora, jak se domnívá část literatury? Či šlo o důsledek odklonu od radikálního husitského křídla, po němž při výběru nevěsty nesehrávaly roli věroučné, nýbrž především stavovské pohnutky? V každém případě lze shrnout, že zatímco odlišná konfese nemusela být nutně překážkou uzavření sňatku uvnitř panstva, nemáme během revoluce doklady o morganatických svazcích v horních patrech urozené společnosti. Stavovské rozdíly zůstaly na tomto poli respektovány.

Budiž připojena ještě stručná poznámka k testamentární praxi, jež také mohla odrážet věroučné postoje. Spíše ojedinělý je zřejmě případ, kdy se Oldřich Vavák z Hradce nejprve zmocnil majetku svého zesnulého bratra Jana ml. z Hradce, aby ho pak v kšaftu odkázal nikoli jeho dětem, ale Menhartovi z Hradce, příbuznému vzdálenému, nicméně husitského vyznání.³⁵⁴ Lze zaznamenat zvýšenou snahu Zikmunda intervenovat do této oblasti. Jedním ze způsobů byly zásahy do poručenské správy, kdy za regenty dosazoval své katolické věrné, a nikoli příbuzné sirotků. Krajní případ představuje zásah Zikmunda do testamentu Petra z Kravař; zde si král vymínil, že Petr své statky může odkázat komukoli, ne však nejstaršímu synu Václavovi, který stál v té době v opozici vůči panovníkovi.³⁵⁵

---

³⁵³ Okolnosti sňatku i názory starší literatury shrnul Jan URBAN, *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha 2003, s. 291-292.

³⁵⁴ *Archiv český* 9, ed. Josef KALOUSEK, Praha 1889, s. 318-320. Je otázkou, zda se do kšaftu promítla skutečnost, že ho psal Petr z Mladeňovic. Petr náležel k hradecké klientele (Mladeňovice leží na hradeckém dominiu) a v době vrcholící kampaně proti Janu Husovi musel přijít do styku s úhlavním protivníkem reformní strany, nejvyšším hofmistrem Janem ml. z Hradce († 1420). Právě jeho přímí dědici byli kšaftem poškozeni.

³⁵⁵ *Archiv český* 7, ed. Josef KALOUSEK, Praha 1887, s. 400-402.

V souvislosti s proměnami šlechtického společenství během husitské revoluce je třeba na závěr zmínit i problematiku demografickou. Přestože v průběhu středověku klesal u šlechty význam bojovnického étosu, představovala válka pro tuto společenskou vrstvu stále ještě důležitou součást života a dlouhotrvající ozbrojený konflikt mohl početní stav nobility značně zredukovat. Zajímavé výsledky podává o tomto procesu studium úmrtnosti anglické vyšší šlechty během stoleté války. Zatímco před rokem 1325 činí v panské populaci počet úmrtí násilným způsobem celkem 3,5% a do roku 1350 se zvyšuje na 5,1%, v následujících obdobích stoupá a v letech 1400-1450 se pohybuje na 35%, tedy více než třetině.³⁵⁶ Válka znamenala podstatný zásah do demografické situace anglické šlechty.

Jak tomu bylo v českých zemích? Jen první revoluční rok znamenal pro panský stav značnou zátěž. Ne v každé bitvě padla desítka pánů, jako v listopadu 1420 u Vyšehradu, nicméně události spojené s válkou s sebou přinášely značné ztráty a nadto se často jednalo o nejvýznamnější příslušníky vyšší šlechty. Uvážíme-li počet dospělých příslušníků vyšší šlechty, jenž se pohyboval kolem dvou set v Čechách a přibližně stovky na Moravě,³⁵⁷ nemohly tyto ztráty v krátkodobém horizontu panský stav jako celek ohrozit. To ovšem nemuselo platit pro jednotlivé rody, které se potýkaly s nepříznivým demografickým vývojem. Mezi ně lze zařadit např. pány z Hradce, ještě ve 14. století velmi vitální rod. K roku 1390 můžeme v sedmé generaci napočítat celkem 6 dospělých členů rodu. Na počátku husitské revoluce, v osmé generaci rodu žili čtyři dospělí

---

³⁵⁶ Joel T. ROSENTHAL, *Mediaeval Longevity: and The Secular Peerage, 1350-1500*, Population Studies 27, 1973, s. 288.

³⁵⁷ Pro sledované období chybí bližší údaje, které jsou k dispozici pro 16. století díky titulářům. Nicméně vzhledem k stabilnímu počtu rodů ve 14.-16. století (v Čechách v předhusitské době 45-50, nikoli 90, jak se standardně uvádí, na Moravě pak kolem 15) lze s tímto odhadem pracovat.

příslušníci a nezdálo se, že by jeho budoucnost byla nějak ohrožena. Ovšem válečné události vše změnilly. V březnu 1420 byl u Sudoměře smrtelně zraněn johanitský velkopřevor Jindřich z Hradce a na následky svého zranění několik měsíců poté zemřel. V listopadu 1420 pak padl v bitvě u Vyšehradu Jan ml. z Hradce. O necelý rok později zemřel i nejvyšší mincmistr Oldřich Vavák z Hradce a rázem zbyl pouze jediný dospělý příslušník rodu, Menhart z Hradce.³⁵⁸

Nepříznivý populační vývoj můžeme sledovat i u moravského rodu z Lomince, na konci 14. století ještě poměrně rozvětveného. Poté, co vymírají linie meziříčská a deblínská, následované po roce 1420 větví tasovskou a křižanovskou, zůstávají pouze dva dospělí příslušníci rodu. Podobný trend pozorujeme i u Šternberků, jimž v krátké době vymírají většina moravských větví. Pochopitelně, že ne všechny tyto změny jsou spojeny s válečnými událostmi, neboť vymírání panských rodů a jejich nahrazování novými patří k přirozenému vývoji této skupiny. Nicméně jde o dva fenomény, které se navzájem ovlivňovaly.

Přestože u řady panských rodů došlo ke snížení počtu mužských příslušníků, překvapivě během patnácti let husitských válek evidujeme jen jediný rod, který vymřel po meči (pány z Dobrušky a Opočna), což se nikdy předtím a ani nikdy potom v takovém časovém intervalu nestalo. V poválečné dekádě vymřeli páni z Častolovic (1435), páni z Pardubic (1439) a páni z Pirkštejna (1444). V kapitole o sociální mobilitě mezi nižší a vyšší šlechtou již byly zmíněny proměny panského stavu v rakouských zemích, kdy během jednoho století došlo k vymření a nahrazení 40% rodů. V Anglii ze 136 rodů vyšší šlechty k roku 1300 jich jen polovina žila i o století později a pouze 16 k roku 1500.³⁵⁹ Podobné výsledky ukázal i výzkum francouzské vyšší šlechty v pozdním středověku a raném

---

³⁵⁸ Dosud nepřekonaným zdrojem faktografických údajů k pánům z Hradce je František TEPLÝ, *Dějiny města Jindřichova Hradce I/1*, Jindřichův Hradec 1927. Zde i vložená genealogická příloha.

³⁵⁹ Kenneth Bruce MCFARLANE, *The Nobility of Later Medieval England*, Oxford 1973, s. 172-176.

novověku, kde každé století vymřela zhruba polovina rodů.³⁶⁰ Syntetická shrnutí problematiky evropské nobility ukazují, že během jedné generace docházelo k vymření pětiny až šestiny šlechtických rodů.³⁶¹ České patnácté století, ač vyplněné válkami, se jeví v otázce populačního vývoje panstva jako překvapivě stabilní.³⁶²

A nejen demografická stabilita je pro toto období charakteristická. Revoluční příboj rozhodně nerozbil přehradu oddělující nižší a vyšší šlechtu a nedochází k většímu průniku zbohatlých rodů do panského stavu. Tzv. válečnická aristokracie³⁶³ – ve skutečnosti jde o jen mizivou část nižší šlechty – mohla pomýšlet na vyšší statut paradoxně až ve chvíli, kdy válečnickou aristokracií být přestala, jinými slovy, když proměnila nahromaděný ekonomický kapitál v kapitál sociální a kulturní. Teprve postupné sňatkové spojení s panskými rody, politická činnost v mírovém období a sblížení s prostředím vyšší šlechty umožnily válečným zbohatlíkům formální i faktické přijetí do panského stavu. To se podařilo skutečně již jen několika rodům.

---

³⁶⁰ Edouard PERROY, *Social Mobility among the French Noblesse in the Later Middle Ages*, Past and Present 21, 1962, s. 31.

³⁶¹ Jonathan DEWALD, *The European nobility 1400-1800*, Cambridge 1996 (= New approaches to European history 9), s. 17.

³⁶² Pro období následující se pokusil o systematický demografický výzkum české šlechty Jaroslav HONC, *Populační vývoj šesti generací 125 českých panských rodů v letech 1502-1794*, Historická demografie 3, 1969, s. 20-51. Podnětné, nicméně zejména v otázce metodiky sběru dat problematiké Honcovy úvahy bohužel nenašly pokračovatele.

³⁶³ Termín uvedl do literatury Josef PETRÁŇ, *Skladba pohusitské aristokracie v Čechách*, in: Proměny feudální třídy, s. 9-80.

III/2 Proměna rituálu. Šlechta v období dvojvěří

Dne 7. května 1420 předal dosavadní vůdce husitské šlechty Čeněk z Vartenberka Pražský hrad do rukou plnomocníků Zikmunda Lucemburského. Čeněkova korouhev, která dosud visela na čestném místě na Staroměstské radnici, byla sňata, pošpiněna a pověšena na pranýř. Až potud šlo o jednání, které bylo středověké společnosti důvěrně známé a všem zainteresovaným také srozumitelné. Pražští měšťané však symbolické sdělení ještě rozšířili. Jak praví kronikář Vavřinec z Březové, „namalovavše klobouček na způsob jeho přilby, položili ho pod tu korouhev; tím se naznačovalo, že nepřihnul s upřímnou vírou k obci, nýbrž že ji podvedl pod kloboučkem lstivosti“.³⁶⁴ Nebývalo ve středověkém kronikářství zvykem u rituálního a symbolického jednání vysvětlovat jeho funkci, neboť soudobým aktérům bylo většinou zřejmé. V tomto případě máme štěstí, že šlo o jev nový, a proto měl Vavřinec potřebu svým čtenářům vysvětlit jeho význam. Nebyla to pochopitelně novinka jediná, právě naopak. Převratná společenská situace přinesla do symbolické komunikace a rituálního jednání celou řadu změn. Dochází k modifikaci vnější podoby rituálu, jako v případě sloužení mší a jiných svátostí v prostředí radikálních husitů. U jistých rituálů úkony, které byly do té doby v kompetenci duchovních, přebírají světské osoby, jako v případě pohusitských královských korunovacích. A naopak, celá řada úkonů, které by se při užití přísných kritérií vymezení rituálu nedaly pro předhusitské období do tohoto pojmu zahrnout, získávají za revoluce sakrální rozměr, který z nich dělá ty skutečné a nezpochybnitelné rituály. Rituály a symbolická komunikace byly nedílnou součástí života urozené společnosti a pomáhaly udržovat její stabilitu. Převratné události husitské

---

³⁶⁴ *Kronika Vavřince z Březové*, in: *Fontes rerum Bohemicarum V*, ed. Jaroslav GOLL, Praha 1893 (dále FRB V), s. 367. Překlad Františka Heřmanského in: *Vavřinec z Březové. Husitská kronika. Píseň o vítězství u Domažlic*, Praha 1979, s. 57.

revoluce se přirozeně do této oblasti promítly. Zejména kališniční šlechtici byli postaveni před zcela novou situací, když např. museli přísahat věrnost novému králi, ačkoli se to jen těžko slučovalo s jejich vyznáním. Tato rozporná a svým způsobem bezvýhodná situace je názorně vidět na moravských pánech, kteří v bitvě u Vyšehradu nasadili své životy v boji proti souvěrcům, jen aby dodrželi slib věrnosti králi.³⁶⁵ Zde je třeba připomenout, že se podobná situace opakovala o několik desetiletí později v obráceném gardu, kdy byl na trůně kališník Jiří Poděbrad. Tehdy se celá řada katolických šlechticů odmítla podrobit tlaku římské kurie s poukazem, že přísahala věrnost králi. Zoceleni zkušeností náboženských válek však její příslušníci našli argumentační východisko, jak ukazuje postava Viléma ml. z Riesenburka. Ten v dopise papežskému legátu Rudolfu z Rüdesheimu vysvětluje, že byl vždy věrný katolík, oddaný římské kurii, a chce v této víře i setrvat. Nicméně žádá „*aby věci duchovní a světské nebyly mateny.... Co pak pravíte, že od poslušenství krále svého jsem rozvázán a osvobozen, toho já nepřijímám aniž se ctí přijmouti mohu. Když jsem přísahal králi svému, on nadál se do mne věrnosti a upřímnosti v mém rodu dědičné a přirozené, aniž věřil, že bych já ji kdy zrušiti mohl; i nesmímť já ji poddati z vůli nižádného člověka. Neb co se praví, že v každé přísaze moc i autorita vyšší již napřed vyňata bývá, to nevztahuje se tak daleko, aby papež nám dle své libosti přikazovati mohl: nyní drž přísahu a nyní ruš ji*“.³⁶⁶

Jak je v dopise naznačeno, byl ze strany římské kurie činěn tlak na vypovězení přísahy králi. To je požadavek, který se objevuje již od počátků konfesního rozkolu a je zaštitěn argumentem, že slovo dané heretikovi není třeba dodržovat. Jak se s touto legitimací porušení slibu, jenž byl za normálních okolností těžkým prohřeškem proti šlechtické etice, vyrovnávali urození během konfesního konfliktu? Máme pochopitelně doklady o tom, že šlechtické slovo platilo za všech

---

³⁶⁵ FRB V, s. 438-442.

³⁶⁶ Praha, Knihovna Národního muzea, sg. XXIII D 172. Citován překlad Františka PALACKÉHO, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě V*, Praha 1939, s. 310.

okolností, jako v případě vydání Vyšehradu 1420 z rukou katolické posádky ve chvíli, kdy Zikmundovo vojsko bylo již na dohled a mohlo pevnost zachránit.³⁶⁷ Problémem je, že dodržení slibu většinou kronikáři neevidovali, na rozdíl od jeho přestoupení. Přesto jsem při probírce základních narativních pramenů k husitské revoluci případů porušení slibu nenalezl mnoho, cca 15, a to včetně recidivistů, jako byl Jan Městecký z Opočna.³⁶⁸ Právě on je případem spíše oportunistického přístupu k složené přísaze, kterou se patrně již od počátku nemínil řídit. Svědectvím, že šlechtici obou táborů brali většinou své závazky bez ohledu na konfesní rozložení vážně, jsou poznámky Starého letopisce, který dokládá, že přestupník byl ostrakizován, ať již neustálým předhazováním jeho prohřešku či odmítnutím společného stolování.³⁶⁹

S šlechtickou ctí úzce souvisí i akt poddání se, *deditio*. Šlo o původně pouze šlechtě vyhrazený rituál, který byl jedním z typicky středověkých způsobů řešení konfliktů, při nichž převážil zájem vyhnout se krveprolití. V pramenech se začíná častěji vyskytovat od 10. století a vykazuje určité charakteristické rysy. Příslušníci poražené strany, většinou na veřejnosti a s viditelnou známkou pokory (bosé nohy, hříšnický oděv), se poddávají vítězi se slovy, že s nimi může naložit jak chce. Rituál ovšem vylučoval možnost zabití, a tak se scénáře pohybovaly od úplného odpuštění na jedné straně a uvržením do vězení či vyhnáním do exilu na straně druhé.³⁷⁰

Problémem nicméně bylo, že tento rituál může fungovat pouze v případě, že ho všichni znají a že ho všechny strany respektují. A pokud ho táborští cepníci třeba i znali, rozhodně se jím nemínili svazovat. V bitvě u

---

³⁶⁷ FRB V, s. 439.

³⁶⁸ *Staří letopisové čeští*, ed. František PALACKÝ, Praha 1941 (= Dílo Franiška Palackého II., usp. Jaroslav Charvát), s. 44, 57.

³⁶⁹ *Staří letopisové čeští*, s. 71, 77, 89.

³⁷⁰ Gerd ALTHOFF, *Das Privileg der deditio. Formen gütlicher Konfliktbeendigung in der mittelalterlichen Adelsgesellschaft*, in: *Nobilitas. Funktion und Repräsentation des Adels in Alteuropa*, hg. Otto Gerhard Oexle - Werner Paravicini, Göttingen 1997, s. 27-52; Týž, *Rituale –*

Vyšehradu tak dochází k paradoxní situaci, kdy se šlechtici bojující v Zikmundových řadách snaží poddat svým protějškům, ti je však s nasazením vlastního života musí bránit před táborskými radikály.³⁷¹ Něco obdobného se odehrálo i v bitvě před Ústím roku 1426. Ve chvíli ztraceného boje se sešli hrabata a páni pod říšskou korouhví, poklekli a na znamení vzdání se zabadli své meče do země. Rituální podrobení ovšem nemohlo být dovedeno do konce, neboť husité byli zároveň vázáni přísahou, kterou si dali před bojem, totiž že je nebudou šetřit. A tak je tu všechny zabili, jak praví lakonicky letopisec. Jediný, kdo jednal v duchu rituálu vzdávajících se, byl Jakoubek z Vřesovic, který se snažil jednoho z nepřátelských pánů zachránit, nicméně jakmile to spatřili táboři, tak zajatce sestřelili a Jakoubek přitom málem přišel o život.³⁷² Třetí charakteristické poddání se spadá do počátku roku 1421, kdy táboři oblehli hrad Krasíkov Bohuslava ze Švamberka. Ten se rozhodl se svojí posádkou vzdát, nicméně vymínil si, že pouze do rukou Petra Zmrzlíka ze Svojšína, který sídlil nedaleko. Z Bohuslavova požadavku evidentně číší strach, že se táboři nepodřídí pravidlům hry, a příliš se nemýlil, neboť i když byl rituál proveden dle tradičních forem, Zmrzlík poté jen s vypětím sil zajatce zachránil, aby nebyli pozabíjeni.³⁷³

Poslední příklad rituálního aktu *deditio* je volným pokračováním vstupní epizody. Po Čenkově zradě z května 1420 jej pražané zařadili mezi úhlavní protivníky, a proto když se k nim Vartenberk během jejich vítězného tažení na jaře 1421 pokorně přidal, nenechal si Vavřinec průběh tohoto rituálu pouze pro sebe, ač jindy se spokojoval s prostým konstatováním.³⁷⁴ Ve známé scéně s klečícím a prosícím Čenkem jsou v symbolické zkratce vyjádřeny pronikavé změny, jež se v husitských

---

Symbolische Kommunikation. Zu einem neuen Feld der historischen Mittelalterforschung, Geschichte in Wissenschaft und Unterricht 50, 1999, s. 148-151.

³⁷¹ FRB V, s. 440.

³⁷² *Staré letopisy české z Vratislavského rukopisu novočeským pravopisem*, ed. František ŠIMEK, Praha 1937, s. 51.

³⁷³ FRB V, s. 469.

Čechách odehrály.³⁷⁵ Charakteristická je centrální role svátosti oltární, kolem které byli aktéři jednání, včetně Čenkových ručitelů, rozmístěni. Právě ona měla dávat rituálnímu aktu skutečně neodvolatelný rozměr.

Široký komplex otázek se nabízí v oblasti rituálů spojených se změnou konfese, ať již přistoupením k husitskému programu, nebo na druhé straně jeho odpřísáhnutím. Zatímco frekvence prvního jevu se snižuje po bitvě u Lipan, snaha katolické církve navracet zbloudilé ovce do svého stáda je přítomna stále. U významných šlechticů v sobě skrýval konfesní přestup značnou výbušnost. Jak prozrazuje roku 1451 Jan Kapistrán, odpřísáhl mu bludy jeden kališnický pán.³⁷⁶ Ten je podle něj tak mocný, že se s ním obrátí nejen mnoho tisíc lidí, nýbrž že dosáhne skrze něho obrácení všech Čechů. Ke katolické víře přivedený šlechtic tak představuje pro církev důležitý propagandistický argument při další misionářské činnosti. Na druhou stranu se ale muselo postupovat velmi obezřetně, neboť přestup v nevhodnou dobu mohl vyvolat reakce, které nebyly žádoucí, proto docházelo k odřeknutím tajným. To je případ Menharta z Hradce z roku 1448; prozrazení jeho přestupu ke katolíkům vyvolalo zvýšenou aktivitu poděbradské strany a vedlo v důsledku k obsazení Prahy.³⁷⁷ Tajné zřeknutí se kalicha ale mohlo mít i prozaičtější důvody než politické či diplomatické ohledy; asi ne každý šlechtic se svým veřejným pokořením dobrovolně souhlasil a neveřejný akt pro něj byl mnohem přijatelnějším.

Pokud to však bylo možné, tak se katolická církev snažila učinit z rituálu odřeknutí kalicha pokud možno spektakulární událost s co nejvyšším počtem přihlížejících. To se zdařilo Janu Kapistránovi u Beneše

---

³⁷⁴ FRB V, s. 482.

³⁷⁵ P. ČORNEJ, *Velké dějiny V*, s. 287-288.

³⁷⁶ Zdeněk NEJEDLÝ, *Česká missie Jana Kapistrána*, ČČM 57, 1900, s. 65.

³⁷⁷ Odřeknutí Menharta eviduje Jan Komorowa, viz A. fr. Ioanne de Komorowo compilatum in: *Monumenta Poloniae Historica V*, ed. Xawery LISKE – Antoni LORKIEWICZ, Lwów 1888, s. 161. Dále srov. Rudolf URBÁNEK, *Věk poděbradský II*, Praha 1918 (= *České dějiny III/2*), s. 248-249.

z Boskovic záhy po misionářově příjezdu na Moravu.³⁷⁸ Za shromáždění velkého počtu přihlížejících na brněnském náměstí Beneš přiznal, že se držel bludů a tyto bludy poté před Kapistránem jakožto papežským inkvizitorem odpřísáhl. Je ovšem zajímavé, že Boskovic nedostal rozhřešení ihned, ale až druhý den při soukromé audienci, kde slíbil naprostou věrnost římské církvi. Vlastní rituál přijetí zpět do církve byl oddělen od veřejného pokoření se, které sloužilo především propagandistickým účelům. Svými formulacemi se patrně Benešovo odřeknutí mnoho nelišilo od odpřísáhnutí moravských pánů v Brně, které proběhlo ovšem za úplně jiných okolností a pod hrozbou uherských zbraní v listopadu 1421. Zde máme dochován i text přísežné formule: je rozdělena na tři části. V první je přiznání k držení bludů, v druhé slib věrnosti římské církvi a v třetí závazek boje proti kacířům (lze se domnívat, že ten u Beneše z Boskovic nebyl); následuje vlastní text rozhřešení.³⁷⁹

Konfesionální rozdvojení se promítlo i do korunovačního rituálu, který patří mezi nejlépe probádané fenomény symbolické komunikace. Rozpačitý průběh korunovace Zikmundovy je v literatuře notoricky známý, neméně zajímavý je ale i průběh intronizačního obřadu jeho nástupce Albrechta II. Habsburského.³⁸⁰ Snaha o dodržení litery Karlova korunovačního řádu, která by dodala jeho nejistému postavení větší míru legitimacy, narazila na skutečnost, že řada hodnostářů, kteří měli u obřadu asistovat, patřila mezi stoupence polské kandidatury a korunovace se pochopitelně neúčastnila. Chyběl nejvyšší komorník Aleš Holický ze Šternberka, který měl dle řádu panovníka ráno obléknout a celý průvod vést, nahrazen musel být i nositel meče, nejvyšší maršálek

---

³⁷⁸ Relace dochována in: *Annales Minorum seu trium ordinum a S. Francisco Institutorum auctore Luca Waddingo Hiberno. Tomus 12*, Firenze 1932, s. 103-104; k události dále Z. NEJEDLÝ, *Česká missie*, s. 64-65.

³⁷⁹ FRB V, s. 527-528.

Pertold z Lipé. Neúčastnil se pochopitelně i vůdce propolské strany, nejvyšší hofmistr Hynce Ptáček z Pirkštejna. Přes absenci těchto kališnických pánů je třeba říci, že konfesionální složení šlechtických aktérů bylo rovnoměrné. Zřetelné je to zejména u čtyř pánů, jimž připadla klíčová úloha, totiž nést korunu a vložit ji na Albrechtovy skráně. Dva byli katolického vyznání, dva kališníky, byť ti nejmírnější z nejmírnějších – Menhart z Hradce a Hanuš z Kolovrat. Ze strany prohabsburského tábora šlo o prozíravý tah. Pro korunovaci byli zajištěni důstojní aktéři, nikdo ale nemohl zpochybnit, že by nebyla dodržena konfesijní parita; vše proběhlo v duchu kompaktát.

Pro korunovaci Ladislava Pohrobka se bohužel nedochoval dostatek zpráv – na rozdíl od intronizace Jiřího z Poděbrad.³⁸¹ Mohlo by se zdát, že král dvojího lidu, úzkostlivě dbající na konfesní rovnováhu, bude chtít tuto maximu svoji politiky uplatnit i při své korunovaci, ovšem opak je pravdou. Ze čtyř šlechticů, kteří sehráli při korunovaci hlavní roli, byli tři katolíci a u jednoho není konfesní příslušnost jasná. Při bližším pohledu však vyjde najevo, že všichni čtyři měli k Poděbradovi osobně blízko. Pro Jiříka účast předních katolických pánů sehrála důležitou roli, neboť otupovala případné výhrady ze strany římské církve.

Poněkud kuriózním způsobem se odehrála korunovace Marie Habsburské z roku 1523, při níž hlavní roli sehrál král Ludvík Jagellonský.³⁸² S korunou na hlavě a ověšen insigniemi suploval roli hned několika šlechticů. Spor, který tento stav vyvolal, se odehrál mezi panskou a rytířskou kurií a může tak sloužit jako důkaz, jak se postupné vyhraňování těchto dvou sociálních skupin odrazilo v realizaci korunovačního obřadu. Nicméně není úplně vyloučeno, že se do tohoto

---

³⁸⁰ Opírám se zde o studii Petra ČORNEJE, *Pohaslý lesk panovnického majestátu v porevolučních Čechách*, in: *Lesk královského majestátu ve středověku*. Pocta prof. PhDr. Františku Kavkovi, CSc., k nedožitým 85. narozeninám, vyd. Lenka Bobková - Mlada Holá, Praha 2005, s. 100-104.

³⁸¹ *Tamtéž*, s. 107-109.

sporu promítla i konfesijní hlediska. Zatímco se naprostá většina pánů v závěru jagellonského období hlásila ke katolictví, politicky aktivní nižší šlechtici oproti tomu náleželi k utrakvistům. Ve sporu o to, kdo ponese insignie, se tak mísily aspekty jak konfesijní, tak stavovské. Symbolický rozměr pro další formování šlechtické společnosti měla korunovace Ferdinanda I. Habsburského, o níž již byla řeč.³⁸² Konfesijní aspekty zde ustoupily do pozadí. Zatímco královskou korunu nesl z jedné strany nejvyšší zemský úředník Zdeněk Lev z Rožmitálu, ze strany druhé ji z vůle krále a jako králův dvořan držel Zdeňkův úhlavní nepřítel Jan z Rožmberka. Pokud při předchozích příkladech ovlivňovaly účast šlechty při korunovačních rituálech aspekty konfesijní, případně stavovské, zde přistupuje motiv další, jenž bude pro vládu Habsburků charakteristický, totiž soupeření zemských a dvorských struktur.

Role šlechty při korunovacích a s ní související proměny intronizačního rituálu tvoří jeden okruh otázek, jenž nicméně charakterizuje spíše vnějškovou podobu rituálu, nikoli jeho vnitřní obsah. Otázka následující proto logicky zní: změnila se i samotná jeho podstata? Centrem korunovačního rituálu by mělo být pomazání z rukou církevního hodnostáře, který králi také předává panovnické insignie.³⁸⁴ Je zajímavé, že například u Albrechta tyto úkony nejsou v popisech intronizace uvedeny. Samozřejmě to může být interpretováno tak, že vlastní rituální akty se nemusí zaznamenávat. Nicméně důraz, který je kladen okamžik, kdy čtveřice šlechticů vkládá králi na hlavu korunu, je nesporným dokladem, co považovali pozorovatelé za klíčový bod obřadu. Pokud měla šlechta dříve jen stvrzovací funkci, nyní je její funkce konstitutivní.

---

³⁸² Ke korunovacím jagellonského období nejnověji František ŠMAHEL, *Rituály, ceremonie a festivity české stavovské monarchie 1471-1526*, in: *Rituály, ceremonie a festivity ve střední Evropě 14. a 15. století*, vyd. František Šmahel – Martin Nodl (v tisku).

³⁸³ Viz zde kap. II/1.

³⁸⁴ K rituálnímu průběhu korunovace naposledy Václav ŽŮREK, *Korunovační řád Karla IV. jako ritualizovaný panovnický program*, ČNM 176, 2007, s. 105-143.

To ostatně dokládá i aklamativní formule: Před husitskou revolucí se obracel metropolita k lidu, nyní se obrací pán (v Albrechtově případě Oldřich z Rožmberka) – a to opět k pánům.³⁸⁵ Je to tedy právě šlechta, jež definuje novou roli panovníka, nikoli liturgické jednání, jako tomu bylo dříve.

---

³⁸⁵ Srov. relaci Korunování krále Albrechta II., krále římského, uherského a českého, in: *Fontes rerum Bohemicarum VII* (nedistribuívaný svazek), s. 40.

III/3 Mezi klientelismem a svobodou vyznání. Nižší šlechta na prahu husitské revoluce (příklad jižních Čech)

Na první pohled jde o běžnou dohodu, jakých přinášela válečná doba stovky. Jan z Vražného 11. června 1424 vyznává, že je vězněm Oldřicha z Rožmberka a na jeho rozkaz se dostaví na krumlovský hrad.³⁸⁶ Následuje výčet ručitelů, kteří patří jak mezi husity, tak katolíky. Z jejich domicilů je zřejmé, že se jedná o blízké sousedy zajatého a že zde hlavní roli sehrávají teritoriální vazby a nikoli příslušnost k určité konfesně-politické skupině. To je zajímavé samo o sobě, nanejvýš pozoruhodná je však skutečnost, že na prvním místě mezi ručiteli se nachází Víta ze Rzavého, který je zároveň purkrabím na rožmberském hradě Choustník – na hradě, který byl vedle sídelního Krumlova hlavní oporou rožmberského dominia. Pokud domyslíme, jak se události mohly vyvíjet: když by husitský zajatec nerespektoval znění smlouvy, musel by se do vězení, resp. do ležení, dostavit jeho ručitel Víta. Došlo by tak k paradoxní situaci, kdy by Oldřich z Rožmberka držel v ležení klíčovou osobnost svého vlastního správního aparátu, neboť tento se svému pánovi zaručil za husitského šlechtice. Je zřejmé, že k něčemu takovému by v praxi asi nedošlo, nicméně listina dokazuje, že vztahy v na první pohled konfesně rozdělené společnosti mohly nabývat nejrůznější podoby, které respektovaly úplně jiné hodnoty než věroučnou příslušnost. Pokud toto konstatování padlo při výkladu o vyšší šlechtě, u nobility nižší platí dvojnásob.

Vzestup nižší šlechty patří k obecně respektovaným tvrzením při hodnocení výsledků husitské revoluce. Zobecňující soudy v dosavadní literatuře traktují především úzkou elitu nižší šlechty v počtu několika

---

³⁸⁶ SOA Třeboň, fond Historica č. 252. Stručný regest otištěn in *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka I*, ed. Blažena RYNEŠOVÁ, Praha 1929, s. 62, č. 87. Listina byla obnovena o čtyři měsíce později, *tamtéž*, s. 65, č. 91.

desítek jednotlivců, kteří učinili velký majetkový i sociální vzestup. Toto hledisko sice zahrnuje nejdůležitější vrstvu, nicméně vzhledem k celkovému počtu příslušníků nižší šlechty může být zkreslující. Podle odhadů žilo v předhusitských Čechách 2000 rodů nižší šlechty, na Moravě asi polovina. Počet jednotlivců musel být samozřejmě mnohem vyšší. Byť naprostá většina těchto šlechticů zůstala stranou „velkých dějin“, ani oni nebyli bez významu. Zůstávali však politicky závislí na patronech z vyšší šlechty a tato závislost se velkou měrou promítala i do jejich konfesionálních postojů.

Následující analýza je pokusem zjistit náboženské postoje nižší šlechty, která patřila k rožmberské klientele. Pojem klientela chápu přitom širěji než Robert Šimůnek, který publikoval před nedávnem k tématu rozsáhlou materiálovou studii.³⁸⁷ Zatímco autor omezuje termín klientela pouze na konkrétní služebné vztahy, nadto písemně doložené, považují za klientelu i rody, jejichž vztahy s Rožmberky nemusely mít formální charakter. Oba přístupy mají své výhody a nevýhody. Pokud definujeme jako klienta pouze šlechtice, který drží konkrétní úřad, konsekventně ho pak musíme z klientely vyřadit, pokud tento úřad nedoručí či pokud o tom nemáme zprávy. To je zjevně neudržitelné. Nadto z okruhu lidí mohou vypadnout prominentní rožmberští dvořané, kteří z důvodů diplomatického zaneprázdnění nedoručili žádný úřad (v padesátých letech 15. století např. Jan Rús z Čemin). Rozpaky také vzbuzuje otázka, na koho se status rožmberského klienta vztahuje – pouze na držitele úřadu, na jeho rodinu či na jeho rod? Šimůnkova analýza sňatků rožmberské klientely pak původní striktní vymezení mlčky rozšiřuje na celý rod a na celé sledované období, což jde proti duchu původního striktního vymezení.

Byť snaha o faktografické doložení klientských vztahů na jednu stranu slibuje získat pevnou půdu, kde se nebude třeba pouštět do spekulací, na

straně druhé ze sociální sítě, o jejíž postižení v posledku jde, zachytí jen pár vláken. Sice pevných a jistých, nicméně celková síť zůstane torzem. I proto zastávám přístup opačný, který zakládá více i na neformálních vztazích. Pochopitelně máme při jejich zachycení mnohem menší jistotu a celá řada indicií může být falešnou stopou. Nicméně ona sociální síť získá podobu skutečné sítě, byť riskujeme, že mnohá vlákna budou navlečena chybně či povedou do ztracena. Fenomén klientely by však zůstal zploštěný, pokud ho budeme chápat jen ve smyslu konkrétních formalizovaných vztahů. Sociální kapitál Rožmberků spočíval právě v tom, že se kolem jejich panství pohybovala řada šlechtických rodů, jejichž příslušníci byli v případě potřeby ochotni vykonávat pro pány s erbem pětিলisté růže nejrůznější služby. Odměnou jim byla přízeň mocného rodu, která jim mohla zajistit statky (nejen hmotné), na něž by jinak nedosáhli. Obě strany o sobě věděly a i když jejich vztah zůstával v rovině potenciální, lze ho také považovat za klientelský.

Analýzu konfesionálních postojů rožmberské klientely můžeme zahájit rokem 1415. V literatuře již bylo upozorněno na důležitou roli této instituce při pečetení stížného listu do Kostnice.³⁸⁸ Jiří Jurok doložil pro oblast Novojičínska, že více než třetina signatářů patřila ke služebníkům Lacka z Kravař a Předbora z Cimburka; v jeho stopách pak pokračoval důkladným prosopografickým rozborem Tomáš Baletka.³⁸⁹ K podobnému poměru došel František Šmahel na Tábořsku, kde ze 77 pečetrníků předpokládá u 29 příslušnost k rožmberské klientele.³⁹⁰ Silné vazby na reformně smýšlející pány měli i signatáři z Boleslavska a Hradecka.³⁹¹

---

³⁸⁷ Robert ŠIMŮNEK, *Správní systém šlechtického dominia v pozdně středověkých Čechách. Rožmberská doména 1418-1472*, Praha 2005, s. 399-498.

³⁸⁸ Bohdan ZILYNSKYJ, *Stížný list české a moravské šlechty proti Husovu upálení. Otázky vzniku a dochování*, FHB 5, 1983, s. 208. ((s. 195-237))

³⁸⁹ Jiří JUROK, *Moravský severovýchod v epoše husitské revoluce: Poodří a Pobečví v husitském období v letech 1378-1471*, Nový Jičín 1998, s. 29; Tomáš BALETKA, *Nižší šlechta z moravského severovýchodu ve stížných listech proti upálení Mistra Jana Husa*, Tábořský archiv 9, 1999, s. 15-48.

³⁹⁰ František ŠMAHEL, *Dějiny Tábora I/1*, České Budějovice 1988, s. 206-208.

³⁹¹ Petr ČORNEJ, *Bitva na Vítkově a zhroutilí Zikmundovy křížové výpravy v létě 1420*, Husitský Tábor 9, 1986-1987, s. 147-148.

Naopak sonda Josefa Petráně pro Podblanicko dokázala, že při negativním postoji panstva se ke stížnému listu nepřipojila ani drobná šlechta.³⁹² Možnosti prosopografického rozboru nicméně nebyly úplně vyčerpány. Zatímco se sonda Františka Šmahela, vypracovaná pro pro *Dějiny Tábora*, omezila na region Táborska, v následujícím rozboru, který na Šmahelovy závěry navazuje, se pokusím analyzovat třetí stížný list jako celek a vedle zeměpisného horizontu sledovat i pořadí přikládání jednotlivých pečeti. Zároveň je nutné zrevidovat některé místopisné údaje a příslušnost signatářů k rožmberské klientele.

Ještě před samotným rozbohem třetího listu je třeba se dotknout problému disponování cizími pečeti. Nakládání ověřovacím prostředkem vlastního rodového příslušníka bylo ve středověku celkem běžné. Z rožmberského prostředí máme četné doklady o půjčování pečeti i jiným osobám než příbuzným.³⁹³ Jindřich IV. z Rožmberka disponoval pečeti Oldřicha z Hradce i jeho služebníků.³⁹⁴ Jan z Rožmberka si později nechával zasílat pečeti od své klientely v okolí Helfenburku.³⁹⁵ Občas pán dlouho otálel s vrácením pečeti a služebníci je museli urgovat.³⁹⁶ Velmi často ale i rožmberští úředníci disponovali pečeti svého pána a její užívání se ani nevázalo na konkrétní úřad, nýbrž si ji dotyčný přenášel na místo svého působení.³⁹⁷ V souvislosti se stížným listem se objevilo i pozdější a bohužel anonymní svědectví, v němž se hovoří o zneužití pečeti, přiložené k protestu českých pánů bez vědomí jejího

---

³⁹² Josef PETRÁŇ, *Krajina pracující k revoluci*, in: Husitství – Reformace – Renesance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela, vyd. Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka – Noemi Rejchrtová, Praha 1994, s. 269-270.

³⁹³ Některých dokladů si všiml již August SEDLÁČEK, *Úvahy o osobách, v stížných listech l. 1415 psaných*, ČČH 23, 1917, s. 86-87.

³⁹⁴ *Archiv český* 14, ed. Josef KALOUSEK, Praha 1895, s. 46-56, č. 1572-1599.

³⁹⁵ *Archiv český* 7, s. 351, č. 279.

³⁹⁶ *Archiv český* 14, s. 253, č. 2074.

³⁹⁷ Toto je doloženo z období poručnictví Hynka ze Švamberka. Třeboňští úředníci si mu stěžují, že si pečeť odnesl s sebou na Rožmberk bývalý hejtman Jošt z Pruku, a žádají zaslání nové. *Archiv český* 9, s. 235, č. 927. S Hynkovou pečeti disponoval i krumlovský purkrabí, který mohl pro posílení váhy svých příkazů psát pod Švamberkovým jménem! *Archiv český* 9, s. 228-229, č. 912.

vlastníka.³⁹⁸ Dispozice cizí pečeti byla tedy zjevně velmi rozšířenou zvyklostí, což se, jak ukáží, projevilo i v případě třetího stížného listu.³⁹⁹

Na prvních místech třetího stížného listu se nachází především šlechtici osedlí v jižní části Prácheňského kraje. Právě tito signatáři jsou názornou ukázkou, jakým způsobem se pečelo. Hned v úvodu (č. 136-139) stojí čtyři členové pacovské odnože Malovců. Jejich čestné místo je dáno zřejmě významem rodu mezi rožmberskými klienty, které dokládá i akce Čeňka z Vartenberka z roku 1413, kdy se poručník rožmberských statků postavil za Petra Malovce proti králi Václavovi a olomouckému biskupovi Janu Železnému. Pečetě na stížný list pravděpodobně přivěsil pouze jeden člen rodu. K Pacovským z Malovic lze připojit i Vlacha z Březí (č. 146), který s nimi sdílel stejný erb a vedle Malovců vystupoval i v jiných listinách.⁴⁰⁰

Následující čtyři místa (č. 140-144) patří dalšímu významnému klientskému rodu, zemanům z Kraselova. V roce 1412 hned tři jeho členové spravovali klíčové rožmberské hrady, Choustník, Helfenburk a Nové Hrady.⁴⁰¹ Dva z nich, Lipolt a Jan zpečetili i stížný list, třetí, Vojtěch, byl v tu dobu již pravděpodobně mrtvý.⁴⁰² Méně významný člen rodu Hrdoň k akci přistoupil zřejmě i díky Lipoltovi, který s jeho pečeti již předtím volně nakládal.⁴⁰³ Identifikace Jana z Hrádku, který se mezi kraselovské bratry vklínil, je velmi obtížná, zřejmě však půjde o jejich příbuzného. Hrádek by mohl být totožný se stejnojmenným sídlem u Prachatic či s vesnicí poblíž Nových Hradů, kde Lipolt Kraselovský tou dobou vykonával úřad purkrabího. I další pečelníci jsou podobně jako Malovcové a Kraselovští osedlí v jižní části Prácheňského kraje. Výjimku tvoří Jan z Dobronic, jehož účast byla dána pokrevní spřízněností kraselovského a dobronického rodu.⁴⁰⁴ Z této oblasti jižních Čech se později připojili ke stížnému listu ještě tři signatáři (č. 193, 194, 196). Vzhledem k jejich příbuznosti (Štěpán z Čestic a Vilém ze Lčovic patřili k rodu Česticů) i blízkosti sídel lze předpokládat, že pečetě přinesl na příslušné místo pouze jeden z nich.

---

³⁹⁸ Zřejmě ale šlo o dodatečný pokus distancovat se od protestní akce. Notářský akt vydal Jan SEDLÁK, *Ke stížnosti českých pánů v Kostnici*, in: Studie a texty k náboženským dějinám českým III/1, 1916, s. 86-89.

³⁹⁹ Pokud šlechtic neměl momentálně pečeť k dispozici, mohl za něj zástupně pečeti někdo jiný. *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka III*, ed. Blažena RYNEŠOVÁ, Praha 1937, s. 22, č. 28. To se však asi netýká stížných listů.

⁴⁰⁰ *Urkunden und Regesten zur Geschichte des Gutes Poreschin im 14. und 15. Jahrhundert*, ed. Johann Matthäus KLIMESCH, Prag 1889, s. 72, č. 134. August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a torze Království českého VII*, 2. vyd. Praha 1996, s. 230, považuje Vlacha z Březí za syna Petra či Bohuslava z Malovic, to ovšem nelze s jistotou doložit.

⁴⁰¹ *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. (1378 dec. - 1419 aug. 16.) Tomus III*, ed. Božena KOPIČKOVÁ, Praha 1977 (dále RBMV III), s. 268, č. 769; s. 268, č. 682; s. 270, č. 684.

⁴⁰² Vojtěch se naposledy objevuje jako purkrabí helfenburský v roce 1412 (RBMV III, s. 269, č. 682), poté z pramenů mizí. Do helfenburského úřadu se stěhuje z Choustníku Jan Kraselovský.

⁴⁰³ A. SEDLÁČEK, *Úvahy*, s. 311.

⁴⁰⁴ Diviš z Dobronic odkázal po roce 1412 svůj majetek bratrům z Kraselova. RBMV III, s. 269, č. 682.

Počínaje pečetníkem s pořadovým číslem 149 již pochází většina signatářů z tábořského regionu a širšího okolí. Při pohledu na mapu je zřejmé, že mnoho pečetníků stojících v listě za sebou pochází zároveň i ze stejné lokality. V případě příbuzných je to zřejmé. Vedle již zmiňovaných Malovců, Kraselovských a Čestických nacházíme příbuzenské vztahy u těchto rodů: z Budislavi (č. 233-235), z Dírného (č. 172, 173), z Drahova (č. 157, 158), z Hlasiva (č. 229-232), z Jetřichovic (č. 211, 212), z Mnichu (č. 174,175), z Nemyšle (č. 188, 214, 218, 221), z Ratibořic (č. 216, 217), ze Rzavého (č. 165, 166), ze Skopytec (č. 183-185), ze Strkova (č. 204, 205), z Tučap (č. 226, 227), z Udičova (č. 153, 163, 164) a ze Želče (č. 151, 152, 154, 161). U dalších signatářů lze určité příbuzenské svazky předpokládat. Jedná se tyto rody: z Dobřemilic (č.202, 210 a snad i 150), ze Stříteže (č. 203, 207), z Tožice (č. 190, 192), z Ústupenic (č. 155, 156) a z Vilémovic (č. 160, 162).

Pohledem na mapu signatářů a srovnáním jejich pořadí ve stížném listu vyjde najevo, že mnozí šlechtici patrně pověřili pečetením některého ze svých sousedů. To je případ Rynarta z Vřesné a Erazima z Nítovic (č. 178, 179), Hrdoně z Bozděchova a Jaroslava z Vojkova (č. 181, 182), Oldřicha z Dobřemilic a Beneše ze Stříteže (č.202, 203), Petra z Tisové, Protivy z Údimě, Petra z Vesce a Mrakeše z Radimovic (č. 197-199, 201), Jetřichovických a Jana z Vrchotic (č. 211-213) či Mrakeše z Petrovic, Jindřicha z Bukové, Otrada z Vitanovic a Jana z Radostovic (č. 220-224). Výmluvný je postup při pečetení u signatářů č. 169-171. Jan ze Štítného, který působil jako správce rožmberské Soběslavi, přesvědčil k účasti na protestní akci i dva své sousedy. Beneš ze Stranné a Přibík z Cholunné, kteří již nepatřili do mocenské sféry rožmberské dominie, nýbrž pánů z Hradce, tak díky iniciativě soběslavského úředníka mohli přivést své pečete ke třetímu stížnému listu.

Vedle bližšího místopisného a rodopisného určení signatářů třetího listu je třeba i doplnit a zrevidovat vztah pečetníků k rožmberskému rodu. Přidržuji se Šmahelova členění „*příslušnost k rožmberské klientele*“ a „*pravděpodobná příslušnost k rožmberské klientele*“.⁴⁰⁵

U prvních čtyř signatářů není třeba o zařazení k rožmberské klientele pochybovat. Nákladná vojenská akce, kterou Čeněk z Vartenberka roku 1412 zorganizoval na podporu Petra ml. z Malovce v jeho zášti s Jindřichem z Dubé a na Humpolci, je dostatečným důkazem. Ani u druhé čtveřice, zemanů z Kraselova, netřeba o příslušnosti k rožmberské klientele váhat, jak již naznačeno výše. Z prácheňského kraje lze ještě klientský vztah k Rožmberkům předpokládat u Přeška z Čestic a Viléma ze Lčovic.⁴⁰⁶ Ze signatářů tábořského

⁴⁰⁵ F. ŠMAHEL, *Dějiny Tábora I/1*, s. 311.

⁴⁰⁶ Č. 193. Jejich otec Rynart patřil mezi nejvýznamnější rožmberské úředníky. Jaroslav KADLEC, *Dějiny kláštera Svatá Koruna, České Budějovice 1949*, s. 250, příloha č. 5; A. SEDLÁČEK, *Hrady XI*, s. 275. Štěpán z Čestic se nachází mezi dvořany Oldřicha z Rožmberka s jistotou na konci

regionu lze vedle Filipa a Jošta ze Želče⁴⁰⁷ tušit klientské vazby k Rožmberkům i u dalších rodinných příslušníků, Petra z Radimovic a Viléma ze Skalice.⁴⁰⁸ Mezi pravděpodobné rožmberské klienty lze zařadit i příbuzné politicky aktivního Albery z Těchobuze, který v době pečetení stížného listu možná spravoval příběnické panství.⁴⁰⁹ Pokrevní spřízněnost panovala i mezi bývalým novohradským purkrabím Janem Zúbkem z Budislavi a Václavem z Mezného i Janem ze Samosol.⁴¹⁰ Také zde je možné se přiklonit k jejich pravděpodobné příslušnosti k rožmberské klientele. S jistotou ji pak lze u doložit u Lva ze Záluží. I když se jeho predikát nedá s jistotou ztotožnit s žádným ze čtyř stejnojmenných sídel na Tábořsku,⁴¹¹ jeho doložená účast v pacovské akci ho spolehlivě zařazuje do řad rožmberských služebníků.⁴¹²

Dochovaná dlužní registra z nákladné akce na pomoc Petru Malovcovi nám umožňují identifikovat i další pečetitele stížného listu jako rožmberské klienty. Přibík z Mitrovic utrpěl v službách jihočeských pánů škody za 80 kop a zůstal věřitelem krumlovské komory až do roku 1414.⁴¹³ Stejný osud postihl při pacovské akci Jana z Vrchotic, jenž své újmy ohodnotil dokonce na 200 kop.⁴¹⁴ V rejstříku se objevuje i další pečetitel Bohuslav z Nemyše, který zřejmě pomáhal hotovými penězi sanaci rožmberských dluhů.⁴¹⁵ V soupisu věřitelů se mezi poškozenými objevují i Otrad z Vitanovic a Oldřich z Nezvěstovic.⁴¹⁶ Právě jednoho z nich lze ztotožnit se signatářem č. 222, jehož jméno při přepisu

---

dvacátých let, kdy svědčí při důležitém prodeji panství Malý Bor. *Listář a listinář I*, s. 102-104, č. 199.

⁴⁰⁷ Filip je doložen roku 1385 jako purkrabí v Příběnicích (*RBMV III*, s. 64, č. 126), Jošt v rožmberských službách pomáhal Petru Malovcovi (*RBMV III*, s. 269, č. 680).

⁴⁰⁸ Č. 152 a 154. Příbuzenské vztahy rodu Želečských naznačuje A. SEDLÁČEK, *Hrady VII*, s. 78-79.

⁴⁰⁹ Č. 229-232. Alberovo purkrabství lze doložit až pro rok 1417. *RBMV*, s. 306, č. 776. Proti jeho přítomnosti na Příběnicích v roce 1415 mluví fakt, že bychom z bližšího okolí hradu mimo něj nikoho nenašli. Koncem roku 1414 byl příběnickým purkrabím zřejmě Jindřich z Vyhnanic, i když není jisté, zda se dotýčný údaj nevztahuje na Příběničky. *Prameny k dějinám Tábořska I. 1412-1424*, in: *Tábořský Archiv 2*, 1989, ed. Rostislav NOVÝ, s. 74.

⁴¹⁰ Č. 234-235. K Janu Zúbkovi *Purkrabské účty panství Novohradského z let 1390-1391*, ed. Josef ŠUSTA, Praha 1909 (= *Historický archiv 35*), s. 6.

⁴¹¹ Pro Záluží u Milevska hovoří pořadí Lva ve stížném listu (č. 206), neboť se nachází hned před Mrakešem z nedaleké Stříteže. Záluží u Tábořa se naopak jako jediné může v 15. století pochlubit tvrzí. Antonín PROFOUS – Jan SVOBODA, *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny IV*, Praha 1957, s. 725. Pro Záluží u Budislavi pak mluví blízkost hradu Choustníku, pod který v roce 1452 vesnice spadala. *Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka IV*, ed. Blažena RYNEŠOVÁ – Josef PELIKÁN, Praha 1954, s. 351, č. 488. Nejspíše ale jde o Záluží u Soběslavi, neboť nedaleko odsud prodává jistý Prokop ze Záluží roku 1444 rybník. A. SEDLÁČEK, *Hrady VII*, s. 79.

⁴¹² *RBMV III*, s. 269, č. 680.

⁴¹³ *Prameny k dějinám Tábořska I*, s. 76. Přibík ale nebyl purkrabím na Zrůbku, jak zde chybně uvedeno (s. 71). Tento údaj, pocházející navíc až z 18. století, se vztahuje k roku 1400. A. SEDLÁČEK, *Hrady XV*, s. 144. I z mnoha zmínek ze samotného rejstříku vyplývá, že Zrůbek po roce 1412 spravoval purkrabí Heřman z Kuřího.

⁴¹⁴ *Prameny k dějinám Tábořska I*, s. 74.

⁴¹⁵ *Tamtéž*, s. 76.

⁴¹⁶ *Tamtéž*, s. 75, 77.

do latiny píšá zkomolil na Otrad z Neswyeskowicz. Pro Oldřicha z Nezvěstovic mluví jeho predikát, podobný latinskému překladu. Příslušnost k Plzeňskému kraji i odlišné křestní jméno ovšem hovoří proti. Příkláním se tudíž k identifikaci s Otradem z Vitanovic.⁴¹⁷ Přes odlišně znějící predikát pro něj svědčí především nezvyklé křestní jméno, které je v jižních Čechách prakticky výsadou tohoto rodu. Posloupnost signatářů též ukazuje na Otrada z Vitanovic, neboť okolní pečatníci (č. 219-221, 223) pochází z blízkosti jeho sídla. V každém případě však lze Oldřicha z Neswyekowicz určit jako rožmberského klienta. Jistou příslušnost k jihočeskému rodu lze doložit u Protivy z Údimě (č.198), který roku 1423 složil záruku za omilostněného poddaného, navracejícího se z Tábora.⁴¹⁸ K nepřímému určení vztahu mezi některými pečatníky a Rožmberky lze užít i dalšího pramene rožmberského urbáře z roku 1379.⁴¹⁹ Pokud se někteří signatáři píší po vesnicích, které patřily zčásti k dominiu jihočeských velmožů, lze tu předpokládat určitou spolupráci, pokud ne přímou závislost drobných šlechticů na jejich mocnějších sousedech.⁴²⁰ Tyto vazby je možno předpokládat u Jindřicha z z Hojovic (č. 236), Hona z Kozmic (č. 191), Matěje z Plasně (č. 231),⁴²¹ Mrakeše z Radimovic (č. 201) či Kuneše z Tučap (č. 226).

Zatímco se dosud seznam rožmberských klientů pečatících třetí stížný list rozšiřoval, nyní ho bude třeba oproti stávajícímu soupisu v Dějinách Tábora zúžit. Vyloučením osob ovšem není popřena jejich příslušnost k mocnému jihočeskému rodu, pouze je na základě dochovaných pramenů označena jako zatím nedoložitelná. Na prvním místě je třeba vyřadit Albrechta a Mikuláše z Dírného (č.172-173). Jejich služební vztah k Rožmberkům je prvně doložen až k roku 1446⁴²² a tuto vazbu nelze automaticky přenášet do předchozích období, zvláště známe-li Albrechtovo spojení s Táborem z dob husitských válek.⁴²³ Ze stejného důvodu je nutno odmítnout i příslušnost k rožmberské klientele u Jana, Petra a Pelhřima ze Skopytec (č. 183-185). V souvislosti s nejmocnějším jihočeským rodem se vyskytuje pouze Jan, a to na opačné straně barikády, jako

---

⁴¹⁷ K jeho osobě Miroslav TRUC, *Rožmberští popravci 14. věku*, in: Husitství - Reformace - Renesance, s. 191-199. Otradovu pohledávku ale autor chybně vykládá jako náhradu škody, která vznikla při výkonu jeho popravčí pravomoci. Z kontextu rejstříku vyplývá, že šlo o výkupné ze zajetí. *Prameny k dějinám Táborska I*, s. 75.

⁴¹⁸ *Prameny k dějinám Táborska I*, s. 107. Za movitější navrátilce přebírali záruky placení omilostňující kauce i rožmberští služebníci. Viz též J. MACEK, *Tábor II*, s. 373-382. F. ŠMAHEL, *Dějiny Tábora I/1*, s. 394, pozn. 35.

⁴¹⁹ *Urbář zboží Rožmberského z roku 1379*, ed. Josef TRUHLÁŘ, Praha 1880.

⁴²⁰ To na základě choustnických purkrabských rejstříků potvrzuje i Miroslav TRUC, *Zlomky purkrabských účtů choustnických z r. 1375-1387*, Jihočeský sborník historický 26, 1957, s. 36.

⁴²¹ Plasná sice není uvedena v urbáři, k rožmberskému zboží ale patřila, neboť ji Oldřich roku 1424 udělil právo odúmrti. *Listář a listinář IV*, s. 448, č. 652.

⁴²² *Listář a listinář III*, s. 109-110, č. 156.

⁴²³ *Listář a listinář I*, s. 149-150, č. 217. Viz též František ŠMAHEL, *Organizace a skladba tábořské strany v letech 1420-1434*, Husitský Tábor 9, 1986-1987, s. 80.

soupeř Oldřicha z Rožmberka.⁴²⁴ Petr od Dubu (č. 164) sice nevystupuje nikde jako otevřený nepřítel krumlovského pána, ovšem do jeho klientely zřejmě nepatřil. Naopak ho koncem dvacátých let spatřujeme jako služebníka Mikuláše z Lobkovic, se kterým Oldřich soupeřil o Hlubokou.⁴²⁵ Příslušnost k rožmberskému klientskému kruhu se jeví jako nedoložitelná i u dalších pečtníků: Bohuňka z Jetřichovic a Petra z Jablonné a na Jetřichovicích (č. 211, 212), Beneše a Vojtěcha ze Strkova (č. 204, 205),⁴²⁶ Beneše a Mrakeše ze Stříteže (č. 203, 207), Pešík z Udičova (č. 163)⁴²⁷ a Chvala ze Žďáru (č.236).

Poměrně obšírný exkurs byl nezbytný pro detailnější poznání průběhu pečetění třetího stížného listu. Celkem u 22 šlechtických rodů připojili své pečetě alespoň dva členové – v úhrnu se jedná o 59 osob z celkového počtu 101 jednotlivců. U dalších 14 signatářů lze předpokládat, že jednali ve srozumění se svými sousedy či je dokonce pověřili přivěšením své pečetě.⁴²⁸ Na první pohled suchý výčet čísel a jmen tak při bližším pohledu odkrývá hustou síť sociálních vztahů, kterými byli signatáři třetího listu spjati. Nesporná je i vazba mnohých pečtníků k rožmberskému rodu. Ze 101 signatářů jich 25 lze určit jako jisté či téměř jisté služebníky krumlovských pánů, u dalších patnácti je možno tyto vazby předpokládat.

Pokusím se však nyní logiku tázání obrátit. Není celá akce od počátku především – či možná výhradně – podnikem rožmberské klientely a není právě přivěšení pečetě indicií naznačující vztah mezi klientem a patronem? Detailnější rozbory událostí z roku 1415 do této otázky již příliš světla nevneseou a proto je třeba se obrátit k fungování rožmberských správních struktur v širším časovém hledisku. Užitečné

---

⁴²⁴ Jan ze Skopytec vystupuje často jako rukojmí za Táboř, a to i v příměří s Oldřichem. *Listář a listinář I*, s. 138, č. 201; s. 161-162, č. 235. *Listář a listinář II*, s. 35-36, č. 47; s. 51, č. 67. F. ŠMAHEL, *Organizace*, s. 79.

⁴²⁵ *Listář a listinář I*, s. 101, č. 150; s. 113, č. 166. Tento zeman byl odlišný od Petra od Dubu, později choustnického a zvíkovského purkrabí. Roman CIKHART, *Po stopách husitství na Tábořsku*, Jihočeský sborník historický 12, 1939, s. 25.

⁴²⁶ Srov. Rudolf TECL, *Několik poznámek k českému listu Vavřince z Cepu pravděpodobně z roku 1395*, Jihočeský sborník historický 56, 1987, s. 207.

⁴²⁷ Srov. Roman CIKHART, *Chotovsko v době předhusitské*, Jihočeský sborník historický 1, 1928, s. 32.

⁴²⁸ Do tohoto čísla nezahrnuji jednotlivce, kteří již byli pojmuti do předchozího čísla.

srovnání nabízí zejména dokument z roku 1452, seznam opovědníků císaři Fridrichu III.⁴²⁹ Rožmberská klientela se tehdy sešla na několika rožmberských správních centrech, kde přivěsila pečetě pod připravené opovědi. Vedle krumlovského hradu zde jako pečetící místa vystupují Helfenburk, Zvíkov, Choustník a Třeboň.⁴³⁰ Zvíkov i s okolními many nabyt Oldřich z Rožmberka až roku 1431, proto ho lze pro srovnání s rokem 1415 vyloučit. Přílišný význam neměla Třeboň, odkud pečetilo pouhých sedm osob. Jako východisko pro rok 1415 tedy zbývají Krumlov, Helfenburk a Choustník.

Při pohledu na mapu signatářů třetího stížného listu lze analogii z roku 1452 bez rozpaků přenést i do roku 1415. Jako první putoval stížný list na Helfenburk, kde se měl o zdar akce postarat ostřílený rožmberský úředník Jan z Kraselova. Včetně pěti pečetí Malovců z Pacova a čtyř od vlastního rodu získal helfenburský purkrabí celkem čtrnáct signatářů, k nimž se později připojili další tři šlechtici. Podstatně lepší výsledek vykázal choustnický purkrabí Víta ze Rzavého. Jak se dozvídáme z pozdější protihusitské satirické básně, byl Víta pravou rukou Čenka z Vartenberka. Možná měl katolický veršotepec na mysli právě i jeho podíl na protestní akci.⁴³¹ Vítovo osobní nasazení se patrně promítlo do značného počtu signatářů z okolí Rzavé.⁴³² Na Choustníku nakonec přivěsilo své pečetě celkem 87 signatářů vesměs z širšího okolí hradu.⁴³³

Zarážející na třetím listu však je, že neobsahuje žádné signatáře ze zázemí okolí Krumlova, tedy vlastního jádra rožmberské domény. Přednost choustnického úřadu před krumlovským se dá vysvětlit poměrně

---

⁴²⁹ *Listář a listinář IV*, s. 349-352, č. 488.

⁴³⁰ Vedle těchto rožmberských center se pečetilo i na hradech nejvýznamnějších Oldřichových spojenců, kteří disponovali vlastní menší klientelou. Šlo o Zvíkov Jana z Lobkovic, Bechyni Jana z Lažan a Týn nad Vltavou Jindřicha ze Sobětic.

⁴³¹ *Documenta Mag. Iohannis Hus vitam, doctrinam, causam in Constantiensi concilio actam ... illustrantia*, ed. František PALACKÝ, Praha 1869, s. 695.

⁴³² Jako určitá mikrosonda k doložení svazků šlechty v okolí Rzavé a jejich spojení s Rožmberky mohou posloužit osudy rožmberské fary v Chotovinách, jak je podal R. CIKHART, *Chotovsko*, s. 29-33.

⁴³³ Vycházím z domněnky, že počínaje signatářem č. 149 se pečetě přivěšovali na Choustníku.

snadno. Zatímco nejjižnější cíp Čech patřil téměř výhradně Rožmberkům a osedlých zemanů se zde nacházelo málo, okolí Choustníka bylo doslova poseto drobnými šlechtickými sídly. I z výše zmiňované opovědi císaři Fridrichovi vyplývá, že počet rožmberských klientů z choustnického úřadu převyšoval množství šlechticů opovídajících z Krumlova (105 ku 58). Proč však nebyli z Krumlova vypraveni na Choustník alespoň někteří služebníci, kteří by za sebe a případně i za druhé přivěsili pečetě, zůstává záhadou. Existují tři alternativy vysvětlení neúčasti šlechticů z nejjižnější části rožmberského dominia. Možná se s Krumlovem počítalo jako třetí zastávkou stížného listu, ovšem časový tlak to neumožnil. Proti této variantě hovoří fakt, že do Kostnice byly protestní listy zaslány s velkým zpožděním, pravděpodobně až v prosinci 1415.⁴³⁴ Není též vyloučené, že stovka signatářů již dostačovala reprezentativnímu účelu, či už jednoduše na další pečetě nezbylo místo.⁴³⁵ Konečně třetí možnost spočívá v existenci dalšího listu, jehož zpečetění nebylo z neznámých důvodů vykonáno. Nerealizovaný list Kouřimského kraje může sloužit k podpoře této alternativy.⁴³⁶

Srovnání akcí z roku 1415 a 1452 ukázalo paralely, z nichž je možné učinit následující závěr. Pečetění třetího protestního listu do Kostnice probíhalo jako akce Čeňka z Vartenberka, poručníka nezletilého Oldřicha z Rožmberka. Využil přitom patrně již zavedených postupů vyspělého rožmberského dominia, jimiž se rožmberská klientela přihlašovala k vojensko-politickým akcím svého patrona. Takto je třeba nahlížet i při kládání pečetí ke stížnému listu, které nebylo vyjádřením věroučného postoje, ale především přihlášením se k politické vůli svého patrona.

* * *

---

⁴³⁴ Václav NOVOTNÝ, *Hus v Kostnici a česká šlechta*, Praha 1915, s. 31.

⁴³⁵ Srov. jediný dochovaný originál, kde je namačkáno přesně 100 pečetí.

⁴³⁶ Vydal B. ZILYNSKYJ, *Stížný list*, s. 223n.

Náhlý přestup Oldřicha z Rožmberka ke katolictví v červnu 1420 nabízí jedinečnou možnost sledovat, jak na jeho krok zareaguje klientela. Přidrží se husitského vyznání, anebo se ve věcech víry srovná s mocným pánem? Několik osudů lze v pramenech dohledat a nutno říci, že podávají celkem jednoznačný obraz. Začneme u prominentní osoby Oldřichova dvora, jeho synovce Viléma Lopaty z Potštejna. Jako jediný rožmberský klient pečetil roku 1415 již v prvním, panském stížném listu. O vyhraněném proreformním postoji svědčí i jeho hlavní úloha v událostech v červnu 1417, kdy byli rožmberští faráři pod hrozbou propuštění donuceni napříště podávat podobojí. Vilémovo nadšení pro laický kalich ale po Oldřichově konverzi zjevně opadlo a nejvýznamnější krumlovský dvořan se dále objevuje jako nejdůležitější svědek Oldřichových listin.⁴³⁷

Vedle Viléma z Potštejna patřil k politicky aktivním rožmberským klientům Albera z Těchobuze. Ve službách mocného jihočeského rodu se domohl slušného postavení, neboť se roku 1399 nachází mezi šlechtickou elitou v příměří s králem Václavem.⁴³⁸ Připojení pečete ke stížnému listu i vyhnání faráře pod jednou z kostelů v Těchobuzi svědčí o Alberově vyhraněném prohusitském stanovisku.⁴³⁹ Jako purkrabí důležitého příběnického hradu zřejmě prožil i chvíli, kdy se ho táboři v roce 1420 zmocnili.⁴⁴⁰ V té době již Albera stál na protihusitských pozicích a dál sloužil Rožmberkům. Jako náhradu za zbořené Příběnice později obdržel purkrabský úřad na Choustníku.⁴⁴¹ Vítu ze Rzávého jsme měli možnost poznat jako hlavního organizátora při pečetení třetího stížného listu i coby snaživého vykonavatele Čeňkem zaváděných náboženských novot, po Oldřichově přestupu do katolického tábora však pána brzy

---

⁴³⁷ Vilém se dále objevuje jako Oldřichův nejdůležitější svědek v jeho listinném pořízení. *Listář a listinář I*, dle rejstříku, z Potštejna.

⁴³⁸ *Archiv český 1*, s. 61, č. 8.

⁴³⁹ F. ŠMAHEL, *Dějiny Tábora I/1*, s. 222.

⁴⁴⁰ Albera je na Příběnicích spolehlivě doložen v letech 1417-1418. *RBMV III*, s. 306, č. 776. F. ŠMAHEL, *Dějiny Tábora I/1*, s. 141, pozn. 130.

napodobil.⁴⁴² Podobně učinil i druhý purkrabí, jenž nejvíce přispěl ke zdaru protestní akce 1415, helfenburský purkrabí Jan z Kraselova.⁴⁴³ Tím ale výčet konvertitů nekončí.⁴⁴⁴ Krumlovský purkrabí Matěj Višně z Větrní sice z výše uvedených důvodů nezpečetil, svou funkci ale držel po celé kritické období od roku 1415 minimálně do dubna 1421.⁴⁴⁵ Dokonce u něj máme nepřímý důkaz, že se podílel na perzekuci kněžích podobojí v červenci 1420.⁴⁴⁶

Z významnějších rožmberských klientů předrevoluční éry se mi podařilo nalézt pouze jediného, který se ve dvacátých letech objevuje na husitské straně, Jana ze Štitného. Pro naprostou většinu Oldřichův konfesní přestup znamenal přehodnocení věroučných postojů. Ti samí šlechtici, kteří byli v katolických satirách napadáni za šíření husitských bludů, nyní okamžitě prosazují patronovu vůli a podnikají na rožmberském dominiu tvrdé rekatolizační kroky. Vztah patron – klient hraje v otázce konfesní příslušnosti nižší šlechty klíčovou roli a přihlášení se k jedné z náboženských stran je mnohem více otázkou politickou než religiózní.

* * *

Otázka panských klientel a jejich závislosti na patronech v konfesionálních otázkách je jednou stranou mince při posuzování vývoje nižší šlechty v převratné husitské době. Většina těchto šlechticů

---

⁴⁴¹ *Prameny k dějinám Táborska I*, s. 108. F. ŠMAHEL, *Dějiny Tábora I/1*, s. 208 sice zařazuje Alberu mezi táborské spojence, to je však neprůkazné. V každém případě byl Albera roku 1423 purkrabí na Choustníku a musel tedy zastávat Oldřichovo náboženské stanovisko.

⁴⁴² *Listář a listinář I*, s. 62, č. 87.

⁴⁴³ Jan z Kraselova ručí za omilostněného poddaného, který se vrátil z Tábora do rožmberských služeb. R. NOVÝ, *Prameny I*, s. 107. Viz též *Urkundenbuch der Stadt Krummau in Böhmen II*, ed. Valentin SCHMIDT – Alois PICHA, Prag 1910, s. 3, č. 12, kde je Oldřich z Rožmberka svědkem na Janově listině.

⁴⁴⁴ Dále je možno jmenovat Jana Malovce z Pacova, Štěpána Příška z Čestic či Mrakeše z Radimovic.

⁴⁴⁵ Údaje k Matěji Višňovi kriticky setřídil Rudolf TECL, *Drobný doplněk do listáře roku 1420*, Jihočeský sborník historický 59, 1990, s. 98.

⁴⁴⁶ *Tamtéž*, s. 100.

setrvala ve starých jistotách, které jim přinášela ochranná ruka patrona a z husitské revoluce nevyšla ani jako vítěz, ani jako poražený. Druhou stranou mince je osud pár desítek nižších šlechticů, v rámci svého stavu početně mizivé, avšak svým významem podstatné skupiny. Co je pro tuto elitní skupinu charakteristické, že se z velké části hlásila k utrakvismu. Podstata nerovnováhy spočívá v lepším přístupu k majetkovému i sociálnímu kapitálu. Husité díky svým vojenským úspěchům získali z koláče majetků, které během revoluce změnilly držitele, podstatně větší díl. Zároveň však organizační struktury husitské strany skýtaly větší možnosti sociálního vzestupu. Katolická strana fungovala mnohem více podle předrevolučních vzorů a stavovské přehrady zde pořád hrály klíčovou roli. Nižší šlechtici zde neměli zdaleka takové vyhlídky vzestupu jako jejich stavovští protějšci v utrakvistickém táboře.

Pokud však dokážeme odpovědět na otázku, proč se mezi elitu nižší šlechty zařadili téměř jen utrakvisté, složitější bude osvětlit, co je do tábora husitů přivedlo. Byli nejdříve stoupenci reformního hnutí a jeho vítězný postup je vynesl k majetkovému a sociálnímu vzestupu? Anebo se k husitství přidali především proto, že zde možnost vzestupu cítili? Tato otázka zůstává otevřená. Ať to však bylo jakkoli, sehrálo utrakvistické vyznání této elity důležitou roli pro následné mocenské postavení nižší šlechty jako celku. Právě obhajoba utrakvismu v nejistém porevolučním období sehrála důležitou roli pro legitimaci politického a mocenského postavení nižší šlechty. Pokud se jí podařilo pozice nabyté během revoluce udržet a vydobýt si stabilní místo v politickém systému země, bylo to zejména díky její úloze obhájce husitského programu.

Pečetění třetího stížného listu do Kostnice roku 1415

- 147 Sídlo signatáře a jeho pořadové číslo
- Orientační místo
- ▣ Rožmberský správní hrad, kde se pečetilo

BEROUN
■

155, 156
●●

203, 207
●●
202
●●●
150 a 219
●●

MILEVSKO
■

145
●

BECHYŇ
■

PISEK
■

STRAKONICE
■

140 141 142
●●●

147
●

TYN N. VLT.
■

148
●

133
●

VOLYŇ
■

195
●

HELPENBURK
■

VODŇANY
■

136
●

VIMPERK
■

146
●

136 - 139
●●●●

144
●

142
●

PRACHATICE
■

Č. BUDĚJOVICE
■

VOVICE

177, 219

MILICIN

222, 3

220

214

216

221

188

223

229

197

189

166

230

232

196

165, 166

153, 163

216, 217

167

PACOV

201

164

159

200

180

160, 162

PELIKOV

152

S. OSTI

191

169

204, 205

163-165

CHOUSTNIK

226

151, 161

269

154

200

174, 175

KAREVICE

BOHESLAV

186

226, 227

253

181

182

206

149

217

180

170

131

172, 173

169

235

176

VESELIN. UZ.

157, 158

136

170

231

J. HRADCO

225 ?

TREBOVI

215

Obr. 7. Geografické rozložení signatářů 3. stížného listu do Kostnice

Závěr

Pokud se opřeme o tradiční milníky pro vymezení pozdního středověku, je patrné, že přibližně uprostřed mezi lety 1310 a 1526 nalzáme předěl podstatně závažnější. Ostatně i periodizace na dobu předhusitskou a husitskou, resp. pohusitskou, je v literatuře traktována mnohem častěji než členění, které se opírá o mezníky spojené s vymíráním a nástupy panovnických dynastií. Přestože husitství mnohé změnilo, co se šlechtického společenství týče, převažuje kontinuita nad diskontinuitou. Jak epizody z každodennosti konfesně rozdělené země, tak dlouhodobé trendy ve vývoji české šlechty ukazují na pozoruhodnou stabilitu. Populační vývoj přes neúměrné válečné zatížení vykazuje mnohem nižší koeficient vymírání rodů než v okolních zemích, alespoň u vyšší šlechty, kde máme určité podklady pro srovnání. Ani vytvoření konfesních bloků nedokázalo zrušit stavovské přehradu a v oblasti sňatků, které jsou důležitým indikátorem sociálních a konfesních poměrů, zůstává příslušnost k určité společenské vrstvě nadále určujícím faktorem. Revoluce rovněž nepřinesla zvýšení sociální mobility ve vyšších patrech české šlechty. Necelá desítka rodů, kterým se v dlouhém intervalu po skončení revoluce podařilo proniknout mezi panstvo, představuje spíše přirozené doplnění této skupiny.

Celá řada jevů, která bývá spojována s husitstvím, by patrně nastala bez ohledu na revoluční události, a i srovnání s okolními zeměmi ukazuje zřetelné paralely při sledování urozené vrstvy. Jednou z konstant vývoje šlechty ve střeoevropském prostoru je snaha písemně zakotvit pravidla fungování stavovských korporací. Tento proces evokuje představu o sociálním uzavírání, nicméně k tomu docházelo spíše výjimečně. V Čechách a na Moravě přinesla formalizace pravidel přijímání do panského stavu naopak zvýšení sociální mobility. Ovšem jen směrem

nahoru, sestup o patro níže nebyl možný, neboť kdo jednou k vyšší šlechtě náležel, ten již svůj status nemohl pozbyť. Důsledkem bylo rozevírání nůžek uvnitř panského stavu, kde zůstávalo stále více rodů a jednotlivců, kteří již nedosahovali přiměřeného stavovského standardu. Tento proces přispíval ke korozi panské vrstvy, která již jednoduše přestávala být elitní skupinou.

Klíčovou roli při formování vyšší šlechty sehrával zemský soud. Nejvyšší soudní instituce sloužila jako referenční bod šlechtické prestiže, a zde se také utvářely normy, kterými se tato sociální skupina řídila. Časově i institucionálně zakotvená zasedání umožňovala pravidelné setkávání nejmocnějších členů urozené společnosti, jejichž kolektivní povědomí se formovalo právě na základě příslušnosti k zemskému soudu. Ten se stal nejen nástrojem sebeidentifikace příslušníků vyšší šlechty, ale byl skrze něj rovněž demonstrován mocenský nárok vůči ostatním sociálním vrstvám. Úlohu zemského soudu utvrzovala rovněž skutečnost, že právě zde byli noví členové přijímáni do panského stavu a bylo jim vymezeno místo v hierarchii této society. Rozdílná kritéria při sestavování hierarchických pravidel ovšem vedla k precedenčním sporům. Jejich rozbor ukázal, že přes převažující slova odsudků v současné odborné literatuře měly důležitou funkci, neboť nutily příslušníky panského stavu definovat své sebepojetí a precizovat kritéria urozenosti. Důraz na právní a historickou argumentaci nadto sehrával pozitivní roli ve způsobu řešení sporných nároků, které by dříve bylo jednodušší prosadit silou.

Přes nesporné paralely ve vývoji domácí a zahraniční nobility se v jednom aspektu cesty rozešly. České země poznaly jako první v Evropě věroučný rozkol, který zasáhl celou společnost. Došlo během husitské revoluce ke konfesionalizaci šlechty? Pokud se budeme striktně držet terminologického výkladu současné zahraniční literatury, která chápe tento proces jako postupný průnik věroučných zřetelů do všech oblastí života, končící vytvořením dvou zcela oddělených společenství, pak

nikoli. Česká šlechta se snažila vypořádat s novou situací a hledala pro konfesní nároky místo ve svém tradičním systému hodnot. Toto hledání bylo velmi pozvolné a jeho rychlost i výsledky určitě neodpovídaly představám duchovních, pro které věci víry stály na prvním místě. Šlechta se ve velké většině snažila držet od tohoto postoje odstup.

Seznam pramenů a použité literatury

Prameny tištěné

Aegidius Tschudi, Chronicon Helveticum. 1. Ergänzungsband (Urschrift von 1200 bis 1315), bearbeitet von Bernhard STETTLER, Bern 1970

Aeneas Silvius Piccolomini, Historia Bohemica, Bd. 1, edd. Josef HEJNIC – Hans ROTHE, Köln 2005 (= Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte, Reihe B 20/1)

Annales Minorum seu trium ordinum a S. Francisco Institutorum auctore Luca Waddingo Hiberno. Tomus 12, Firenze 1932

Archiv český čili staré písemné památky české i moravské 1-14, ed. František PALACKÝ, Josef KALOUSEK, František DVORSKÝ, Praha 1840-1895

Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae XII. (1391-1399), ed. Vincenz BRANDL, Brünn 1890

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V/1 (1253-1264), edd. Jindřich ŠEBÁNEK – Saša DUŠKOVÁ, Praha 1974

Codex juris municipalis regni Bohemiae I. Privilegia civitatum Pragensium, ed. Jaromír ČELAKOVSKÝ, Praha 1886

Collectarius perpetuarum formarum Johannis de Geylnhusen, ed. Hans KAISER, Innsbruck 1900

Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag, edd. Bertold BRETHER – Wilhelm WEINBERGER (= Monumenta Germaniae historica, Scriptorum rerum Germanicarum, Nova Series 2), Berlin 1923

Die Matrikel der Universität Leipzig I. Immatrikulationen 1409-1559, ed. Georg ERLER, Leipzig 1895 (= Codex diplomaticus Saxoniae Regiae II/16)

Documenta Mag. Iohannis Hus vitam, doctrinam, causam in Constantiensi concilio actam ... illustrantia, ed. František PALACKÝ, Praha 1869

Enea Silvio, Historia Bohemica / Historie česká, edd. Dana MARTÍNKOVÁ – Alena HADRAVOVÁ – Jiří MATL, Praha 1998

Fontes rerum Bohemicarum VII (nedistribovaný svazek)

Fontes rerum Bohemicarum VIII, ed. Václav NOVOTNÝ, Praha 1932

Galli Anonymi Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum, ed. Karol MALECZYŃSKI, Kraków 1952 (= Monumenta Poloniae historica, N.S. II)

Kniha Tovačovská aneb Pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova Paměť obyčejů, řádů, zvyklostí starodávnych a řízení práva zemského v Mar. Mor., ed. V[incenc] BRANDL, Brno 1868

Kronika Vavřince z Březové, in: *Fontes rerum Bohemicarum V*, ed. Jaroslav GOLL, Praha 1893, s. 327-534

Libri citationum et sententiarum seu Knihy pŕihonné a nálezové V/1. Pŕihony Olomúcké 1475-1494, ed. Vincenc BRANDL, Brno 1888

Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidiocesim VII, VIII-X, ed. Josef EMLER, Praha 1886-1889

Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka I-III, ed. Blažena RYNEŠOVÁ, Praha 1929-1937

Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka IV, ed. Blažena RYNEŠOVÁ – Josef PELIKÁN, Praha 1954

M. Pavla Žídka Spravovna, ed. Zdeněk V. TOBOLKA, Praha 1908

M. Viktorina ze Všehrd O právích Země české knihy devatery, ed. Hermenegild JIREČEK, Praha 1874

Monumenta Poloniae Historica V, ed. Xawery LISKE – Antoni LORKIEWICZ, Lwów 1888

Monumenti e studi per la storia della miniatura italiana. La collezione di Ullrico Hoepli, ed. Pietro TOESCA, Milano 1930

Moravské zemské desky II. Kraj brněnský 1480-1566, ed. Tomáš KALINA, Brno 1950

Moravské zemské desky II. Kraj olomoucký 1480-1566, ed. František MATĚJEK, Brno 1948

Nejvyššího sudího Království českého Ondřeje z Dubé Práva zemská česká, ed. František ČÁDA, Praha 1930

Norbert Heermann's Rosenberg'sche Chronik, ed. Matthäus KLIMESCH, Prag 1897

Peter Eschenloer, Geschichte der Stadt Breslau, Bd.1, ed. Gunhild ROTH, Münster 2003 (= Quellen und Darstellungen zur schlesischen Geschichte, Bd. 29/1)

Peter Eschenloer, Historia Wratislaviensis et que post mortem regis Ladislai sub electo Georgio de Podiebrat Bohemorum rege illi acciderant prospera et adversa, ed. Hans MARKGRAF, Breslau 1872 (= *Scriptores rerum Silesiacarum*, Bd. 7)

Petra Žitavského Kronika zbraslavská, in: *Fontes rerum Bohemicarum IV*, ed. Josef EMLER, Praha 1884

Popis staropanských rodů v Čechách r. 1500, ed. František PALACKÝ, ČČM 5, 1831, s. 172-173

Prameny k dějinám Tábořska I. 1412-1424, in: *Tábořský Archiv 2*, 1989, ed. Rostislav NOVÝ, s. 67-120

Přibíka z Radenína řečeného Pulkavy Kronika česká, in: *Fontes rerum Bohemicarum V*, ed. Josef EMLER, Praha 1893, s. 3-326

Purkrabské účty panství Novohradského z let 1390-1391, ed. Josef ŠUSTA, Praha 1909 (= *Historický archiv 35*)

Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. (1378 dec. - 1419 aug. 16.) Tomus III, ed. Božena KOPIČKOVÁ, Praha 1977

Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae IV., ed. Josef EMLER, Praha 1892

Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae VII, ed. Bedřich MENDL - Milena LINHARTOVÁ, Praha 1954-1963

Regesta chronologico-diplomatica Friderici III. Romanorum Imperatoris (Regis IV.), ed. Joseph CHMEL, Wien 1838-1840

Regesta imperii VIII. Die Regesten des Kaiserreichs unter Kaiser Karl IV. 1346-1378, hg. Alfons HUBER, Innsbruck 1877

Regesta imperii XI/1. Die Urkunden Kaiser Sigmunds (1410-1424), hg. Wilhelm ALTMANN, Innsbruck 1896

Regesta imperii XI/2. Die Urkunden Kaiser Sigmunds (1424-1437), hg. Wilhelm ALTMANN, Innsbruck 1897-1900

Regesta Imperii XIV. Ausgewählte Regesten des Kaiserreiches unter Maximilian I. 1493-1519. Bd. 1. 1493-1495, ed. Hermann WEISFLECKER, Wien - Köln 1990

Reliquiae tabularum terrae regni Bohemiae I-II, ed. Josef EMLER, Praha 1870-1872

Scriptores rerum Prussicarum III, ed. Theodor HIRSCH, Leipzig 1866

Smil Flaška z Pardubic. Nová rada, ed. Jiří DAÑHELKA, Praha 1950

Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu I. 1526–1545, Praha 1877

Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu II. 1546–1557, Praha 1880

Staré letopisy české z Vratislavského rukopisu novočeským pravopisem, ed. František ŠIMEK, Praha 1937

Staročeská kronika tak řečeného Dalimila I, edd. Jiří DAÑHELKA - Karel HÁDEK - Bohuslav HAVRÁNEK - Naděžda KVÍTKOVÁ, Praha 1988

Starší letopisové čeští, ed. František PALACKÝ, Praha 1941 (= Dílo Franiška Palackého II., usp. Jaroslav Charvát)

Summa cancellariae (Cancellaria Caroli IV.). Formulář král. kanceláře české XIV. století, ed. Ferdinand TADRA, Praha 1895 (= Historický archiv ČAVU I/6)

Ueber Formelbücher, zunächst in Bezug auf böhmische Geschichte. II. Lieferung, hg. Franz PALACKY, [Prag 1847]

Urbář zboží Rožmberského z roku 1379, ed. Josef TRUHLÁŘ, Praha 1880

Urkunden und Regesten zur Geschichte des Gutes Poreschin im 14. und 15. Jahrhunderte, ed. Johann Matthäus KLIMESCH, Prag 1889

Urkundenbuch der Stadt Krummau in Böhmen II, ed. Valentin SCHMIDT – Alois PICHA, Prag 1910

Václav Březan, Životy posledních Rožmberků I, ed. Jaroslav PÁNEK, Praha 1985

Vavřinec z Březové. Husitská kronika. Píseň o vítězství u Domažlic, Praha 1979

Zbraslavská kronika / Chronicon Aulae regiae, Praha 1976

Prameny netištěné

Praha, Archiv Národního muzea, B Pergameny, C Muzejní diplomatář

Praha, Knihovna Národního muzea, rkp. I A I, II C 2, XXIII D 172

Praha, Národní archiv, fond Registra (RG)

Třeboň, Státní oblastní archiv, fond Historica

Literatura

ALTHOFF Gerd, *Das Privileg der deditio. Formen gütlicher Konfliktbeendigung in der mittelalterlichen Adelsgesellschaft*, in: *Nobilitas. Funktion und Repräsentation des Adels in Alteuropa*, hg. Otto Gerhard Oexle - Werner Paravicini, Göttingen 1997, s. 27-52

ALTHOFF Gerd, *Rituale – Symbolische Kommunikation. Zu einem neuen Feld der historischen Mittelalterforschung*, *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht* 50, 1999, s. 140-151

ANDRIAN-WERBURG Klaus von, *Urkundenwesen, Kanzlei, Rat und Regierungssystem der Herzoge Johann II., Ernst und Wilhelm III. von Bayern-München (1392-1438)*, Kallmünz 1971

ANGENENDT Arnold, *Der eine Adam und die vielen Stammväter. Idee und Wirklichkeit der Origo gentis im Mittelalter*, in: *Herkunft und Ursprung. Historische und mythische Formen der Legitimation*, hg. Peter Wunderli, Sigmaringen 1994, s. 27-52

ARNDT Jürgen, *Zur Entwicklung des kaiserlichen Hofpfalzgrafenamtes von 1355 bis 1806*, in: Týž, *Hofpfalzgrafen-Register*, Bd. 1, Neustadt/Aisch 1964, s. V-XXIV

ARNOLD Klaus, *Der fränkische Adel, die „Turnierchronik“ des Jörg Rugen (1494) und das Turnierbuch des Georg Rixner (1530)*, in: *Nachdenken über fränkische Geschichte*, hg. Erich Schneider (= Veröffentlichungen der Gesellschaft für fränkische Geschichte IX/50), Neustadt/Aisch 2005, s. 129-153

BALETKA Tomáš, *Nižší šlechta z moravského severovýchodu ve stížných listech proti upálení Mistra Jana Husa*, *Táborský archiv* 9, 1999, s. 15-48

BALETKA Tomáš, *Páni z Kravař. Z Moravy až na konec světa*, Praha 2004

BARTOŠ František Michálek, *Čechy v době Husově 1378–1415*, Praha 1947 (= *České dějiny* II/6)

BENEŠOVSKÁ Klára, *Praha a Milano 1395 (in margine bronzového sousoší sv. Jiří na Pražském hradě)*, in: *Ars videndi. Professori Jaromír Homolka ad honorem*, vyd. Aleš Mudra – Michaela Ottová, Praha 2006 (= *Sborník Katolické teologické fakulty Univerzity Karlovy. Dějiny umění – historie* 5), s. 291-306

BOBKOVÁ Lenka, *České državy ve Vogtlandu a v Plíseňku za vlády proních Lucemburků*, in: *Sborník pedagogické fakulty v Ústí n. Labem. Řada historická*, Praha 1985, s. 5-36

BOBKOVÁ Lenka, *Hrady Karla IV. v Laufu a Tangermünde. Panovnická reprezentace vepsaná do kamene*, in: *Verba in imaginibus. Františku Šmahelovi k 70. narozeninám*, vyd. Martin Nodl – Petr Sommer, Praha 2004, s. 141-157

BOBKOVÁ Lenka, *Velké dějiny zemí Koruny české IVa*, Praha – Litomyšl 2003

BOCK Friedrich, *Der älteste kaiserliche Wappenbrief*, *Archivalische Zeitschrift* III/8, 1932, s. 48-55

BOUBÍN Jaroslav, *Česká „národní“ monarchie. K domácím zdrojům a evropskému kontextu království Jiřího z Poděbrad*, Praha 1992

BOUBÍN Jaroslav, *Nižší šlechta a vznik zelenohorské jednoty*, ČČH 88, 1990, s. 351-355

BRANDENSTEIN Christoph von, *Urkundenwesen und Kanzlei, Rat und Regierungssystem des Pfälzer Kurfürsten Ludwig III. (1410-1436)*, Göttingen 1983

BRANDL Vincenc, *Stav panský a rytířský*, ČČM 1, 1869, s. 145-184

BUMKE Joachim, *Höfische Kultur. Literatur und Gesellschaft im hohen Mittelalter*, 8. Aufl. München 1997

BURDOVÁ Pavla, *Zemský soud v malbách na Pražském hradě a v rukopisu stavovského archivu*, SAP 31, 1981, s. 207-226

BŮŽEK Václav a kol., *Věk urozených*, Praha – Litomyšl 2002

BŮŽEK Václav, *Ferdinand Tyrolský mezi Prahou a Innsbruckem. Šlechta z českých zemí na cestě ke dvorům prvních Habsburků*, České Budějovice 2006

BŮŽEK Václav, *Manželky a děti Jana mladšího Popela z Lobkovic (1510-1570)*, in: *Vlast a rodný kraj v díle historika. Sborník prací žáků a přátel věnovaný profesoru Josefu Petráňovi*, vyd. Jaroslav Pánek, Praha 2004, s. 261-283

BŮŽEK Václav, *Nižší šlechta v poddanských rezidenčních městech předbělohorské doby*, in: *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.-18. století)*, vyd. Michaela Kokojanová, Prostějov 1997, s. 185-199

CIKHART Roman, *Chotovsko v době předhusitské*, *Jihočeský sborník historický* 1, 1928, s. 28-33

CIKHART Roman, *Po stopách husitství na Tábořsku*, *Jihočeský sborník historický* 12, 1939, s. 18-29, 48-62, 89-94

CONTAMINE Philipp, *France at the End of the Middle Ages: Who Was Then the Gentleman?*, in: *Gentry and Lesser Nobility in Late Medieval Europe*, ed. Michael Jones, Gloucester – New York 1986, s. 201-216

ČAPSKÝ Martin, *Vévoda Přemek Opavský (1366-1433). Ve službách posledních Lucemburků*, Brno – Opava 2005

ČEPELÁK Václav, *Dvě přehledné mapy k dějinám západních Čech*, Dějepis a zeměpis. Sborník Pedagogického institutu v Plzni 3, 1961

ČERNÁ Ivana, *Příbuzenské vztahy členů Zelenohorské jednoty*, nepublikovaná diplomová práce, Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedf UK, Praha 2006

ČORNEJ Petr – BARTLOVÁ Milena, *Velké dějiny zemí Koruny české VI*, Praha – Litomyšl 2007

ČORNEJ Petr, *Bitva na Vítkově a zhroucení Zikmundovy křížové výpravy v létě 1420*, Husitský Tábor 9, 1986-1987, s. 101-152

ČORNEJ Petr, *Pohaslý lesk panovnického majestátu v porevolučních Čechách*, in: *Lesk královského majestátu ve středověku*. Pocta prof. PhDr. Františku Kavkovi, CSc., k nedožitým 85. narozeninám, vyd. Lenka Bobková - Mlada Holá, Praha 2005, s. 99-122

ČORNEJ Petr, *Tajemství českých kronik. Cesty ke kořenům husitské tradice*, 2. vyd. Praha – Litomyšl 2003

ČORNEJ Petr, *Velké dějiny zemí Koruny české V*, Praha – Litomyšl 2000

Der Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte. 1951-2001. Die Mitglieder und ihr Werk. Eine bio-bibliographische Dokumentation, hg. Jürgen PETERSOHN, Stuttgart 2001

Der zweite Mann im Staat. Oberste Amtsträger und Favoriten im Umkreis der Reichsfürsten in der frühen Neuzeit, hg. Michael KAISER – Andreas PEČAR, Berlin 2003 (= Zeitschrift für historische Forschung, Beiheft 32)

DEWALD Jonathan, *The European nobility 1400-1800*, Cambridge 1996 (= *New approaches to European history* 9)

Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon 8, Berlin – New York 1992

Dílo Františka Palackého I, uspořádal Jaroslav CHARVÁT, Praha 1941

DINZELBACHER Peter, *Klassen und Hierarchien im Jenseits*, in: *Soziale Ordnungen im Selbstverständnis des Mittelalters*, hg. Albert Zimmermann, Berlin – New York 1979 (= *Miscellanea mediaevalia* 12/1), s. 20-40

DRAGOUN Michal – MAŤA Petr, *Komorní soud za Vladislava Jagellonského (1471-1488)*, SAP 47, 1997, s. 255-292

DVOŘÁKOVÁ Daniela, *Kôň a člověk v středověku. K spolužití člověka a koňa v Uhorském království*, Budmerice 2007

DVOŘÁKOVÁ Daniela, *Rytier a jeho král. Stibor zo Stiboric a Žigmund Luxemburský*, Budmerice 2003

Dzieje Polski późnośredniowiecznej (1370-1506), Krakow 2003 (= *Wielka Historia Polski* 2)

ELTON Geoffrey R., *Tudor Government: The Points of Contact*, in: *TÝŽ, Studies in Tudor and Stuart politics and government III. Papers and Reviews 1973-1981*, London a.d. 1983, s. 3-57

ENDRES Rudolf, *Adel in der Frühen Neuzeit*, Oldenbourg 1993 (= *Enzyklopädie deutscher Geschichte*, Bd. 18)

ERLER Adalbert, *Standeserhöhung*, in: *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte IV*, Berlin 1990, sl. 1914-1916

FELCMAN Ondřej, *Majetkové poměry české feudální třídy v polovině 17. století*, in: *Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu* (= *Acta Universitatis Carolinae* 1976, *Philosophica et historica* 1. *Studia historica* 14), Praha 1977, s. 195-228

FELDBAUER Peter, *Herren und Ritter*, München 1973 (= *Herrschaftsstruktur und Ständebildung* 1)

FELDBAUER Peter, *Rangprobleme und Konnubium österreichischer Landherrenfamilien. Zur sozialen Mobilität einer spätmittelalterlichen Führungsgruppe*, *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte* 35, 1972, s. 571-590

FIALA Zdeněk, *Panovnické listiny, kancelář a zemský soud za Přemysla II. (1247-1253-1278)*, SAP 1, 1951, s. 165-294

FIALA Zdeněk, *Předhusitské Čechy 1310-1419. Český stát pod vládou Lucemburků*, Praha 1968

FÜGEDI Erik, *A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása*, Budapest 1970

FÜGEDI Erik, *The Elefánthy. The Hungarian nobleman and his kindred*, Budapest 1998

GAŚIOROWSKI Antoni, Czynniki rozwarstwienija stanu szlacheckiego w średniowiecnej Polsce, in: *Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století*, vyd. Ján Čierny – František Hejl – Antonín Verbík, Praha 1984, s. 61-98

GAWLAS Sławomir, *Polen – eine Ständegesellschaft an der Peripherie des lateinischen Europa*, in: *Europa im späten Mittelalter. Politik – Gesellschaft – Kultur*, hg. Rainer C. Schwinges – Christian Hesse – Peter Moraw, München 2006 (= *Historische Zeitschrift, Beihefte N.F. 40*), s. 237-261

GEBAUER Jan, *Slovník staročeský II (K-N)*, 2. vyd. Praha 1970

GOETZ Hans-Werner, *Der ‚rechte‘ Sitz. Die Symbolik von Rang und Herrschaft im Hohen Mittelalter im Spiegel der Sitzordnung*, in: *Symbole des Alltags – Alltag der Symbole. Festschrift für Harry Kühnel zum 65. Geburtstag*, Gertrud Blaschitz u.a., Graz 1992, s. 11-47

GOLDINGER Walter, *Die Standeserhöhungdiplome unter König und Kaiser Sigismund*, Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 78, 1970, s. 323-337

HAUPTMANN Felix, *Das Wappenrecht. Historische und dogmatische Darstellung der im Wappenwesen geltenden Rechtssätze*, Bonn 1896

HECHBERGER Werner, *Adel im fränkisch-deutschen Mittelalter. Zur Anatomie eines Forschungsproblems*, Ostfildern 2005 (= *Mittelalter-Forschungen*, Bd. 17)

HEINIG Paul-Joachim, *Kaiser Friedrich III. (1440-1493). Hof, Regierung und Politik II*, Köln – Wien – Weimar 1997 (= *Forschungen z. Kaiser- und Papstgeschichte*. Beihefte zu J. F. Böhmer, *Regesta Imperii*, 17/II)

HEINIG Paul-Joachim, *War Kaspar Schlick ein Fälscher?*, in: *Fälschungen im Mittelalter III*, Hannover 1988 (= *MGH Schriften* 33/III), s. 247-282

HELLBACH Johann Christian, *Handbuch des Rangrechts*, Ansbach 1804

HELMKE Rudolf, *König Wenzel und seine böhmischen Günstlinge im Reiche*, Halle – Wittenberg 1913

HILSCH Peter, *Bořivoj von Swinaře als Landvogt im Elsaß. Zur königlichen Politik Wenzels gegenüber Straßburg und der elsässischen Landvogtei*, *Zeitschrift für württembergische Landesgeschichte* 40, 1981, s. 436-451

HIRSCHBIEGEL Jan, *Zur theoretischen Konstruktion der Figur des Günstlings*, in: *Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert (= Residenzenforschung 17)*, hg. Jan Hirschbiegel – Werner Paravicini, Ostfildern 2004, s. 23-39

HLAVÁČEK Ivan, *Adel und Nicht-Adel an der Schwelle von der Přemysliden- zur Luxemburger-Zeit*, in: *Zwischen Nichtadel und Adel*, hg. Kurt Andermann – Peter Johanek (= *Vorträge und Forschungen 53*), Stuttgart 2001, s. 157-178

HLAVÁČEK Ivan, *Bořivoj von Svayně*, *Fränkische Lebensbilder 6*, Würzburg 1975, s. 77-91

HLAVÁČEK Ivan, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen Königs Wenzel (IV.) 1376-1419*, Stuttgart 1970 (= *Schriften der MGH 23*)

HLAVÁČEK Ivan, *Dvorské a zemské elity v Čechách v době Václava IV.*, in: *Genealogia. Stan i perspektywy badań nad społeczeństwem Polski średniowiecznej na tle porównawczym*, vyd. Jan Pakulski – Jan Wroniszewski, Toruń 2003, s. 301-316

HLAVÁČEK Ivan, *K organizaci státního správního systému Václava IV. Dvě studie o jeho itineráři a radě*, Praha 1991

HLAVICOVÁ Zuzana, *Malířská výzdoba Rožmberského sálu na zámku v Bechyni*, netištěná bakalářská práce, Seminář dějin umění MU, Brno 2006

HLEDÍKOVÁ Zdeňka – JANÁK Jan – DOBEŠ Jan, *Dějiny správy v českých zemích. Od počátků státu po současnost*, Praha 2005

HLEDÍKOVÁ Zdeňka, *Erkinger ze Seinsheimu a husitské Čechy*, in: *Soudce smluvený v Chebu*, Praha b. d. (1983), s. 79-87

HOLEČEK Jindřich, *Příspěvky k metodologickým aspektům výzkumu české šlechty v období husitské revoluce. Marxistická nobilitologie, její metody a techniky*, Ústecký sborník historický 1979, s. 83-106

HOLINKA Rudolf, *O formulích erbovních listin z kanceláře císaře Karla IV.*, Erbovní knížka na r. 1939, s. 15-23

HONC Jaroslav, *Populační vývoj šesti generací 125 českých panských rodů v letech 1502-1794*, *Historická demografie 3*, 1969, s. 20-51

HONEMANN Volker, *Gesellschaftliche Mobilität in Dichtungen des deutschen Mittelalters*, in: *Zwischen Nichtadel und Adel*, hg. Kurt Andermann – Peter Johanek (= *Vorträge und Forschungen 53*), Stuttgart 2001, s. 27-48

CHARVÁTOVÁ Kateřina, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420 II. Kláštery založené ve 13. a 14. století*, Praha 2002

IWAŃCZAK Wojciech, *Po stopách rytířských příběhů. Rytířský ideál v českém písemnictví*, Praha 2001

JAN Libor, *K počátkům české šlechty. Družina, beneficium, pozemkové vlastnictví*, in: *Šlechta, moc a reprezentace ve středověku*, vyd. Martin Nodl – Martin Wihoda, Praha 2007 (= *Colloquia mediaevalia Pragensia* 9), s. 45-52

JAN Libor, *Skrytý půvab „středoevropského modelu“*, ČČH 105, 2007, s. 873-902

JAN Libor, *Václav II. a struktury panovnické moci*, Brno 2006

JANÁČEK Josef, *České dějiny. Doba předbělohorská I/II (1526-1547)*, Praha 1984

JANÁČEK Josef, *Rudolf II. a jeho doba*, Praha 1987

JÁNSKÝ Jiří, *Kronika česko-bavorské hranice II (1427-1437)*, Domažlice 2001

JEZEK Martin, *Sídelní pás u středověkého Zbečna*, *Mediaevalia archaeologica* 1, 1999, s. 269-296

JORDÁNKOVÁ Hana – SULITKOVÁ Ludmila, *Šlechta v královském městě Brně v předbělohorském období*, in: *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.-18. století)*, vyd. Michaela Kokojanová, Prostějov 1997, s. 166-184

JUREK Tomasz, *Geneza szlachty polskiej*, in: *Šlechta, moc a reprezentace ve středověku*, vyd. Martin Nodl – Martin Wihoda, Praha 2007 (= *Colloquia mediaevalia Pragensia* 9), s. 63-140

JUROK Jiří, *Edice nových pramenů z neznámého právního rukopisu doby poděbradské*, *Právněhistorické studie* 28, 1987, s. 75-104

JUROK Jiří, *Moravský severovýchod v epoše husitské revoluce: Poodří a Pobečví v husitském období v letech 1378-1471*, Nový Jičín 1998

JUROK Jiří, *Neznámý rukopis doby poděbradské. Studie k problematice politického zápasu panstva, rytířstva a panovníka o zemský soud v Čechách během XV. stol.*, *Právněhistorické studie* 27, 1986, s. 27-56

JUROK Jiří, *Zápas o zemský soud – jedna z příčin vzniku Zelenohorské jednoty roku 1465*, *Husitský Tábor* 6-7, 1983-1984, s. 181-192

KADLEC Jaroslav, *Dějiny kláštera Svatá Koruna*, České Budějovice 1949

- KAMINSKY Howard, *A History of the Hussite Revolution*, Berkeley – Los Angeles 1967
- KASÍK Stanislav, *Nejvyšší číšník Království českého v rodě pánů z Vartenberka*, Heraldická ročenka 1999-2000, s. 58-71
- KAVKA František, *Poslední Lucemburk na českém trůně*, Praha 1998
- KAVKA František, *Strana Zikmundova v husitské revoluci*, netištěná disertační práce, Archiv UK, Praha 1947
- KAVKA František, *Vláda Karla IV. za jeho císařství (1355-1378) I*, Praha 1993
- KAVKA František, *Západoevropský lenní institut jako nástroj vnitřní královské politiky za posledních Přemyslovců a za Jana Lucemburského*, ČČH 88, 1990, s. 225-251
- KAVKA František, *Život na dvoře Karla IV.*, Praha 1993
- KEJŘ Jiří, *Počátky dvorského soudu*, Praha 1956 (= Rozpravy ČSAV, řada společenských věd 66/4)
- KERSKEN Norbert, *Der Kleinadel in Polen im 15./16. Jahrhundert*, in: Zwischen Nichtadel und Adel, hg. Kurt Andermann – Peter Johanek (= Vorträge und Forschungen 53), Stuttgart 2001, s. 213-237
- KERSKEN Norbert, *Zum politischen Profil des mittleren Adels im 16. Jahrhundert in Polen, Böhmen und Ungarn*, in: Ständefreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa, hg. Joachim Bahlcke – Hans-Jürgen Bömelburg – Norbert Kersken, Leipzig 1996, s. 135-148
- KLÁPŠTĚ Jan, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005
- KLASSEN John Martin, *The Nobility and the Making of the Hussite Revolution*, Boulder – New York 1978
- KLECANDA Vladimír, *Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku*, Praha 1928 (zvláštní otisk Časopisu archivní školy 6, 1928)
- KLECANDA Vladimír, *Tři kapitoly o českomoravských erbovnících*, in: Zprávy Českého zemského archivu VII, Praha 1931, s. 69-96
- KLUETING Harm, *„Zweite Reformation“ - Konfessionsbildung - Konfessionalisierung. Zwanzig Jahre Kontroversen und Ergebnisse nach zwanzig Jahren*, Historische Zeitschrift 277, 2003, s. 309-341

KOLÁŘ Martin – SEDLÁČEK August, *Českomoravská heraldika I. Část všeobecná*, Praha 1902

KORN H.-E., *Briefadel*, in: *Lexikon des Mittelalters II.*, sl. 682

KOSS Rudolf, *Zur Frage nach der Entstehung und Entwicklung des böhmischen Herrenstandes*, Prag 1920

KOVAŘÍK Jiří A., *Proměny feudální třídy v Čechách v předbělohorském období*, in: *Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu* (= *Acta Universitatis Carolinae* 1976, *Philosophica et historica* 1. *Studia historica* 14), Praha 1977, s. 137-164

KREJČÍK Tomáš, *Erbovní listiny jako specifický druh historického pramene*, in: Michal Fiala – Tomáš Krejčík, *Erbovní listiny Archivu Národního muzea*, Praha 2001 (= *Documenta Pragensia. Monographia* 13), s. 7-38

KREJČÍK Tomáš, *K počátkům erbovních listin*, *Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity* 144, 1994 (= *Historica* 2), s. 23-34.

KREJČÍK Tomáš, *Metodologický příspěvek k využití erbovních listin jako historického pramene*, *Slovenská archivistika* 19, 1984, s. 70-85

KRIEGER Karl-Friedrich, *Fürstliche Standesvorrechte im Spätmittelalter*, *Blätter für deutsche Landesgeschichte* 122, 1986, s. 91-116

KUBÍKOVÁ Anna, „*Výpověď krále Jana*“ z jiného úhlu pohledu, in: *Sto let od narození profesora Jindřicha Šebánka*, Brno 2000, s. 129-136

KUBINYI András, *Residenz- und Herrschaftsbildung in Ungarn in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts und am Beginn des 16. Jahrhunderts*, in: *Fürstliche Residenzen im spätmittelalterlichen Europa*, hg. von Werner Paravicini und Hans Patze, Sigmaringen 1991 (= *Vorträge und Forschungen* 36), s. 421-462

LACKNER Christian, *Hof und Herrschaft. Rat, Kanzlei und Regierung der österreichischen Herzoge (1365-1406)*, Wien – München 2002 (= *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband* 41)

LHOTSKY Alphons, *Privilegium Maius. Die Geschichte einer Urkunde*, München 1957

LIEBERICH Heinz, *Landherren und Landleute. Zur politischen Führungsschicht Baierns im Spätmittelalter*, München 1964

LINDNER Theodor, *Geschichte des Deutschen Reiches unter König Wenzel I-II*, Braunschweig 1875-1880

LUCHA Gerda Maria, *Kanzleischriftgut, Kanzlei, Rat und Regierungssystem unter Herzog Albrecht III. von Bayern-München 1438-1460*, Frankfurt am Main u. a. 1993

MACEK Josef, *Česká středověká šlechta*, Praha 1997

MACEK Josef, *Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526) II. Šlechta*, Praha 1994

MACEK Josef, *Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526) I. Hospodářská základna a královská moc*, Praha 1992

MACEK Josef, *Jagellonský věk v českých zemích (1471-1526) III. Města*, Praha 1998

MACHILEK Franz, *Ludolf von Sagan und seine Stellung in der Auseinandersetzung um Konziliarismus und Hussitismus*, München 1967

MARÁZ Karel, *K možnostem využití pečetí jako pramene pro heraldiku na příkladu pečetí středověké šlechty na Moravě v 15. století a v první čtvrtině 16. století. Pečeti šlechticů*, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university C 50, 2003, s. 119-129

MARÁZ Karel, *K možnostem využití pečetí jako pramene pro heraldiku na příkladu pečetí středověké šlechty na Moravě v letech 1471-1526. Pečeti šlechticů*, in: Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám, vyd. Tomáš Borovský, Libor Jan a Martin Wihoda, Brno 2003, s. 141-147

MARÁZ Karel, *K vývoji pečetí na Moravě*, in: Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400-1550 II. Brno, vyd. Kaliopi Chamonikola, Brno 1999, s. 609-619

MARKOV Jan, *Kapitoly z dějin českého zemského soudního řízení 12.-17. století*, Praha 1967

MARKOV Josef, *Spor pánů a rytířů o sedání v lavicích*. Sborník prací z dějin práva československého 1, 1930, s. 98-103

MAŘA Petr, *Svět české aristokracie (1500-1700)*, Praha 2004

MAŘA Petr, *Vorkonfessionelles, überkonfessionelles, transkonfessionelles Christentum. Prolegomena zu einer Untersuchung der Konfessionalität des böhmischen und mährischen Hochadels zwischen Hussitismus und Zwangskatholisierung*, in: Konfessionelle Pluralität als Herausforderung. Koexistenz und Konflikt im Spätmittelalter und Früher Neuzeit. Winfried Eberhard zum 65. Geburtstag, hg.

Joachim Bahlcke – Karen Lambecht – Hans-Christian Maner, Leipzig 2006, s. 307-331

MAŤA Petr, *Zrození tradice (Slavatovské vyústění rožmberského a hradeckého odkazu)*, in: *Poslední páni z Hradce*, vyd. Václav Bůžek, České Budějovice 1998 (= *Opera historica* 6), s. 513-552

MCFARLANE Kenneth Bruce, *The Nobility of Later Medieval England*, Oxford 1973

MENCLOVÁ Dobroslava, *Hrad Lauf*, *Umění* 33, 1985, s. 293-315

MEZNÍK Jaroslav, *Česká a moravská šlechta ve 14. a 15. století*, *Sborník historický* 37, 1990, s. 7-36

MEZNÍK Jaroslav, *Lucemburská Morava 1310-1423*, Praha 1999

MEZNÍK Jaroslav, *Venkovské statky brněnských měšťanů ve 14. a 15. století*, *Sborník Matice moravské* 79, 1960, s. 129-147

MEZNÍK Jaroslav, *Venkovské statky pražských měšťanů v době předhusitské a husitské*, Praha 1965 (= *Rozpravy ČSAV* 75/2)

MÍKA Alois, *Majetkové rozvrstvení české šlechty v předbělohorském období*, *Sborník historický* 15, 1967, s. 45-75

MITTERAUER Michael, *Formen adeliger Herrschaftsbildung im hochmittelalterlichen Österreich*, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 80, 1972, s. 265-338

MORAVEC Milan, *Zástavy Zikmunda Lucemburského v českých zemích z let 1420-1437*, *FHB* 9, 1985, s. 89-173

MORAW Peter, *Beamtentum und Rat König Ruprechts*, *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins* 116, 1968, s. 59-126

MORAW Peter, *Das „Privilegium maius“ und die Reichsverfassung*, in: *Fälschungen im Mittelalter III*. Hannover 1988 (= *MGH Schriften*, Bd. 33/III), s. 201-224

MORAW Peter, *König Wenzels (1378-1419) Hof, eine Günstlingswirtschaft?*, in: *Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert* (= *Residenzenforschung* 17), hg. Jan Hirschbiegel – Werner Paravicini, Ostfildern 2004, s. 163-175

MORAW Peter, *Landesgeschichte und Reichsgeschichte im 14. Jahrhundert*, *Jahrbuch für westdeutsche Landesgeschichte* 3, 1977, s. 175-191

MORAW Peter, *Räte und Kanzlei*, in: Kaiser Karl IV. Staatsmann und Mäzen, hg. Ferdinand Seibt, München 1978, s. 285-292

MORAW Peter, *Über den Hof Johanns von Luxemburg und Böhmen*, in: Johann der Blinde. Graf von Luxemburg, König von Böhmen 1296-1346, hg. Michel Pauly, Luxemburg 1997, s. 93-120

MORAW Peter, *Über den Hof Kaisers Karls IV.*, in: Deutscher Königshof, Hoftag und Reichstag im späteren Mittelalter, hg. Peter Moraw, Stuttgart 2002 (= Vorträge und Forschungen 48), s. 77-103

MORETON Charles Edward, *A social gulf? The Upper and Lesser Gentry of Later Medieval England*, *Journal of Medieval History* 17, 1991, s. 255-262

MUSÍLEK Martin, *Odras dvorské kultury v městském prostředí ve 13. a 14. století*, in: Dvory a rezidence ve středověku II, vyd. Dana Dvořáčková-Malá, Praha 2008 (= Mediaevalia historica Bohemica, Supplementum 2) (v tisku)

MUSÍLEK Martin, *Zajetí českého panstva patriciátem roku 1309*, netištěná rigorózní práce, Ústav českých dějin FF UK, Praha 2006

MŽYKOVÁ Marie – MAŠEK Petr – KASÍK Stanislav, *Lobkowiczové. Dějiny a genealogie rodu*, České Budějovice 2002

NEJEDLÝ Martin, *Fortuny kolo vrtkavé. Lásky, moc a společnost ve středověku*, Praha 2003

NEJEDLÝ Martin, *Kroniky Jeana Froissarta a jejich snaha o hierarchické uspořádání světa*, ČČH 94, 1996, s. 481-527

NEJEDLÝ Zdeněk, *Česká missie Jana Kapistrana*, ČČM 57, 1900, s. 57-72, 220-242, 334-352

NIEDERSTÄTTER Alois, *Die Herrschaft Österreich. Fürst und Land im Spätmittelalter. Österreichische Geschichte 1278-1411*, Wien 2004

NIEDERSTÄTTER Alois, *Die Herrschaft Österreich. Fürst und Land im Spätmittelalter*, Wien 2004 (= Österreichische Geschichte 1278-1411)

NOFLATSCHER Heinz, *Räte und Herrscher. Politische Eliten an den Habsburgerhöfen der österreichischen Länder 1480-1530*, Mainz 1999

NOVÁČEK Vojtěch Jaromír, *Dětřich z Portic, přední rádce Karla IV.*, ČČM 64, 1890, s. 459-535

NOVOTNÝ Robert, *Dvorská a zemská hierarchie v pozdně středověkých Čechách*, in: *Dvory a rezidence ve středověku I*, vyd. Dana Malá, Praha 2006 (= *Mediaevalia historica Bohemica, Supplementum 1*), s. 145-161

NOVOTNÝ Robert, *K Mackově pojetí hradu a zámku*, MHB 7, 2000, s. 191-199

NOVOTNÝ Robert, *Spory o přednost ve středověku a na počátku raného novověku*, in: *Rituál smíření. Konflikt a jeho řešení ve středověku*, vyd. Martin Wihoda – Martin Nodl, Brno 2008, s. 185-202

NOVOTNÝ Robert, *Staročeské slovo hejtman. Sémantická analýza*, in: *Marginalia Historica IV*, Praha – Litomyšl 2001, s. 85-102

NOVOTNÝ Robert, *Uzavírání panského stavu a problematika nobilitací v pozdním středověku*, in: *Evropa a Čechy na konci středověku*, Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi, vyd. Eva Doležalová – Robert Novotný – Pavel Soukup, Praha 2004, s. 291-306

NOVOTNÝ Václav, *Hus v Kostnici a česká šlechta*, Praha 1915

NOVÝ Rostislav, *Komorní důchod za krále Václava IV*, in: *Historia docet. Sborník prací k počtě šedesátých narozenin prof. PhDr. Ivana Hlaváčka, CSc.*, vyd. Miloslav Polívka – Michal Svatoš, Praha 1992, s. 329-340

PALACKÝ František, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě III-VI*, Praha 1939

PALACKÝ František, *Pře rodopisná v Čechách roku 1546 vedená*, ČČM 13, 1849, s. 399-433

PÁNEK Jaroslav, *Vilém z Rožmberka. Politik smíru*, Praha 1998

PÁNEK Jaroslav, *Zápas o vedení české stavovské obce v polovině 16. století (Knížata z Plavna a Vilém z Rožmberka 1547-1556)*, ČsČH 31, 1983, s. 855-884

PAPAJÍK David, *Majetkové poměry na střední Moravě ve 14.-16. století*, Olomouc 2003

PARAVICINI Werner, *Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert*, in: *Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert (Residenzenforschung 17)*, hg. Jan Hirschbiegel – Werner Paravicini, Ostfildern 2004, s. 13-20

PARAVICINI Werner, *Die ritterlich-höfische Kultur im Mittelalter*, 2. vyd. München 1999 (= *Enzyklopädie Deutscher Geschichte 32*)

PARAVICINI Werner, *Gruppe und Person. Repräsentation durch Wappen im späteren Mittelalter*, in: *Die Repräsentation der Gruppen. Texte – Bilder – Objekte*, hg. Otto Gerhard Oexle – Andrea von Hülsen-Esch, Göttingen 1998 (= Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 141), s. 327-389

PERROY Edouard, *Social Mobility among the French Noblesse in the Later Middle Ages*, *Past and Present* 21, 1962, s. 25-38

PEŠÁK Václav, *Dějiny královské české komory od roku 1527*, Praha 1930 (= Sborník Archivu Ministerstva vnitra III)

PETRÁŇ Josef, *Krajina pracující k revoluci*, in: *Husitství – Reformace – Renesance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela*, vyd. Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka – Noemi Rejchrtová, Praha 1994, s. 261-272

PETRÁŇ Josef, *Skladba pohusitské aristokracie v Čechách*, in: *Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu* (= *Acta Universitatis Carolinae* 1976, *Philosophica et historica* 1. *Studia historica* 14), Praha 1977, s. 9-80

POLIŠENSKÝ Josef – SNIDER Frederick, *Změny ve složení české šlechty v 16.-17. století*, *ČsČH* 20, 1972, s. 515-526

POLÍVKA Miloslav, *A Contribution to the Problem of Property Differentiation of the Lesser Nobility in the Pre-Hussite Period in Bohemia*, *Hospodářské dějiny* 2, 1978, s. 331-360

POLÍVKA Miloslav, *Sebeuvědomění české šlechty na pozadí česko-německých vztahů na sklonku doby husitské. Zášťí Aleše ze Šterberka a Hynka Krušiny ze Švamberka s říšským městem Norimberkem ve 30. a 40. letech 15. století*, *ČČH* 93, 1995, s. 426-450

POLÍVKA Miloslav, *Šlechta a reformátoři (Ke vzájemným vztahům české šlechty a ideologií husitství před rokem 1419)*, *MHB* 1, 1991, s. 231-255

POLÍVKA Miloslav, *The Bohemian Lesser Nobility at the Turn of the 14th and 15th Century*, *Historica* 25, 1985, s. 121-175

PREISLER Hynek, *Královská rada Jiřího z Poděbrad*, nepublikovaná diplomová práce, Ústav českých dějin FF UK, Praha 2006

PROFOUS Antonín – SVOBODA Jan, *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny IV*, Praha 1957

PROKOP Miloš, *Držba hradů v Čechách v letech 1418-1478 jako zdroj poznání majetkových poměrů české šlechty, panovníka a církve*, *Husitský Tábor* 14, 2005, s. 147-226

PROKOP Miloš, *Držba hradů v Čechách v letech 1418-1478 jako zdroj poznání majetkových poměrů české šlechty*, netištěná diplomová práce, Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty UK, Praha 2001

RABELER Sven, *Vertrauen und Gunst. Klientelismus am spätmittelalterlichen Hof*, in: *Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert* (Residenzenforschung 17), hg. Jan Hirschbiegel – Werner Paravicini, Ostfildern 2004, s. 41-63

RAKOVÁ Ivana, *Čeněk z Vartenberka 1400-1425. Příspěvek k úloze panstva v husitské revoluci*, *Sborník historický* 28, 1981, s. 57-99

REITEMEIER Arnd, *Günstlinge und ihre Wahrnehmung am englischen Hof des 14. Jahrhunderts*, in: *Der Fall des Günstlings. Hofparteien in Europa vom 13. bis zum 17. Jahrhundert* (= *Residenzenforschung* 17), hg. Jan Hirschbiegel – Werner Paravicini, Ostfildern 2004, s. 191-207

REZEK Antonín, *Zvolení a korunování Ferdinanda I. za krále Českého* (zvláštní otisk ČČM 50, 1876 a 51, 1877), Praha 1877, s. 109-128

RIEDENAUER Erwin, *Bayerischer Adel aus landesfürstlicher Macht*, in: *Land und Reich, Stamm und Nation. Probleme und Perspektiven bayerischer Geschichte*. Festgabe für Max Spindler, Bd. II, München 1984 (= *Schriftenreihe zur Bayerischen Geschichte* LXXIX), s. 107-136

RIEDENAUER Erwin, *Das Herzogtum Bayern und die kaiserlichen Standeserhebungen des späten Mittelalter*, *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte* 36, 1973, s. 600-644

RIEDENAUER Erwin, *Nobilitierung, -srecht*, in: *Lexikon des Mittelalters* VI, München – Zürich 1993, sl. 1207-1208

RIEDENAUER Erwin, *Zur Entstehung und Ausformung des landesfürstlichen Briefadels in Bayern*, *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte* 47, 1984, s. 609-673

RÖSENER Werner, *Hofämter an mittelalterlichen Fürstenhöfen*, *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 45, 1989, s. 485-550

ROSENTHAL Joel T., *Mediaeval Longevity: and The Secular Peerage, 1350-1500*, *Population Studies* 27, 1973, s. 287-293

ROSCHEK Petra, *König Wenzel IV. – Opfer einer schwarzen Legende und ihrer Strahlkraft*, in: *Regionen Europas – Europa der Regionen*. Festschrift für Kurt-Ulrich Jäschke zum 65. Geburtstag, hg. Peter Thorau – Sabine Penth – Rüdiger Fuchs, Köln 2003, s. 207-229

RUDA Josef, *Beneš z Chusníka, císařský plnomocník v Miláně r. 1395. Miniatura v skvostném misálu v archivu hlavního chrámu sv. Ambrože v Miláně*, Památky archeologické a místopisné 8, 1870, sl. 197-204

RŮŽEK Vladimír, *Česká znaková galérie na hradě Laufu u Norimberka z roku 1361. (Příspěvek ke skladbě královského dvora Karla IV.)*, SAP 38, 1988, s. 37-311

RŮŽEK Vladimír, *Družina Bořivoje ze Svinař ve službách Václava IV.*, Minulostí západočeského kraje 25, 1989, s. 57-90

RŮŽEK Vladimír, *Tři studie Michela Pastoureaua o počátcích erbů v západní Evropě*, SAP 50, 2000, s. 329-394

RYBIČKA Antonín, *O rodině vládycké Višňů z Větrní*, Památky archeologické a místopisné 5, 1862-1863, sl. 140-142

SANDER Jochen, *Der Adel am Hof König Ruprechts (1400–1410)*, Jahrbuch für westdeutsche Landesgeschichte 11, 1985, s. 97-120

SEDLÁČEK August, *Hrady, zámky a torze Království českého I-XV*, 2. vyd. Praha 1993-1998

SEDLÁČEK August, *Pýcha urozenosti a vývody u starých Čechův a Moravanův*, Praha 1914 (= Věstník KČSN 1914, tř. fil.-hist.-jaz. III.)

SEDLÁČEK August, *Sbírka historických pověstí lidu českého v Čechách, na Moravě i ve Slezsku*, Praha 1895

SEDLÁČEK August, *Úvahy o osobách, v stížných listech l. 1415 psaných*, ČČH 23, 1917, s. 85-109, 310-352

SEDLÁK Jan, *Ke stížnosti českých pánů v Kostnici*, in: Studie a texty k náboženským dějinám českým III/1, 1916, s. 86-89

SEYLER Gustav, *Geschichte der Heraldik. Wappenwesen, Wappenkunst, Wappenwissenschaft*, reprint Neustadt/Aisch 1970

SHOPKOW Leah, *Dynastic History*, in: *Historiography in the Middle Ages*, ed. Deborah Mauskopf Deliyannis, Leiden 2003, s. 217-248

SCHLECHTA-WSEHRD Anton Peter Ritter von, *Die Stellung des niederen Adels in Böhmen gegenüber dem Bürgerstande während des 14., 15. und 16. Jahrhunderts*, Jahrbuch des Heraldisch-Genealogischen Vereines „Adler“ 5/6, 1895, s. 146-161

SCHMIDT Heinrich Richard, *Konfessionalisierung im 16. Jahrhundert*, München 1992 (= Enzyklopädie Deutscher Geschichte 12)

SCHNABEL-SCHÜLE Helga, *Vierzig Jahre Konfessionalisierungsforschung - eine Standortbestimmung*, in: *Konfessionalisierung und Region*, Konstanz 1999, s. 23-40

SCHULZE Winfried, *Vom Gemeinnutz zum Eigennutz. Über den Normenwandel in der ständischen Gesellschaft der frühen Neuzeit*, *Historische Zeitschrift* 243, 1986, s. 591-626

SIMMEL Georg, *Der Raum und die räumlichen Ordnungen der Gesellschaft*, in: Týž, *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*, Frankfurt am Main 1992, s. 687-790

SLANAŘ Otakar, *Možnosti a hranice mimetické interpretace na příkladu postav ve středověké rytířské epice*, *Česká literatura* (v tisku)

Slova a dějiny, vyd. Igor NĚMEC, Praha 1980

SOVADINA Miloslav, *Jindřich z Lipé I. První muž království (dokončení)*, *ČMM* 121, 2002, s. 3-32

SPIESS Karl-Heinz, *Aufstieg in den Adel und Kriterien der Adelszugehörigkeit im Spätmittelalter*, in: *Zwischen Nichtadel und Adel*, hg. Kurt Andermann – Peter Johanek (= *Vorträge und Forschungen* 53), Stuttgart 2001, s. 1-26

SPIESS Karl-Heinz, *Rangdenken und Rangstreit im Mittelalter*, in: *Zeremoniell und Raum*, hg. Werner Paravicini, Sigmaringen 1997 (= *Residenzenforschung* 6), s. 39-61

SPIESS Karl-Heinz, *Ständische Abgrenzung und soziale Differenzierung zwischen Hochadel und Ritteradel im Spätmittelalter*, *Rheinische Vierteljahresblätter* 56, 1992, s. 181-205

SRŠEŇ Lubomír, *Větší zemský soud v Čechách ve vyobrazeních 16. století*, *ČNM A* 144, 1975, s. 143-175

STARÝ Marek, *Knížata jako členové českého panského stavu v době předbělohorské*, in: *Acta historico-iuridica Pilsnensia* 2006, vyd. Vilém Knoll, Plzeň 2007, s. 99-124

STOLÁROVÁ Lenka, *Majetková držba v první polovině 17. století v Českém království*, netištěná diplomová práce, Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty UK, Praha 2004

STOLLBERG-RILINGER Barbara, *Die Wissenschaft der feinen Unterschiede. Das Präzedenzrecht und die europäischen Monarchien vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, Majestas 10, 2002, s. 125-150

STOLLBERG-RILINGER Barbara, *Rang vor Gericht. Zur Verrechtlichung sozialer Rangkonflikte in der frühen Neuzeit*, Zeitschrift für Historische Forschung 28, 2001, s. 385-418

STOLLBERG-RILINGER Barbara, *Zeremoniell als politisches Verfahren. Rangordnung und Rangstreit als Strukturmerkmale des frühneuzeitlichen Reichstags*, in: Neue Studien zur frühneuzeitlichen Reichsgeschichte, hg. Johannes Kunisch, Berlin 1997 (= Zeitschrift für Historische Forschung, Beiheft 19), s. 91-132

Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století, vyd. Ján Čierny – František Hejl – Antonín Verbík, Praha 1984

SUCKALE Robert, *Die Hofkunst Kaiser Ludwigs des Bayern*, München 1993

ŠANDERA Martin, *Zikmundovi věrní na českém severovýchodě. Opočenská strana v husitské revoluci*, České Budějovice 2005

ŠIMÁK Josef Vítězslav, *Spor o dědictví Rožmberské 1523-1528*, ČČM 70, 1896, s. 81-112, 308-322, 419-441

ŠIMŮNEK Robert, *Směry moderního bádání o české středověké šlechtě*, in: Lidé a národy. Vztahy a soužití. XVIII. a XIX. letní škola historie. Sborník přednášek, Praha 2007, s. 18-31

ŠIMŮNEK Robert, *Správní systém šlechtického dominia v pozdně středověkých Čechách. Rožmberská doména 1418-1472*, Praha 2005

ŠIMŮNEK Robert, *Šlechta a města v pozdním středověku: kontakty, konfrontace a geografický horizont (na příkladu Strakonice a Volyně)*, Historická geografie 33, 2005, s. 197-247

Šlechta, moc a reprezentace ve středověku, vyd. Martin NODL – Martin WIHODA, Praha 2007 (= Colloquia mediaevalia Pragensia 9)

ŠMAHEL František, *Cesta Karla IV. do Francie 1377-1378*, Praha 2006

ŠMAHEL František, *Dějiny Tábora I/1*, České Budějovice 1988

ŠMAHEL František, *Die Prager Universität im Mittelalter / The Charles University in the Middle Ages*, Leiden – Boston 2007 (= Education and Society in the Middle Ages and Renaissance 28)

ŠMAHEL František, *Husitská revoluce I-IV*, 2. vyd. Praha 1995-1996

ŠMAHEL František, *Husitské Čechy. Struktury, procesy, ideje*, Praha 2001

ŠMAHEL František, *Organizace a skladba tábořské strany v letech 1420-1434*, Husitský Tábor 9, 1986-1987, s. 7-90

ŠMAHEL František, *Rituály, ceremonie a festivity české stavovské monarchie 1471-1526*, in: *Rituály, ceremonie a festivity ve střední Evropě 14. a 15. století*, vyd. František Šmahel – Martin Nodl (v tisku)

ŠTĚPÁN Václav, *Úloha pánů z Kravař při vzniku husitského hnutí*, Časopis Slezského muzea B 20, 1971, s. 10-21

ŠTĚPÁN Václav, *Vražda čtyř členů královské rady na Karlštejně roku 1397*, ČČH 92, 1994, s. 24-44

ŠTOREK Václav, *Páni z Weitmile*, Ústecký sborník historický 2003, s. 229-244

ŠUSTA Josef, *Karel IV. Otec a syn 1333-1346*, Praha 1946 (= České dějiny II/3)

TECL Rudolf, *Drobný doplněk do listáře roku 1420*, Jihočeský sborník historický 59, 1990, s. 97-103

TECL Rudolf, *Několik poznámek k českému listu Vavřince z Cepu pravděpodobně z roku 1395*, Jihočeský sborník historický 56, 1987, s. 206-212

TEPLÝ František, *Dějiny města Jindřichova Hradce I/1*, Jindřichův Hradec 1927

TEPLÝ Jaroslav, *Feudální pozemková držba v předhusitském Chrudimsku*, Pardubice 1997

The World of the Favourite, eds. John Huxtable ELLIOTT – Laurence W. B. BROCKLISS, New Haven – London 1999

THOMAS Alfred, *Čechy královny Anny. Česká literatura a společnost v letech 1310-1420*, Brno 2005

TRUC Miroslav, *Rožmberští popravci 14. věku*, in: *Husitství – Reformace – Renaissance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela*, vyd. Jaroslav Pánek – Miloslav Polívka – Noemi Rejchrtová, Praha 1994, s. 191-199

TRUC Miroslav, *Zlomky purkrabských účtů choustnických z r. 1375-1387*, Jihočeský sborník historický 26, 1957, s. 4-9, 33-40

TŘEŠTÍK Dušan – POLÍVKA Miloslav, *Nástin vývoje české šlechty do konce 15. století*, in: *Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. století*, ed. Ján Čierny – František Hejl – Antonín Verbík, Praha 1984, s. 99-133

TŘÍSKA Josef, *Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity 1348-1409*, Praha 1981

UHLÍŘ Zdeněk, *Pojem zemské obce v tzv. Kronice Dalimilově jako základní prvek její ideologie*, FHB 9, 1985, s. 7-32

URBAN Jan, *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha 2003

URBÁNEK Rudolf, *Konec Ladislava Pohrobka*, Praha 1924

URBÁNEK Rudolf, *Věk Poděbradský I-IV*, Praha 1915-1962 (= *České dějiny III/1-4*)

URBÁNEK Rudolf, *Ženy husitského krále: Kunhuta ze Šternberka a Johana z Rožmitálu*, in: *Královny, kněžny a velké ženy české*, vyd. Karel Stloukal, 2. vyd. Praha 1941, s. 175-186

VÁLKA Josef, *Ctibor Tovačovský z Cimburka a Morava jako model stavovské země*, in: *Morava na prahu nové doby. Sborník příspěvků z konference, konané 22.-23. června 1994 u příležitosti 500. výročí úmrtí Ctibora Tovačovského z Cimburka*, Přerov 1995, s. 22-36

VÁLKA Josef, *Husitství na Moravě. Náboženská snášenlivost. Jan Amos Komenský*, Brno 2005

VANDROVCOVÁ Miroslava, *Zdeněk Lev z Rožmitálu – děd († 1535) a vnuk († 1580)*, ČNM A 172, 2003, s. 81-93

VANIČEK Vratislav, *Předpoklady a formování šlechtické „obce českého království“ (zemské obce)*, MHB 1, 1991, s. 13-55

VANIČEK Vratislav, *Šlechta a český stát za vlády Přemyslovců (K formování ideologie české šlechty od 11. do počátku 14. století)*, FHB 12, 1988, s. 65-107

VIDMANOVÁ Anežka, *Die mittelalterliche Gesellschaft im Lichte des Schachspiels*, in: *Soziale Ordnungen im Selbstverständnis des Mittelalters*, hg. Albert Zimmermann, Berlin – New York 1979 (= *Miscellanea mediaevalia* 12/1), s. 323-335

VINAŘ Otakar, *Zdeněk Lev z Rožmitálu*, *Heraldika a genealogie* 27, 1994, č. 3-4, s. 129-152

VOREL Petr, „*Přátelské snešení stavův českých*“ z března 1547 a jeho signatáři, in: *Stavovský odboj roku 1547. První krize habsburské monarchie*, vyd. Petr Vorel, Pardubice – Praha 1999, s. 81-124

WEIGEL Helmut, *König Wenzels persönliche Politik. Reich und Hausmacht 1384-1389*, Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 7, 1944, s. 133-199

WEIGEL Helmut, *Männer um König Wenzel. Das Problem der Reichspolitik 1379-1384*, Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 5, 1942, s. 112-177

WERUNSKY Emil, *Die landrechtlichen Reformen König Ottokars II. in Böhmen und Österreich*, Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung 29, 1908, s. 253-290

WIHODA Martin, *Kníže a jeho věrní. Kosmas o světě předáků a urozených*, in: *Šlechta, moc a reprezentace ve středověku*, vyd. Martin Nodl – Martin Wihoda, Praha 2007 (= *Colloquia mediaevalia Pragensia* 9), s. 11-29

WINTER Zikmund, *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku I*, Praha 1890

ZAPF Michael, *Und wo sitzen Sie?* Kursbuch 142, 2000, s. 19-23

ZERNATTO Eva, *Die Zusammensetzung des Herrenstandes in Österreich ob und unter der Enns von 1406-1519*, netištěná disertační práce, Wien 1966

ZILYNSKYJ Bohdan, *Stížný list české a moravské šlechty proti Husovu upálení. Otázky vzniku a dochování*, FHB 5, 1983, s. 195-237

ZÍTEK Jan, *Ke sporu Jana z Jenšteina s Václavem IV.*, Časopis katolického duchovenstva 50, 1909, s. 64-69, 135-141, 211-218, 324-332, 566-572, 636-644

ZUKAL Josef, *Rozepře mezi stavem panským a rytířským o zemské úřady knížectví Opavského*, Věstník Matice opavské 21, 1913, s. 26-51

ŽALUD Zdeněk, *Dvůr Jana Lucemburského a česká šlechta*, in: *Lesk královského majestátu ve středověku. Pocta prof. PhDr. Františku Kavkovi, CSc., k nedožitým 85. narozeninám*, vyd. Lenka Bobková – Mlada Holá, Praha 2005, s. 143-152

ŽEMLIČKA Josef, *Kasteláni, vilikové a beneficia v netransformované transformaci*, ČČH 106, 2008, s. 109-136

ŽŮREK Václav, *Korunovační řád Karla IV. jako ritualizovaný panovnický program*, ČNM 176, 2007, s. 105-143

Seznam vyobrazení

Obr. 1: Nobilitační listina pro Jakuba ze Santa Croce, s. 15

Pietro TOESCA, *Monumenti e studi per la storia della miniatura italiana. La collezione di Ulrico Hoepli*, Milano 1930, s. 55, tab. XXXV/2

Obr. 2. Ludvík předává velmistrovi Řádu německých rytířů bavorský praporec, s. 18

Robert SUCKALE, *Die Hofkunst Kaiser Ludwigs des Bayern*, München 1993, s. 37

Obr. 3. Zemský soud na dřevořezu 1530, s. 134

Artykulové na Sněmu obecným, kterýž držán byl... Léta Páně MDLXIII, Praha 1564, titulní list (dřevořez pochází z roku 1530).

Obr. 4. Zemský soud na dřevořezu 1563, s. 135

Práva a zřízení zemská Království českého, Praha 1564, titulní list

Obr. 5. Vyobrazení zemského soudu na zámku Horšovský Týn, s. 137

Obr. 6. Vyobrazení zemského soudu 1593 (proces s Jiřím z Lobkovic), s. 139
Národní muzeum, Oddělení starších českých dějin, inv. č. 22554

Obr. 7. Geografické rozložení signatářů 3. stížného listu do Kostnice, s. 177

Tab. 1. Rozvrstvení českého panstva podle údajů berních rejstříků, s. 67

Zkratky

ČČH	Český časopis historický
ČČM	Časopis Českého museum (Časopis Musea království Českého)
ČNM	Časopis Národního muzea
ČsČH	Československý časopis historický
FHB	Folia historica Bohemica
FRB	Fontes rerum Bohemicarum
MHB	Mediaevalia historica Bohemica
SAP	Sborník archivních prací